

1859

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLÂMİN İLK DÖNEMİNDE AİLE MÜESSESESİ

- SOSYOLOJİK BİR YAKLAŞIM -

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

HAZIRLAYAN

ABDURRAHMAN KURT

DANIŞMAN

Dr. İZZET ER

BURSA - 1987

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

I

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	III
KISALTIMALAR	V

GİRİŞ

SOSYOLOJİK YÖNDEN AİLE MÜESSESESİNE GENEL BİR BAKIŞ

I- AİLE ve TOPLUM	1
II- AİLENİN TARİHİ GELİŞİMİ	4
III- AİLE TİPLERİ	5
A- Klân Ailesi	6
B- Zadruga Ailesi	8
C- Anaerkil Aile	9
D- Babaerkil Aile	10
E- Federf Aile	11
F- Çekirdek Aile	12
IV- AİLENİN TEŞEKKÜLÜ ve EVLENME BİÇİMLERİ	14
V- AİLENİN OLUŞTURDUĞU SOSYAL GRUP: HİSİMLİK - AKRABALIK	17

I. BÖLÜM

CAHİLİYE TOPLUMUNDA AİLE

I- AİLE	19
II- AİLE TİPİ	23
III- AİLENİN TEŞEKKÜLÜ ve EVLENME BİÇİMLERİ	25
IV- EVLENME TÖRENLERİ	29
V- BOŞANMA ve BOŞANMA ŞEKİLLERİ	31
VI- ARAPLARDA ASABİYET (AKRABALIK)	32

II. BÖLÜM

İSLAMIN İLK DÖNEMİNDE AİLE MÜESSESESİ

I- AİLE	37

İÇİNDEKİLER

II- AİLE TİPİ	40
III- AİLENİN TEŞEKKÜLÜ ve EVLENME BİÇİMLERİ	42
A- EVLENMEYE HAZIRLIK ve EVLENME	45
1. Eşlerde Aranılan Özellikler	45
2. Kız İsteme ve Düğün Olma	47
3. Evlenecek Adayların Birbirini Görmesi ve Rıza Meselesi	48
4. Nişan, Nikâh ve Düğün Törenleri	49
5. Mehir ve Başlık	52
6. Cihaz (Çeyiz)	54
7. Evlenme Engelleri (Muharremat)	55
B- EVLİLİĞİN GETİRDİĞİ SOSYAL GÖREV ve SORUMLULUKLAR	57
1. Eşlerin Karşılıklı Görev ve Sorumlulukları	57
2. Ebeveynin Çocuklarına Karşı Görev ve Sorumlulukları	59
3. Çocukların Ebeveynlerine Karşı Görev ve Sorumlulukları	62
C- EVLİLİĞİN SONA ERMESİ	63
1. BAŞLICA AYRILMA ŞEKİLLERİ	63
2. AİLENİN PARÇALANMASI HALİNDE SOSYAL ve İKTİSADİ SORUMLULUKLAR	68
IV- AİLENİN OLUŞTURDUĞU SOSYAL GRUP - ASABİYET	70
SONUÇ	75
BİBLİYOGRAFYA	78

ÖNSÖZ

Aile, fert ve toplum hayatına etki eden önemli bir müessesedir. İlk sosyalleşme vetiresini ailede geçiren fertler, oradan edindikleri yaşama biçim ve davranışlarını topluma aksettirmektedirler.

Toplumun temel unsurlarından biri olması sebebiyle aile ve aile hayatı üzerinde, gerek batıda, gerek İslâm dünyasında birtakım çalışmalar yapılmıştır. Ancak batıda yapılan çalışmalarda aile bir müessese olarak işlendiği halde, İslâm dünyasında meselenin bu yönüne pek değinilmediği müşahede edilmektedir. Bu sebeple incelememizde, İslâm'ın ilk dönemindeki, yani Peygamberimiz zamanındaki aileyi, cahiliye devri Arap toplumundaki aileyle mukayese ederek bir müessese olarak ele aldık. İslâm'ın aile konusunda yaptığı sosyal değişimleri ve İslâm'ın oluşturmaya çalıştığı aile şeklini tespitte gayret ettik. Bütün sosyal bilimlerde olduğu veçhile, tespitlerin tam bir katiyet arzemediğini özellikle belirtmek gerekir.

Tarihi müşahede metodunu kullandığımız bu Araştırmada, başta sosyoloji literatürü olmak üzere, tefsir, hadis, fıkıh, İslâm tarihi ve Arap edebiyatıyla ilgili eserlerden yararlandık. Çalışmamız İslâm'ın ilk yıllarına münhasır olduğundan konuları işlerken mezheplerin görüşlerine pek yer vermedik. Ancak çok önemli gördüğümüz bir kaç hususda bazı imamların görüşlerine temas etmeden geçemedik.

Kullanılan dip not sisteminde Üniversitemizin yazım kuralları esas

alınarak ilk geçtiğinde kaynakların tam tanıtımı yapılmış, tekrarlanma durumunda kısaltma yoluna gidilmiştir. Yer yer görülen adigeçen kısaltmalar, yazarların en son zikredilen eserlerine aittir.

Tez, giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş kısmında aile sosyolojisinin temel yaklaşımları ele alınmıştır. Birinci bölümde İslâm öncesi Arap toplumunda aile ve aile yapısı, ikinci bölümde de İslâm'ın aile müessesesine getirdiği yenilikler cahiliye dönemiyle mukayeseler yapılarak incelenmiştir. Sonuçta konunun genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır.

Daha çok deneme niteliğinde olduğunu söyleyebileceğim bu çalışmada bana rehberlik ederek ilgi ve yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Dr. İzzet Er'e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca kendilerinden çeşitli vesilelerle yararlandığım hocalarımızdan Prof. Dr. Günay Tümer, Yard. Doç. Dr. Hüseyin Algül, Yard. Doç. Dr. Hayati Hökelekli ve Dr. Süleyman Uludağ'a minnet ve şükran duygularımı arz etmeden geçemeyeceğim.

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
Ank.	: Ankara
Ank.Ün.D.T.C.F.Yay.	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Yayınları
Ank.Ün.İ.F.Yay.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Ya- yınları
Ank.Ün.S.B.F.Yay.	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakül- tesi Yayınları
(a.s.)	: aleyhisselâm
b.	: bin, ibn
bkz.	: bakınız
c.	: cilt
çev.	: çeviren
der.	: derleyen
D.İ.B.Yay.	: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
D.İ.F.M.	: Darulfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası
E.B.	: Encyclopedia Britannica
H.	: hadis no
İ.A.	: İslâm Ansiklopedisi
İst.	: İstanbul
krş.	: karşılaştırınız
Mar.Ün.İ.F.Yay.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Ya- yınları
M.E.B.	: Millî Eğitim Basımevi
neşr.	: neşreden
(r.a.)	: radiyallahu anh
(r.ha)	: radiyallahu anha
s.	: sahife
S.	: sayı
(s.a.v.)	: sallallahu aleyhi ve sellem
sad.	: sadeleştiren

KISALTMALAR

T.A.	: Türk Ansiklopedisi
T.İ.B.K.Yay.	: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
ts.	: tarihsiz
T.S.B.D.	: Türk Sosyal Bilimler Derneği
T.T.K.B.	: Türk Tarih Kurumu Basımevi
v.s.	: ve saire
vd.	: ve devamı
vdd.	: ve devamının devamı

GİRİŞ

SOSYOLOJİK YÖNDEN AİLE MÜESSESESİNE GENEL BİR BAKIŞ

I- AİLE ve TOPLUM

Aile, aralarında akrabalık bağı bulunan insanların meydana getirdikleri en küçük içtimai müessesedir.¹ Evlenme ile kurulan aile, içinde bulunduğu toplumun ve kültürün özelliklerini taşır.

Auguste Comte, sosyal hayatta aileyi, ferdi uzviyeti oluşturan "hücre"lere benzetmektedir. İnsan cemiyeti fertlerden değil, ailelerden teşekkül eder. Aile ilk içtimai unsurdur. Onun daha önceki bir unsurun tekâmülü olup olmadığını araştırmaya lüzum yoktur. Aile tabii bir olgudur.² Le Play de, Comte'u destekler mahiyette toplumsal olaylarda aileyi, fiziğin atomu, biyolojinin hücresi gibi görmektedir.³

Genel anlamda içtimai bir kuruluş olan aile, bir zümre şekli olarak farklı zaman ve yerlerde çeşitli bir görünüm arzeder. Bu, onun içinde bulunduğu kültürün farklı oluşundan ileri gelir. Cemiyetin genel yapısında etkili ve hâkim esasların değişmesi, iktisadi ve siyasi nizamında vuku bulacak değişmeler, dini ve ahlâki kültüründe görülecek değişmeler, aile müessesesinin, yeniden şekillenmesine tesir eden faktörlerdir.⁴ Mon-

- (1) Fındıkoğlu, Z. Fahri, İçtimaiyat, c.I, İst.Ün.İ.F.Yay., İst., 1942, s.322
- (2) Fındıkoğlu, Z. Fahri, İçtimaiyat, c.II, İst.Ün.İ.F.Yay., İst., 1961, s.254
- (3) Freyer, Hans, İçtimai Nazariyeler Tarihi, çev. Tahir Çağatay, Ank.Ün.D.T.C.F.Yay., Ank., 1977, s.253
- (4) Çağatay, Tahir, "Modern Aile ve Sosyal Problemleri", Araştırma Dergisi, Ank.Ün.D.T.C.F.Yay., Ank., c.IX, 1971, s.78

tesquieu, çok kadınla evliliğin ve erkeğin tek hâkim olduğu aile şeklinin, gerçekte, doğada mevcut istibdat rejimlerinin bir tezahürü olduğunu söylüyordu. Fransa'da ihtilâl kadar orta çağdan beri devam edegelmekte olan yarı babaerkil aile tipi, oradaki siyasî düzenin monarşik yapısıyla paralellik arz ediyordu. 1804 tarihli Fransız Kanunu Medenisi ise o zamana kadar carî olan baba hâkimiyetine son verdi. Aynı durumu bizde de görmek mümkündür. 1877 Kanunu Esasî'nin ilânı ile zayıf da olsa kadın hareketleri başlamıştır. 1908 inkilâbı, dinî aile hukukumuzun sarsıntısını ortaya koydu ve 1917 aile hukukunun kaleme alınmasına sebep oldu. Bu suretle Meşrutiyet devri, aile müessesesinde kendi otoritesini ve hürriyetçiliğini göstermeye gayret etmişti.¹

Bu duruma göre, cemiyetin rejim şekli otoriteye veya fertçiliğe dayanıyorsa ailede de aynı durum görülür. Fakat bu münasebet kesin değildir. Bazen cemiyetin siyasî yapısı otoriter iken ailede hürriyet prensibinin tatbik edildiği görülüyor. Rusya bu görüş için iyi bir misaldir. Orada aile, devletin en az müdahale ettiği veya hiç etmediği yegâne içtimai müessesedir. Mamafih son zamanlarda Rusya'da da aile endişesi baş göstermiş ve devlet aile ile ciddi olarak ilgilenme ihtiyacını duymuştur.²

Ayrıca, toplumda başka hiç bir grup aile müessesesi kadar din ve ahlâkın etkisi altında bulunmamaktadır. Bundan dolayı aile ile ilgili mevzuat muhafazakâr bir karakter taşır.³ Meselâ, bugün Yunanistan ve İspanya gibi bazı ülkelerde medenî nikâhın yanında dinî nikâh mecburiyeti de vardır. Ülkemizde de kanunî bir müeyyide olmadığı halde, imam nikâhı ile evlenmeler oldukça yaygındır.⁴

Şüphesiz insan ailesi ile hayvanlarda görülen aileye benzer durum arasında çok farklılıkların olmasının yanı sıra çiftleşme ve yavrulama gibi müşterek yönler de vardır. Ancak hayvanlarda varlığını kabul edebileceğimiz aile meselesi, yavrulama ve yavrusunu besleyerek geliştirmekten ibarettir. Hayvanî aile sadece bir üretim zümresidir. Bunun dışında, her hay-

(1) Fındıkoğlu, İçtimaiyat, I.307

(2) Fındıkoğlu, a.g.e., I.308

(3) Bottomore, T.B., Toplumbilim, çev.Ünsal Oskay, Ank., 1977, s.202

(4) Cin, Halil, İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme, A.Ü.B., Ank., 1974, s.5

van cinsinin kendine has olan birtakım kabiliyetleri ve içgüdüleri bu zümre içinde inkişâf ettirilerek, yavruya bağımsız olarak hayatta tutunabilme yolları öğretilir. Şu halde hayvan ailesinde tabiat çevresini aşan hiç bir şeyin bulunmadığı söylenebilir.¹

İnsan ailesinde de çiftleşme ve üretme hadiseleri oldukça önemli rol oynamaktadır. Fakat bu husus, burada hayvanlarda olduğu gibi ön plânda sayılmamaktadır. Çünkü çiftleşme, üreme ve çocuk doğurma için bir ailenin varlığı şart olmadığı gibi, çocuk beslemenin yegâne yeri de aile değildir. Her iki işin aile dışında da sağlanması mümkündür. Ancak, insanın sosyo-kültürel şahsiyetinin gelişmesinde aile ilk kademeyi teşkil eder. İnsanın doğumu ve beslenmesi meselesi madalyonun bir yüzünü, zihni ve ahlâki gelişmesi öbür yüzünü oluşturur.²

Çocuk, insan ömrüne göre uzun bir süre bakılması ve sosyalle edilmesi gereken bir varlıktır. İşte ailenin temel görevi çocuğu sosyalle etmek, onun sosyo kültürel-şahsiyetini geliştirmekten ibarettir. Çünkü her çocuğun, içinde bulunduğu toplumun örf ve âdetlerini ilk öğrendiği yer aile yuvasıdır. Konuşmayı da aile içinde öğrenir. Zaten insan yavrusunun konuşma, anlama ve anlatma olmadan hayvanî seviyesinden yükselmesine imkân yoktur. Çocuk ilk konuşma sayesinde, sadece şahsiyetini ifade etmekle kalmıyor, onunla ilk inanç ve değer telâkkisini de belirtmiş oluyor. Daha sonra bunlar çevre ve okul tarafından geliştirilir. Sözün kısası, insanın belirli bir şahsiyet kazanmasında ve sosyalleşmesinde ilk rolü aile oynar.³ Ancak, çocuğa benimseteceği değerleri yaratan ailenin kendisi değildir. Bu değerler dinden, milletten, kasttan ya da toplumsal sınıflardan gelir. Zira sosyal bir müessese olan aile, yukarıda da belirtildiği gibi, diğer sosyal müesseselerle karşılıklı ilişkiler içindedir.

Görüüleceği üzere aile, toplumun temelini oluşturan kutsal bir ocaktır. Siyasî rejimi ne olursa olsun her toplum aile müessesesine büyük bir önem vermektedir. Çünkü milletlerin hayatı ve yükselmesi ona bağlıdır. A-

(1) Çağatay, Modern Aile ve Sosyal Problemleri, 106

(2) Çağatay, a.g.m., 106 vd.

(3) Bottomore, Toplumbilim, 201 vd.; Freyer, Hans, Sosyolojiye Giriş, çev. Nermin Abadan, Ank.Ün.S.B.F.Yay., Ank., 1963, s.234; Çağatay, a.g.m., 108

ile din, an'ane, örf ve âdet gibi değer sistemlerinin muhafaza edilmesinde ve nesilden nesile intikalinde en büyük rolü oynamaktadır. Ferdi sosyal çevreye alıştıran da odur.

II- AİLENİN TARİHİ GELİŞİMİ

Ailenin varlığı insanlık tarihi kadar eski olup yer ve zamana göre şekil ve mahiyet bakımından değişiklikler göstermiştir. Bazı sosyologlar, bu günkü aile şekline gelmeden önce insanlığın karışık bir cinsel ilişkiler devresi yaşamış olduğunu savunmaktadırlar. Onlara göre, her erkeğin her kadınla cinsel ilişkide bulunabildiği ilk dönemde evlilik kavramı yoktu. Ana, çocuk, kardeş gözetilmeksizin toplumun bütün kadınları ve erkekleri birbirleriyle cinsel ilişki kurabilirlerdi. Kadın toplumun malı sayılırdı. Bu durumda baba belli olmadığından çocuklar da toplumundu. Çocuklar sadece analarını bilirler, babalarını tanımazlardı.¹

Bu söylentilerin bir kısmı doğru olsa bile, istisnaî olayların umuma şamil kılınması doğru değildir. 1900 lü yıllara kadar doğruluğu kabul edilen bu tez, artık geçerliliğini yitirmiş bulunmaktadır. Çünkü araştırmalardan elde edilen sonuçlar, ilk aile tiplerinin hiç de basit olmadığını, aksine karmaşık bir hüviyet taşıdığını ve akrabalığı belirten zengin hitap çeşitlerinin bulunduğunu, dolayısıyla cinsî bir serbestliğin bulunmadığını göstermektedir. Birçok ilkel topluluklar vardır ki onlarda, kadında bekâretin yokluğu bir aşağılık veya suç olduğu için evlilik dışında cinsel ilişkiye az rastlanır. Ayrıca bazı hallerde nesebin ana tarafından belirlenmesi, cinsî serbestliğin varlığına bir delil olmaz. Zira bu toplumlarda nesebin anaya göre tayini, mülkiyetin ana tarafından oluşu, babanın kim olduğu şüphesinden değil, "anaerkil aile" tipinde görülen ana hâkimiyetinden kaynaklanmaktadır.² Bu cümleden olarak ayrıca, ilkel toplumlarda, ana ve çocuk arasındaki bağın, çocuğu babaya bağlayan bağdan daha kuvvetli olduğunu da göz önünde bulundurmak gerekir. Çünkü analık bir vakıa, babalık ise bazen onun kadar kesin olmayabilir. Bunun yanında, ana

(1) Ozankaya, Özer, Toplumbilime Giriş, Ank.Ün.S.B.F.Yay., Ank., 1977, s.216; Haçerlioğlu, Orhan, Toplumbilim Sözlüğü, İst., 1986, s.13, Aile maddesi.

(2) Freyer, Sosyolojiye Giriş, 221 vd.; C.B. ve J.R., Sosyolojinin Unsurları, çev. Kâzım Duru, M.E.B., İst., 1975, s.72

çocuğu 3-4 yıl kadar uzun bir zaman emzirir. Ayrılık halinde de, küçük anayı takip eder.¹

Şunu da ifade edelim ki, bazı yakın hısımlar arasında bugün haram olan cinsel ilişkilerin yasak olmadığı bir ilkel dönemin, insanlık tarihinde yaşanmış olduğu bir gerçektir. İnsan nesli Hz. Âdem'le Havva'nın yer yüzünde buluşmalarından sonra çoğalmıştır. Hz. Havva her doğum yaptında, biri erkek biri de kız olmak üzere ikiz doğuruyordu. Zarurete binaen ilk zamanlarda kardeşler arasında evlenme yasağı yoktu. Bununla beraber aynı anda doğan kız ve erkek, birbirleriyle evlenemezler; bir önceki veya sonraki batınlarda doğanlarla evlenebilirlerdi. Zamanla çoğalma muayyen bir seviyeye gelince, bu zaruret ortadankalktı ve kardeşler arası evlilik kesinlikle yasaklandı.² Bu durum insanlığın çoğalabilmesi için belirli bir süre, ayrı batınlarda olmak kaydıyla, sadece kardeşler arasında devam etmiş olup hiç bir zaman ilkel toplumlarda varlığı iddia edilen cinsî serbestliğe bir delil olamaz. Çünkü kardeşler arasındaki evlilik bile, bir takım kural ve kaideleri gerektiriyordu. Freyer'in de belirttiği gibi, aile teşkilâtına sahip olmayan bir insan sürüsü veya kabilesi bulunmamıştır. Binaenaleyh mutlak cinsî serbestî halinin bir fiksiyon (fara-ziye) olduğu artık anlaşılmıştır.³

III- AİLE TİPLERİ

Muhtelif tarihi çağlarda ve farklı kültürlere sahip toplumlarda ailenin bir takım içtimaf tesirlerin etkisi altında olduğu evvelce söylenmişti. Bu tesirlere göre sosyologların aile sınıflamaları da değişiklik göstermektedir. Bunlardan meselâ Murdock, aileyi önce büyüklük ve küçüklüğüne, daha sonra da baba ve ana hukukuna göre ele alarak dört tip halinde incelemektedir.⁴ Burada konuyu daha fazla uzatmamak için bu sınıflamaların

-
- (1) (Hartland, Primitive Poternity i, 30I.599, s.325)den Cin, İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme, 9
 - (2) et-Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, Tarihu't-Taberî, c.I, Beyrut, 1967, s.I40
 - (3) Freyer, Sosyolojiye Giriş, 223
 - (4) (Murdock, Social Structure)dan Freyer, a.g.e., 223 vdd.

hepsine değinilmeyecek, sadece muhtelif sosyolojik eserlerde umumiyetle kabul edilen tasnif ele alınacaktır.¹

A- Klân Ailesi

Çalışmamızın başında, ilk çağlardan beri ailesiz devir olmadığı, aile ile toplumun iç içe olduğu ifade edilmişti. Klân, toplumla o kadar iç içe girmiş bir cemaat ailesidir ki, siyasi toplumla aileyi birbirinden ayrı olarak dikkate alabilmek imkânsızdır. Klân ailesinin göze çarptığı ilk devirlerde bu günkü aileye dıştan vuku bulan siyasi, dinî, hukukî tesirler hemen hiç yoktur ve klân siyasi, dinî ve hukukî fonksiyonları bizzat ihtiva eden bir büyük aile cemaatidir.²

Başka bir ifadeyle, klân ailesi, bitki, hayvan veya eşya ile aynı cevherden geldiklerine inanan bir insan topluluğudur. Sözü geçen bitki, hayvan ve eşyaya "totem", bu totemle klân fertlerini birbirine bağlayan ve hepsinde müşterek olduğu zannedilen cevhere "mana", bu inançla oluşan dinî ve sosyal sistemin bütününe de "totemizm" denir.³ Totemizm denen bu dinî ve sosyal sistemde klân üyeleri, aralarında kan bağı olmadığı halde⁴ kan hısımlığıyla bağlı olduklarını sandıkları gibi, totemleri ile de kendilerini akraba sayarak aynı atadan türediklerine inanırlar. Bir hayvan, bitki veya cisim klân fertlerinin farazi ceddidir, totem sayılır. Eğer bu totem, meselâ bir kurt, bir şahin ise, klân üyeleri, atalarının bu hayvanların nesli olduğuna inanırlar. Buna göre de, klân üyeleri mensup oldukları totemin adını alırlar.

Üyelerin totemlerini öldürmeleri felâket getirir, yasaktır. Bu bir tabudur. Daha başka tabular da vardır: Klân içindeki kadın ve erkeklerin birbiri ile evlenmeleri yasaktır. Çünkü klân üyeleri aynı kanı taşımaktadır; hepsinde aynı cevher (mana) vardır ve damarlarında doluşmaktadır.

- (1) Ülken, H. Ziya, Sosyoloji, İst., 1943, s. 269; Fındıkoğlu, Z. Fahri, "Türk Aile Sosyolojisi", c.XI, İst.Ün.H.F.D., S.3-4, İst., s.254 vd.; Bilgiseven, A. Kurtkan, Genel Sosyoloji, İst., 1982, Üçüncü Baskı, s.264
- (2) Kurtkan, a.g.e., 264
- (3) Taplamacıoğlu, Mehmet, Din Sosyolojisi, Ank.Ün.İ.F.Yay., Ank., 1983, s.228
- (4) Encyclopedia Britannica, c.V, Chicago, 1768, s.859, "Clan" Maddesi.

Birbirlerine mahrem olup bacı ve kardeş sayılırlar. Ancak başka klândan biriyle evlenebilirler. Bu da "dışarıdan evlenme-exogamie" âdetini doğurmuştur.¹ İlk toplumlarda düzenli bir aile hayatının olmadığını, serbest ve kayıtsız bir cinsî hayatın bulunduğunu söyleyen bazı sosyologların iddialarının aksine klân fertlerinin bu âdet ile cinsî münasebetlere düzen verdiklerini görüyoruz.²

Evlilik akdi, iki klân arasında sıkı bağların varlığını gerektirmemektedir. Bu iki kabile, birbirine ne dostane duygular beslemekte, ne de siyasî bir anlaşma halinde yaşamaktadırlar. Aralarındaki tek bağlantı, exogamie kuralından ileri gelmektedir.³ Bu kural gereği eşler zorunlu olarak ayrı totemlere sahiptirler.⁴ Bundan klân üyelerinin bütünüyle aynı yerde sakin olmadıkları, muhtelif mahallerde buldukları, buna rağmen birlik ve beraberliklerinin devam ettiği anlaşılmaktadır.⁵

Klânda ferdiyet klâna ait olduğu gibi siyasî iktidar da klânın bütününe aittir. Herkesin siyasî iktidara sahip olduğu böyle bir toplulukta ise siyasî kudretin yaygın olduğu ifade edilebilir.⁶ Hiç bir kimse, bir diğerinden eksik veya fazla bir şahsiyete sahip değildir. Her ne kadar bazı yaşlı klân fertleri diğerlerinden saygı görüyorlarsa da bu onların her hangi bir siyasî kuvvet elde ettiklerini göstermez. Kendilerine gösterilen bu saygı, onların din âyinlerindeki bilgi ve tecrübelerinden dolayıdır.⁷

Aynı klânın üyeleri birbirlerine kardeş nazarıyla baktıklarından yekdiğerine yardım etme, himaye ve bir zarar vukuunda oç alma ile mükelleftirler. Meselâ, öldürölmüş bir adamın cesedi yanında kurt izleri görölürse, kurt klânı öcün hedefi olur. Şayet oğul öldürölen adamın klânından,

- (1) Arap kabileleriyle bazı Polinezyalılar'da bu kaideye riayet edilmemiştir. Bkz. E.B., V.859, "Clan" mad.
- (2) Fındıkoğlu, "Türk Aile Sosyolojisi", 255; Eröz, Mehmet, Türk Ailesi, M.E.B., İst., 1977, s.4; Dönmezer, Sulhi, Sosyoloji Dersleri, İst., 1968, s.121
- (3) Freyer, Sosyolojiye Giriş, 232
- (4) Durkheim, Din Hayatının İptidai Şekilleri, c.I, çev. Hüseyin Cahit, İst., 1923, s.204
- (5) Durkheim, a.g.e.,199
- (6) Kurtkan, Genel Sosyoloji, 264 vd.
- (7) Fındıkoğlu, a.g.m., 254

babası da kurt klânından ise, ailevi vazifesi icabı babasını öldürmeye mecburdur.¹

Netice itibariyle klânın ayırtedici özellikleri, tümüyle ne anaerkil ne de ataerkil olmayan², siyasî cemiyetle iç içe girmiş³, dinsel bir anlayışa dayanan aile, dıştan evlenme, totem inancı, ortaklaşa mülk, herkesin birbirini, ortak bir toteme malik olmaları sebebiyle, akraba saydığı göçebe bir toplum olarak özetlenebilir.

B- Zadruga Ailesi

Siyasî ve ailevi müesseseleri kendinde toplayan klân, bir toprakta yerleştiği andan itibaren göçebelikten çıkarak köy haline girer."Toprağa bağlı olmayan klân, toprağa yerleşip köy halini alınca bir yandan totem dini yerini ecdat dinine bırakır, öte yandan aynı toteme tapma esasına dayanan klân hısımlığı yerine, toprak üzerinde sayısı klânınkinden daha az fertlerin arasındaki hısımlık geçer ki temeli, bir toprak üzerinde beraberce çalışmaktır. İşte ozaman bu günkü hısımlığın esası olan kan beraberliği değer kazanacaktır."⁴

Bu tip aileyi Balkan İslavlarındaki Zadruga ailesinde görüyoruz. Siyasî cemiyetle aile arasında ilk başkalaşma hadisesi buradadır. Çünkü toprağa yerleşen klân ile aile birbirinden ayrılmaya başlar. Aynı siyasî cemiyet içinde birkaç aile kurulur. Zadruganın klân ile bir olan tarafı şudur: Muhtelif aile tabakaları ne ayrı bir mülk sahibidirler, ne de hukukî bir şahsiyete maliktirler. Burada da öldürme ve yaralama hadiselerinde fertler değil, onların mensup olduğu aile cemaati mesul tutulur. Ayrı

- (1) Glaz ve Hess, İçtimaiyat Dersleri, çev. Mehmet İzzet, İst., 1924, s.94
- (2) (Vinogradoff, Principe historiques du droit-Trad. P., Duez et F. Jouon de Longgrais, Paris, Fayat, 1924, P.215 & 217) den C. B. ve J.R., Sosyolojinin Unsurları, 65; E.B., 859; Dönmezer, Sosyoloji Dersleri, 121
- (3) Klân bağımsız olabileceği gibi, her hangi bir fratriye veya kabileye bağlı olarak da bulunabilir. Fratri, özel kardeşlik bağıyla birleşmiş klânlar olup zamanla yıkılarak yerlerini klânlara bırakmışlardır. Bkz., Kösemihal, N. Şazi, Durkheim Sosyolojisi, İst., 1971, s.115; Durkheim, Din Hayatının İptidai Şekilleri, 207; Taplamacıoğlu, Din Sosyolojisi, 228
- (4) Fındıkoğlu, "Türk Aile Sosyolojisi", 256

olan tarafı ise, zadruga ailesinin siyasi cemiyetten ayrılmasıdır. Totem birliği yerini hakiki kandaşlığa bırakmaya başlamıştır. Hısımlık bazen kadın tarafından, fakat genellikle erkek tarafından tespit edilir. Mamafih bütün aile fertlerinin geniş salâhiyetli bir tek babanın emrine mutlak surette tâbi olması keyfiyeti, henüz tamamen vücut bulmamıştır. Biraz aşağıda anlatılacak babaerkillikte hâkim olan baba saltanatı henüz bir başlangıç halindedir.¹

C- Anaerkil (Matriarcal-Maderşahî) Aile

Maderî klânın iptidaf aile olduğunu ilk defa ortaya koyan Alman bilgini Bachofen'dir. Bachofen iptidaf klânda hısımlığın kadın tarafından olmasına ve evlâdın babasına değil, anasına nispet edilmesine bakarak beşeriyetin ilk devirlerinde kadınların hâkim olduğuna kani olmuştur.²

Anaerkil aile tipinin, bütün milletlerin başlangıç safhalarına hâkim olduğuna ve babanın hâkim bulunduğu ailenin ancak sonradan onun yerine geçtiğine dair olan teori, bugün tamamen terkedilmiş bulunmaktadır. Mamafih bu tip aile istisnaf bir durum arzetsen de Arizona'nın Hopi kızıl-derilileri gibi bazı ilkel toplumlarda inkişaf etmiştir.³

Böyle cemiyetlerde birisine menşei sorulduğu zaman annesinin adını vermekte, kızlar evlenmeleri halinde kendi aile çevresinde kalmakta, kocaları ise kendi ailelerini terkederek eşlerinin büyük ailelerine dahil olmaktadır. Aile mensubiyeti her zaman kadınlara göre tayin edilmekte, ismin konulması, miras hukuku, kabile mensubiyeti hep bu esasa göre belirlenmektedir.⁴ Çocuklar babalarını bilmemekte, yahut onu önemsiz bir kişi olarak tanımaktadırlar. Baba genellikle evde bulunmamakta, bazen geçici bir süre ailede ikamet edebilmektedir.⁵

Ancak, maderşahî bir ailede devamlı olarak kadınların hâkimiyeti vardır. Ana tarafından akrabalık, toplumda her zaman kadınların hâkim ve

(1) Fındıkoğlu, "Türk Aile Sosyolojisi", 256; Mehmet İzzet, Yeni İhtimayât Dersleri, İst., 1927, s.139 vd.

(2) Mehmet İzzet, a.g.e., 137; Freyer, Sosyolojiye Giriş, 225

(3) Freyer, a.g.e., 226; E.B., XIV, III3, "Matriliney" mad.; Lundberg ve ark., Sosyoloji, II, 100

(4) Freyer, a.g.e., 226

(5) Glaz ve Hess, İhtimayât Dersleri, 91

ve erkeklerin mahkûm durumda olduklarını gerektirmez. Bu çeşit ailelerde çoğunlukla hâkim olan yine erkeklerdir. Fakat ailede erkeğin kudretli mevkiini koca değil, annenin ailesine mensup bir erkek, çoğu defa dayı işgal etmektedir.¹

Kısaca ifade edilecek olursa, anaerkil ailede hısımlık ana kanalına göre belirlenmekte, çok defa koca eşinin aile çevresine katılmakta, aile içinde otoriteyi bazen ana, genellikle onun hısımlarından bir erkek kullanmaktadır.²

D- Babaerkil (Patriarcal-Pederşahî) Aile

Bu tip ailede durum tam aksinedir; her şey babanın şahsı etrafında toplanmış olup mutlak yetki babaya aittir. Evli erkek çocukların eşleri, kocalarının büyük ailesine katılmakta, kendi ailelerini terketmektedirler. Babaerkil aile örneği tam olarak Roma'da meydana gelmiştir. Çin, Kore gibi Uzakdoğu memleketlerinde mevcut olduğu gibi, biraz daha mutedil olarak Sam kavimlerde de görülmektedir.³

Babaerkil ailede zadruga ailesinde olduğu gibi iktisadî birlik vardır. Bu birliği temin ve devam ettiren âmil, ferdi mülkiyetin çok nadir olarak mevcut bulunması ve asıl önemli mülk olan toprağa, sürülere ailenin müştereken tasarruf etmesidir. Aile reisi mülk üzerinde geniş yetkilere sahip gibi gözüküyorsa da gerçekte ortak mülkün idarecisinden başka bir şey değildir.⁴

İktisadî vahdetin bir diğer şekli de, intikam ve diyet meselelerinde aile fertleri arasında ortaya çıkan tesanüttür. Öldürme ve yaralama hadiselerinden sadece katil mesul olmayıp onun mensup olduğu aile cemaatinin hepsi sorumlu tutulmaktadır. Cahiliye Araplarında bir mirasa iştirak etme hakkına sahip olan her fert, o mirası bırakan adam öldürüldüğü takdirde onun intikamını almakla mükellefti. Aslında öldürme ve yaralama gibi hadiselerde fertlerin değil onların mensup olduğu aile cemaatinin toplu olarak mesul tutulması yeni bir hadise olmayıp klânda ve zadrugada görülen bir

(1) M. İzzet, Yeni İctimaiyat Dersleri, 137; Freyer, Sosyolojiye Giriş, 227

(2) Dönmezer, Sosyoloji Dersleri, 124

(3) M. İzzet, a.g.e., 140

(4) M. İzzet, a.g.e., 141

vakianın devam etmesidir. Buna mukabil babaerkil aileyi hukukî yönden klândan ve zadrugadan ayırteden cihet, aile reisinin mutlak hâkim olmasıdır.¹

Bu kadar katî ve mutlak bir otoritenin aile reisinin eline geçmiş olabilmesi için onu meşru gösteren dinî inançların mevcut olması gerektiği aşîkârdır. Aile reisinin etrafında toplananlar, evin ecdat ruhu tarafından korunduğunu, bu ruhun yalnız aile ocağının sürekli ve emin şekilde yaşamasına değil, aynı zamanda tabiatta olup biten hadiselerle de müessir olduğuna inanırlar. Her aile, içinde hususî aile tanrıları namına âyinler yapılan bir mesçit halindedir. Mukaddes ve kutlu sayılan ecdat adına armağanlar sunulur, kurbanlar kesilir. İşte aile reisi, bu dinin imamı makamındadır; âyinlerin başında bulunur. Şu halde bu tip bir aile efradının aile reisine olan saygısı, onda ecdat ruhunun sembolünü görmelerinden ileri gelir. Tam manasıyla babaerkil olan aile tipinde bu ecdat yalnız atalar olabilir. Aile, atalar tarafından olan ecdadın ruhu ile beslenen bir ocaktır, bu ocağı koruma ve devam ettirme aile fertlerinin en başta gelen görevidir.²

Anaerkil ve babaerkil aile sistemlerini doğuran saik ve şartların neler olduğu, henüz tam manasıyla çözülmüş değildir.³ Her iki aile tipi, birbirlerini gelişim safhaları halinde takip etmemişlerdir; aksine gerçek birer tip olarak yan yana varolmuşlardır.⁴

E- Pederî Aile

Pederî aileyi pederşahî aileden ayırtetmek gerekir. Her iki aile arasında birtakım farklılıklar vardır. Burada reis olan erkeğin hâkimiyet

(1) M. İzzet, Yeni İctimaiyat Dersleri, 141

(2) Fındıkoğlu, "Türk Aile Sosyolojisi", 257

(3) Bu iki aile sistemini doğuran saik ve şartlar konusunda şu görüşte olanlar da vardır: Avcılık ve toplayıcılıkla geçinme zorluğu bulunduğu dönem ve yerlerde, kadının rolü geçinmeyi sağlamada daha önemli ve erkeğin de av için sürekli dışarıda olmasından dolayı ailede kadın hâkimiyeti görülmüştür. Ama teknolojik gelişme ve değişmeler neticesinde, toplayıcılık ve avcılık dönemi geride kalıp çobanlık, tarımcılık oluşunca, demir, bakır gibi madenler keşfedilip bunlardan araç-gereç ve silâhlar yapılıncaya erkeğin mevki ve değeri arttı. Böylece ailede hâkimiyet erkeğin eline geçmeye başladı. Ekz., Ozankaya, Toplum Bilime Giriş, 216 vd.

(4) Freyer, Sosyolojiye Giriş, 227

ve nüfuzu, babaerkil ailede olduğu kadar mutlak ve sınırsız değildir. baba söz sahibi olmakla birlikte, aile işlerinde annenin de fikri alınmaktadır. Ataerkil ailedeki mutlak hâkim erkeğin yerini, ailenin reisi olan erkek almıştır. Miras ve hısımlık iki yönlüdür (Agnatif ve Kognatif); yani hem baba soyunu, hem ana soyunu takip eder.¹ İki cins arasında müsaviliğe doğru adım atılmıştır. Sosyologların pederşahlık tipine örnek olarak gösterdikleri Roma ailesi, Cumhuriyetin sonlarına doğru vasıflarını kaybederek pederî aileye dönüşmüştür. Avrupa milletlerinin XVIII. yüzyıl ortalarına kadar devam eden aile tipleri, bu çeşit aile şekline dahil edilebilir.²

Aslında babaerkil ailenin medeniyetin tekâmülüyle pederî aileye dönüştüğü görülmektedir. Bununla birlikte babaerkillik devrini yaşamadan pederî tipe atılanlar da vardır. Ziya Gökalp'e göre, Türkler ve Cermenler, pederşahlık dönemini geçirmeden doğrudan doğruya pederî aile olarak ortaya çıkmışlardır.³

F- Çekirdek Aile

Buraya kadar anlatılan aileler birkaç nesli bir arada bulundurdularından dolayı, "geniş aile" diye isimlendirilirler. Geniş aile genel olarak büyüklerin mutlak hâkimiyeti üstüne kurulduğundan bağımlılık ve büyüğe itaat etme her şeyden önce gelirdi. Bunun sonucu üyeler şahsiyetlerini tam kazanamazlardı. Buna karşılık, geniş ailede yaşamının verdiği bir güven, yardımlaşma ve üyeler arasında sıkı bir kader birliği vardı. Orada cemaat duygusu ve biz şuuru hâkimdi.

Zamanla toplumsal değişme, sanayileşme ve kentleşme süreçleri yüzünden yeni bir aile şekli ortaya çıktı. Ana-baba ve onların evlenmemiş çocuklarından oluşan bu yeni aile şekline "çekirdek aile" denmektedir. Günümüzde sanayileşmenin ileri safhaya vardığı bütün memleketlerde, şehirleşmenin yaygın olduğu yerlerde bu aile biçimi daha fazla artış göstermektedir. Buna karşılık kırsal bölgelerde sanayileşmenin henüz geri olduğu

- (1) Eröz, Türk Ailesi, 5; Fındıkoğlu, "Türk Aile Sosyolojisi", 257
- (2) Fındıkoğlu, a.g.m., 257; M. İzzet, Yeni İctimaiyat Dersleri, 143 vd.
- (3) Eröz, a.g.e., 5

yerlerde geniş aile varlığını sürdürmektedir.¹

Günümüz ailesinde, daha önceki aile şekillerinde görülmeyen başlıca şu değişmeler göze çarpmaktadır:

1. Aile üyeleri daha bağımsız ve eşit bir duruma gelirken, hısımlık sınırları daralmakta, akrabalar arasındaki dayanışma azalmaktadır.²

2. Aile otoritesi, şahıslardan siyasi cemiyete geçmiştir.³

3. Aile üyelerinin elde ettikleri hürriyetlere karşılık mesuliyetleri de arttı. Bunun neticesinde ferdiyet inkişaf ederek sosyal miras zenginleşmekte, kültür ve medeniyet ilerlemesi, kabiliyetli fertlerin sosyal mirasa yaptıkları ilâvelerin tesirini belli etmektedir.⁴

4. Kadınların eğitim seviyelerinin yükselmesi, çalışan anne sayısında hızlı artışa yol açtı. Bunun sonucu olarak, aile içinde annenin söz hakkı ve etkinliği arttı. Dolayısıyla baba otoritesi zayıfladı. İlişkiler daha yumuşadı. Kadın hakları akımının güçlenmesiyle, eşler kendi vazife ve sorumluluklarını yeniden gözden geçirmeye başladılar. Bazı aile tiplerinde görülen çok kadınla evlenme yerini monogamiye bıraktı. Hatta müslümanlar arasında bile çok kadınla evlilik müessesesi zayıfladı.⁵

5. Miras ve hısımlık hem ana hem de baba kanalına göre belirlenmektedir.⁶

6. Ailede çocuk sayısı azaldı; çocuğa verilen değer arttı. Öyle ki ortaya çocuğun isteklerine göre işleyen aile türü çıktı. Çocuk eğitimine, ruh sağlığına ve başarıya verilén önem arttı. Kız ve erkek çocuk ayırımı azaldı.⁷

7. Bu olumlu gelişmelerin yanında olumsuz vakıalar da ortaya çıktı. Çekirdek ailenin üyeleri bireycidir. Sanayi toplumlarında, aile üyelerinin

(1) Timur, Serim, "Türkiye'de Aile Yapısının Belirleyicileri", Türk Toplumunda Kadın, Der., Nermin Abadan Unat, T.S.B.D., İst., 1982 s.98

(2) Yörükoğlu, Atalay, Çocuk Ruh Sağlığı, T.İ.B.K. Yay., Ank., 1980 s.98

(3) Ülken, H. Ziya, Sosyoloji, İst., 1943, s.268

(4) Kurtkan, Genel Sosyoloji, 267

(5) Yörükoğlu, a.g.e., 98

(6) Yörükoğlu, a.g.e., 98

(7) Yörükoğlu, a.g.e., 98

bireyci davranışlarının ve kişisel mutluluğu aramalarının tabii uzantısı olarak pek çok sosyal hastalıklar ortaya çıkmıştır. Aile sevgisinden uzak büyüyen çocukların genç yaşta cinsel ilişkiye başlaması ve evlilik dışı çocuk edinmeleri, birbirine katlanamayan eşlerin ayrı konutlarda yaşaması, boşanmaların artması ve çocukların tek ebeveynle büyümesi, yaşlıların işe yaramaz mal gibi aile dışına atılması bu hastalıklardan bir kaç tanesidir.

Çekirdek aile, sadece son asırlarda ortaya çıkan bir aile şekli olmayıp muhtelif tarih devirlerde de mevcut olmuştur. Hatta, daha önce belirtildiği gibi sosyologların büyük bir ekseriyeti, ailenin klân ailesi ile başladığını ifade etmelerine rağmen, tarih öncesi devirde baba, ana ve çocuklardan ibaret "çekirdek aile"nin mevcut olduğunu söyleyenler de vardır.¹ İlk aile tipini "çekirdek aile" olarak kabul etmek İslâmî telâkkiye de uygun olacaktır. Çünkü nasrlara göre ilk aile, cennetten yer yüzüne indirilen Hz. Âdem ile Havva'dan ve daha sonra bunların evlenmemiş çocuklarından meydana gelmiştir. Ancak tarih öncesi devirde çekirdek ailenin toplumda hâkim olduğu süre çok kısa olmuştur. Daha çok büyük aileler yüz yıllar boyunca devam etmiş, çekirdek aile son asra kadar gittikçe istisnaf bir durum arz etmiştir.²

IV- AILENİN TEŞEKKÜLÜ VE EVLENME BİÇİMLERİ

Evlenme, bir kadınla bir erkeğin, inançlar, töreler veya kanunlara uygun olarak her türlü hayat şartları içinde sürekli bir birlik vücuda getirmek üzere birleşmesidir.³ Aileler evlenme ile oluşur.

Evlenmenin tabii temeli cinsiyet ve üremedir. Ancak insanoğlu beden, ruh ve fikirden meydana gelmiş bir varlık olduğuna göre, evlilikte cinsî buluşma düşüncesi yanında bir yuva kurma, çocuk edinme, arkadaşlık, karşılıklı saygı gibi birçok fikri ve ruhi faktörler de yer alır. Aile, sadece çiftleşme motifiyle kâfi derecede açıklanamaz. Aksi takdirde bir

(1) Kuran, Ercüment, "Türk Ailesinin Mahiyeti ve Tarihi Gelişmesi", Millî Kültür Dergisi, S.53, Ank., 1986 s.63

(2) Taplamacioğlu, Din Sosyolojisi, 226

(3) Türk Ansiklopedisi, c.XVI, M.E.B., Ank., 1966 s.33, "Evlenme ve Evlilik" maddesi.

sosyal müessese olarak ailenin fonksiyon çerçevesi son derece daraltılmış olur.

Muhtelif devirlerde, farklı kültürlere sahip toplumlarda içtimaf ve iktisadî tesirlerin etkisiyle değişik evlenme şekilleri ortaya çıkmıştır. Ailenin tipi de evliliği biçimlendirmekte ve etkilemektedir. Geniş ailenin bulunduğu yerlerde, ekonomik yönden avantajlı oluşu sebebiyle çok evlilikler, çekirdek ailenin bulunduğu yerler de ise tek evlilikler görülmektedir.¹ Tarih boyunca görülen evlilik şekilleri şunlardır:

1. Monogamie, bir erkekle bir kadının evlenmesidir. İnsanlığın başlangıç safhasından itibaren her devirde görülen bir evlenme biçimidir.

2. Poligamie, bir erkeğin birden çok kadınla evlenmesidir. Aslında poligamie kavramı, bir kaç anlama gelmektedir.

a) Polygynie (polijini), umumiyetle poligamie terimiyle kastolunan anlamda, bir erkeğin birden çok kadınla evlenmesi.

b) Polyandrie, bir kadının birden çok erkekle evlenmesi. Bu, polygynieden daha seyrek görülen bir evlenme şeklidir. Bazı Eskimolarda polyandrie, poligaminin İslâm ülkelerinde yaygın olduğu kadar çok uygulanmaktadır.²

Çok kadınla evlilik genellikle, erkeklerde ölüm ortalamasının, harplere iştirak etmeleri sebebiyle, kadınlardakinden daha yüksek oluşu sonucunda erkek nüfus karşısında kadın nüfusun çokluğundan ileri gelmektedir. Bunun yanında siyasî nüfuz temin etme ve geniş akrabalık münasabetleri meydana getirme düşüncesi de birden fazla kadınla evlenmeyi yaygınlaştırmaktadır.

Çokkocalılık da çokkarılılık gibi demografik ve ekonomik sebeplere dayanmaktadır. İslâm'dan önce Araplar arasında uygulanmış olan erkek kardeşler arasındaki polyandrie, kız çocuklarının öldürülmesinden kaynaklanan kadınların azlığı vakıası yanında fakirliğe de dayanır.³

(1) Bottomore, Toplumbilim, 194

(2) (Ahmad Shad, Four Years in Tibet, s.52; Westermarck, Historie du mariage, Traduit de l'anglais par Arnold VANGENNEP, c.V, Paris, 1943, s.201) den Cin, İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme, 11

(3) Cin, a.g.e.,10

3. Son olarak grup halinde evlenme, birçok erkekle birçok kadının evlenmesinden ibarettir. Bu çeşit evlenme polyandrie'yi uygulayan toplumların bir çoğunda mevcuttur.¹

Kişiyi topyekün kapsayan bir yaşayış durumu olmak itibariyle evlilik, bütün bir millet hayatının temelini teşkil eden kamu hukukuna, örfelere, ahlâkî ve dinî esaslara dayanmıştır. Evlenme şekilleri insanlık tarihinde ne kadar değişiklikler gösterirse gösterebilir, toplumun iktisadî ve sosyal yapısına göre ne kadar farklı olursa olsun, evlilik daima töreler ve din bağlarıyla pekiştirilmiş ve yüceltilmiştir. Bu sebeple, toplumda yürürlükte bu örfeler ve din kurallarına aykırı olarak yapılan evlilikler şiddetle cezalandırılır.² Çeşitli toplumlarda geçerli bulunan evlilik kurallarından bazıları şunlardır:

1. Exogamie (dıştan evlenme), fertlerin üyesi oldukları belli bir grubun içinden evlenmelerini yasaklayan bir kuraldır. Ana ile oğulun, baba ile kızın, bunların usul ve fîruularıyla ve erkek kardeşle kız kardeşin evlenmeleri hemen hemen bütün dünyada yasaklanmıştır.

Klân bahsinde de ifade edildiği gibi, aynı toteme bağlı olan klân üyeleri kendilerini aynı kandan gelen akraba saydıklarından kendi aralarında değil de başka klândan biriyle evlenmek zorundadırlar.³

2. Endogamie (içten evlenme) ise, erkeğin dışarıdan değil de ancak kendi grubundan bir kadınla evlenebilmesidir. İçten evlenmeyle fertlerin grup dışından evlenmeleri yasaklanarak grubun uyumu muhafaza edilmekte, aileler arasında kurulmuş bulunan bağlar güçlendirilmektedir. Dıştan evlenmeye nazaran daha az yaygındır. Hindistan'da ve yer yer A.B.D.'nde görülmektedir.⁴ Bunun çeşitli yolları vardır. Şöyleki: Bazı toplumlarda evli bir erkek öldüğünde, erkek kardeşinin dul eşiyle evlenmesi, ondan ve çocuklarından sorumlu olması beklenir. Bu tür uygulamaya "levirat", bunun

- (1) Lundberg, G.A., Schrag, C.C., Larsen, O.N., Sosyoloji, c.II, çev., Özer Ozankaya, Ank., 1970,s.110 vd.; Bottomore, Toplum-bilim, 195
- (2) T.A., XVI.33, "Evlenme ve Evlilik" maddesi.
- (3) Lundberg ve ark., a.g.e.,110; Freyer, Sosyolojiye Giriş, 232; T.A., XIII.205, "Dışarıdan Evlenme" mad.
- (4) Freyer, a.g.e., 230; Lundberg ve ark., a.g.e., 110;E.B.,VIII. 383, "Endogamy" mad.; T.A., XX.23, "İçeriden Evlenme" mad.

bir diğerk şekli olan erkeğın ölen hanımının kız kardeşiyle evlenmesine "sororat" denir. Bunların dışında birkaç kız kardeşle birlikte evlenmeye de rastlanılabılır. Levirat ve sororat bir hak, bazen de zorunlu bir ödev sayılmaktadır. Zira bu düzenlemeler sayesinde, ölen kimsenin eşi, çocukları, malı ve sosyal statüsü akrabalık grubu içersinde tutulur, eř ve çocukları kötü bir duruma düşmekten korunmuş olur. Fakat evliliğın yakın akrabalarla yapılmasından dolayı çocukların özürlü doğma ihtimalleri vardır.¹

V- AİLENİN OLUŞTURDUĞU SOSYAL GRUP: HISIMLIK-AKRABALIK

Her ne kadar daha önce genel olarak hısımlık(akrabalık) konusu ilgili aile tipleri içersinde işlenmişse de, aileler arasında belirli bir gruplaşmaya meydan vermesi açısından burada müstakil bir başlık altında ele almakta fayda görülmüştür.

Çok umumî bir ifadesiyle, hısımlık,kişi ile-gerek erkeğın gerek e-şinin- ebeveyni ve diğerk aile fertleri arasındaki rabıta ve münasebettir.² Tarihi seyri itibariyle muhtelif cemiyetlerde üç çeşit hısımlık görülr:

a) Ana tarafından hısımlık, b) baba tarafından hısımlık, 'c) hem ana hem baba taarafından hısımlık.³

En ilkel toplum kabul edilen klânda üyeler, hısımlığın temeli saydığımız kandaşlığa hukukî bir değer vermeyip aynı toteme tapan kimseleri hısımlı sayarlar. Hısımlık, bazı klânlarda, ana tarafından bazılarında baba tarafından belirlenir.⁴

Totemizm hayatî değerini kaybedip aile muhiti daralınca, zadruga ve pederşahlıkla beraber kan hısımlığı başladı. Yine de bu günkü manada bir kan hısımlığı tam manasıyla henüz teessüs etmiş değildir. Pederř tip-

(1) Lundberg ve ark., Sosyoloji, 111; Freyer, Sosyolojiye Giriş, 230

(2) Velidedeoğlu H. Veldet, Türk Medenî Kanunu, şahsın Hukuku, c.I, cüz, 2, İst., 1963, s.80

(3) M. İzzet, Yeni İctimaiyat Dersleri, 134; Lundberg ve ark., a.g.e., 119

(4) Fındıkoğlu, "Türk Aile Sosyolojisi", 262 vd.; M. İzzet, a.g.e., 135

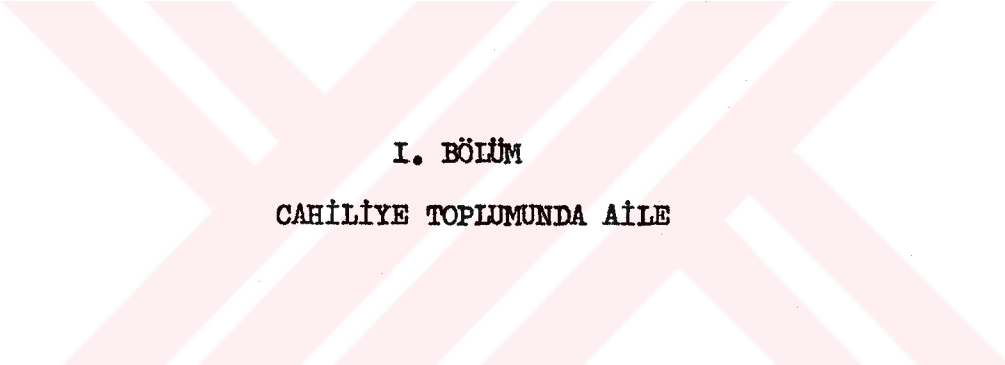
(5) Fındıkoğlu, a.g.m., 262

te, ana ve baba tarafı hısımlıkları arasında eşitliğe doğru bir adım atılmış olmakla beraber bu eşitlik tam olarak modern ailede gerçekleşmiştir.¹

Günümüzdeki hısımlık kan ve sihriyet bağına dayanmaktadır. Ancak şu noktayı belirtmek icabeder ki, örfî ve hukukî telâkkiler gerçekleşmedikçe kan bağına rağmen hısımlık oluşmayabilir. Zira hısımlık, sadece kan bağı gibi fizyolojik bir rabitadan doğmayıp, bununla ilgili bizde mevcut içtimaf bir tasavvurdan ileri gelir. Nitekim evlâtlık edinme suretiyle meydana gelen akrabalık da bu çeşit hısımlıktır.²

(1) Fındıkoğlu, "Türk Aile Sosyolojisi", 262

(2) Fındıkoğlu, a.g.m., 262; Velidedeoğlu, Türk Medenî Kanunu, I, 80 vd.

I. BÖLÜM
CAHİLİYE TOPLUMUNDA AİLE

I- AİLE

İslâm'dan önce Arap Yarımadası'nın hemen her tarafında düzenli bir aile müessesesinin varlığından bahsetmek güçse de, Arapların kan bağına ve hısımlığa verdikleri değer onların yine de sağlam bir aile yapısına sahip olduklarını göstermektedir.

Aile müessesesinin durumu daha çok kadının toplumdaki mevkiine bağlı olduğundan, cahiliye toplumunda kadına verilen değeri tesbit etmemiz uygun olacaktır.

Babaerkil hayatın bütün kuvvetiyle hâkim olduğu cahiliye toplumunda kadınların hiç bir değeri yoktur. Onlar, dünyanın her tarafında olduğu gibi Arabistan'da da erkeklerin ihtiraslarını tatmin ve onlara hizmet etmek için yaratılmış bir mahluk telâkki idiliyorlardı. Son derece hakir görüldükleri için âdet zamanlarında yatağa alınmazlardı.¹ Miras hakkına

(1) Emile Durkheim bazı ilkel toplumlarda hayızlı kadınların evden uzaklaştırılmasını totemizm inancıyla izah etmektedir. Onun bu izahına göre totemcilikte kan genel olarak tabu olduğundan, bu kanın kendisiyle teması olan her şeyi de tabu, yani haram yaptığına inanılmakta, hayız gören kadınlar tabu telâkki edilmektedir. Bkz., Durkheim, Din Hayatının İptidaf Şekilleri, I.

sahip olmadıkları gibi miras olarak bir başkasına devrediliyorlardı.¹

Bu genel durum dışında bazı istisnalar da vardı. Mekke eşrafından Utbe b. Rebfa'nın kızı ve ilk Emevî halifesi Muaviye'nin annesi Hind, kocası Ebu Süfyan'ı nüfuzu altına almış ve Mekke'de Hz.Muhammed (s.a.v.)'e karşı açılan mücadelede erkekler kadar rol oynamıştır.² İkinci bir istisnayı ise, güzel ahlâkı ve şefkati ile temayüz eden Hz.Hatice teşvik etmektedir.³

Arap kabilelerinde erkeğe nispetle kadına daha az değer verilmesinde, yaşadıkları sosyal çevrenin büyük tesiri olduğunda şüphe yoktur. Aşiretler halinde yaşayan Araplar, çöl hayatının gereği olarak sürekli mücadeleye ve savaş yapmaya mahkûm bulunuyorlardı. Eli silâh tutabilen adamı çok olan kabile savaşı kazanıyor ve ganimet elde ediyordu. Bu durum, kadına erkeğe nispetle daha az değer verilmesine sebep oluyordu.⁴ Bundan dolayıdır ki Arap, oğlu olunca şenlik yapar, kızı olduğunda ise yüzü kararır, hiddetinden köpürür, kendisine verilen kötü müjde yüzünden halktan gizlenmeye çalışırdı.⁵

Kız evlâdı hakkındaki bu kötü düşünce, Araplar arasında yeni doğan kız çocuklarını diri diri toprağa gömmek gibi tüyler ürpertici bir

- (1) Ölmüş bir adamın sadece karısı değil küçük çocukları dahi miras alamıyordu; sadece mirası, bir savaş esnasında eli silâh tutabilen ergin çocukları alabiliyordu. Bkz., Hamidullah, Muhammed, "Hz.Peygamber (s.a.s.) Zamanında Medine'nin Sosyal Yapısı", çev. İhsan Süreyya Sırma, İlim ve Sanat Dergisi, S.5, 1986, s.69; Ömer Ferruh, İslâm Aile Hukuku, çev. Yusuf Ziya Kavakçı, İst., 1969, s.56. Şayet erkek çocuklar bülüğa ermemişlerse, yeğenler ve baba soyundan gelen akrabalar bütün mirası alır ve zengin olan bir aile, mirasçılarla ilişkileri iyi olmadığı takdirde, ertesi günü parasız ve dilenci durumuna düşebiliyordu. Muhtemelen bu âdet sadece Medine'ye hastı. Bkz., Hamidullah, a.g.m., 69
- (2) İbnu Sa'd, Muhammed b. Sa'd, et-Tabakatü'l-Kübra, c.VIII, Beyrut, 1968, s.235 vd.
- (3) İbnu Sa'd, a.g.e., I.131 vd.
- (4) Günaltay, Şemseddin, "İslâm'dan Önce Araplar Arasında Kadının Durumu, Aile ve Türlü Nikâh Şekilleri", Belleten, c.XV, S.60, T.T.K.B., Ank., 1951, s.692 vd.
- (5) Nahl (16), 58.

caniliğe yol açmıştı.¹ Bu çirkin âdete "vefd", diri diri gömülen kızcağıza da "mev'ûde" deniliyordu.²

Birçok alışkanlıkların başlangıcı gibi bu âdetin de temeli coğrafi çevre ve iktisadi şartlara dayanır. Bilindiği gibi, sert çöl şartlarında geçim sıkıntısı, Araplarda evlât yetiştirme meselesini zor duruma sokuyordu. Erkek çocuklar kısa bir zaman sonra ailelerinin maiyetlerine yardımda bulunabiliyorlar ve savaşlara katılıp ganimet elde edebiliyorlardı. Fakat kızlar böyle değildi. Onlar, bu coğrafi ve iktisadi durum içersinde fakirlik sebebi olarak görülüyorlardı.³

Ayrıca, sürekli vuku bulan savaşlarda kadınlar, ganimet olarak karşı tarafın eline geçiyor, onların şairlerine övünme vesilesi oluyordu. Mağlûp babaların şeref ve haysiyetlerini rencide edecek şiirler, kabileler arasında dilden dile dolaşıyordu. Üstelik kız ve kadınların zina yapma ihtimalleri de vardı. Bu da onlar için büyük bir ar ve namus meselesiydi. İşte bütün bu faktörlerden dolayı bazı Arap kabileleri kızlarını diri diri gömüyorlardı.⁴

- (1) Bir gün Peygamber Efendimizin yanına gelen bir adamın anlattıkları, bu tüyler ürpertici caniliğe bir misaldir. O adam şunları anlatmıştı: "Ya Rasûlallah, biz cahiliye döneminde yaşamış insanlarız. Putlara tapar, çocuklarımızı öldürürdük. Benim bir kızım vardı. Çağırdığım zaman yanıma sevinerek gelirdi. Bir gün yine onu çağırmıştım. Koşarak geldi; arkama düştü. Onu evimizin civarındaki bir kuyumuza kadar götürdüm. Elinden tutup kuyuya atıverdim. Onun bana son sözü "Babacığım! Babacığım!" demek oldu. Bunları duyan Rasûlullah üzüntüsünden ağlamaya başladı. Orada oturanlardan birisi, "Be adam, Rasûlullah'ı hüzün içinde bıraktın." dedi. Peygamber Efendimiz o adama: "Söylediklerini bir daha anlat!" buyurdu. Adam söylediklerini tekrarlayınca Hz. Peygamber yine ağladı. Gözlerinden akan yaşlar sakalını ıslattı. Göz yaşlarını sildikten sonra ona dönerek "Muhakkakki Allah, cahillik icabı yaptıklarınızı işlemedikçe cahiliye devrinde bira-kır, İslâm devrine geçirmez." buyurdu. Ekz., ed-Darimî, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdirrahman, Sünen, C.I, Beyrut, ts., s.3 vd.
- (2) Günaltay, a.g.m., 694
- (3) Bunu Kur'an-ı Kerim'in şu âyetinden anlıyoruz: "Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin. Onları da sizi de biz besliyoruz. Onları öldürmek büyük günahdır."Bkz., İsra (17), 31
- (4) Günaltay, a.g.m., 695

Bu vahşî cinayeti işlemeyenler hatta işleyenlere Sa'saa b. Nâciye gibi mani olan kimseler de vardı.¹ Sa'saa müslüman olduğunda yetmiş tane kız çocuğunu ebeveyninden satın alarak kurtarmış bulunuyordu.² Bu arada kızına kıyamayan, fakat içindeki utanç duygusunu atamadığı için ona bir erkek elbisesi giydirerek çölde deve, koyun güttürenler olmuştu.³

Hor ve hakir görülmelerine rağmen kadınlar, toplumdaki tamamen tecrit edilmemişlerdi. Erkek, savaşlarda muharebe ve çapulculukla meşgul iken, çadırdaki çocuklara bakmak, develeri, koyunları sağlamak, hurma lifinden hasır, deve tüyünden bornos, koyun yününden izâr, keçi kılından çul örmek kadına düşüyordu. Ayrıca savaşlarda kendi muhariplerine su dağıtmak, onları teşci etmek, yaralılarına bakmak da yine kadınlara ait görevlerdi. Fakat bütün bunlar, kadına büyük bir hak kazandırmıyordu. Sadece hür kadınlar, bir erkek çocuk anası olduktan sonra ailede bir mevki elde edebiliyorlardı.⁴

Cahiliye Arapları arasında fuhuş o kadar yaygındı ki, iffetin hiç bir mana ve değeri yoktu.⁵ Kadının haysiyetine önem verilmediğinden alınıp satılan bir mal gibi telâkki olunuyordu. Hatta bazıları genç ve güzel cariye toplatarak bunları ticaret sermayesi yapıyorlardı. Medine'de bu yüzden hayli servet sahibi olan meşhur münafık Abdullah b. Übey b. Selûl, Hz. Muhammed'in buraya hicretinden sonra da bu çirkin ticarete devam ederek

- (1) Meşhur şair Ferezdak, dedesi olan Sa'saa hakkında "Bizde kızını gömeceklere engel olanlar, toprağa gömülecek yavruya hayat verenler vardır ki, o yavru da kurtarılmış, gömülmemiştir" der. Bkz., er-Râzi, Ebu Abdillâh Ömer b. Huseyn el-Kureşî, et-Tefsîrû'l-Kebîr, c.XXXI, Kahire, ts., s.69
- (2) el-Kurtubî, Muhammed b. Ahmed el-ensarî, el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'ani'l-Azim, c.XIX, Kahire, 1967, s.233
- (3) er-Râzi, a.g.e., XXXI, 69
- (4) Corci Zeydan, Medeniyet-i İslâmiye Tarihi, çev. Zeki Megamiz, c.IV, İst., 1329, s.24
- (5) Bununla beraber kendisine şarabı ve zinayı haram sayan, iffet ve namus duygusuna hürmeti olan insanlar da vardı. Bkz., Esad, Mahmud, Tarih-i Dîn-i İslâm, sad. A. Lütî Kazancı, Osman Kazancı, İst., 1983, s.310. Asabiyet gayretiyle, akraba ve komşu namusunu kendi namusu olarak düşünenler de bulunmuştu. "Komşu hanımla karşılaştığım zaman, evine girip kayboluncaya kadar gözlerimi yere indiririm" diyen Antere bir cahiliye devri şairidir. Bkz., İbnü Abd-i Rabbih Ahmed b. Muhammed, el-İkdü'l-Ferîd, c.V, Kahire, 1956, s.132

altı cariyesini zorla zinaya sürüklüyordu. Bunlardan ikisinin Rasûlullah'a şikâyeti üzerine¹ nazil olan âyetle bu tip ticaret şiddetle tekbih edilmiştir.²

Kısacası kadın maddî bir meta olarak telâkki edilmiş buna bağlı olarak da, maddî ve adî zevklerin aracı olarak düşünülmüş ve istenildiği kadar elde edilmiştir. Bizatihi bir meta olması hasebiyle miras alamayıp miras konusu olan adî zevklerin aracı kadın, kişinin yakını değilse, bayağı zevk vasıtası olması normal, yakını ise anormal karşılanmış ve bu yüzden de aile için şerefsizlik unsuru telâkki edilmiş; acımasız çöl şartlarına intibakta zaafiyet gösteren bu tüketici unsurdan kurtulma fikri ağırlık kazanarak kız çocukları öldürülmüştür. Maddî bir meta telâkkisi Araplarda kadını tüketiciyken üretici bir unsur haline getirme düşüncesini körüklemiş, kadın ticareti doğmuştur. Bu da ailede önemli bir unsur olan çocukların nesebi konusunda birtakım şüpheleri beraberinde getirmiştir. Ancak, ileride görüleceği üzere cahiliyede normal nikâh yoluyla evlenen kimseler de vardı. Böyle evlilik yapanların neseplerinin bu şüphelerden uzak olması gerektir.

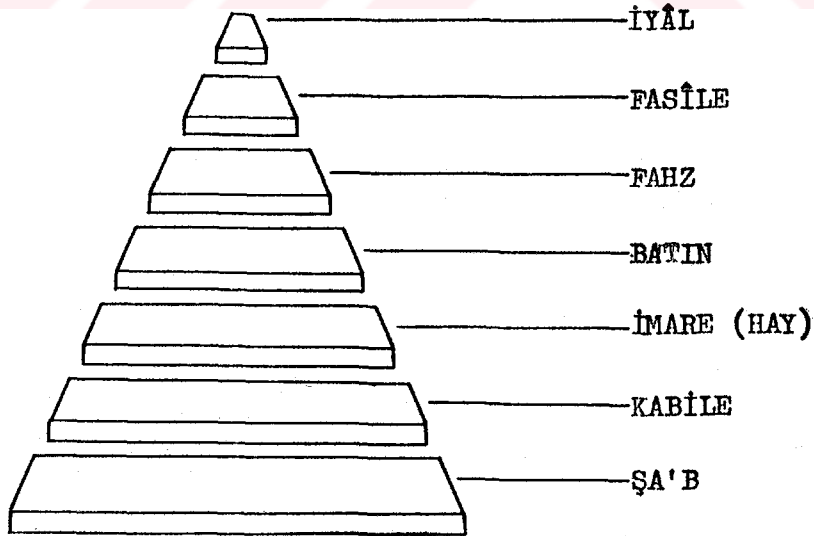
II- AİLE TİPİ

Günaltay'a göre,³ İslâm'ın geldiği sırada Araplar, ana hâkimiyeti esasına dayanan totemli klân devrini geçirmiş, baba hâkimiyeti temeline istinat eden totemsiz klân haline yükselmişlerdi.⁴ Fakat, hemen hemen bütün klânlarda bir evlilik kuralı olarak görülen exogami (dıştan evlenme) yi tatbik etmiyorlardı.⁵

Cahiliye Araplarında klânlar "hay" ismini alıyordu. Hay'lar, mer'a-

-
- (1) Elmalılı, M. H. Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, c.IV, İst., 1972, s.3512
 - (2) Nur (24), 33
 - (3) Günaltay, "İslâm'dan Önce Araplar Arasında Kadının Durumu", 697
 - (4) Arabistan'da babaerkil aile sisteminden önce anaerkil rejimin uygulandığını iddia edenlerin bulunmasına rağmen, bu aile şeklinin cahiliye devrinde varlığı kesin olarak ispat edilememiştir. Diğer taraftan Sâmî ırkından olan toplumların hiç birinde matriarcat'ya rastlanmadığı gibi hali hazırdaki Araplarda da görülmemektedir. Bkz., (Çandarlı, Z., L'evolution du mariage en droit turc et la condition du mari, s.26) dan Çin, İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme, 31
 - (5) E.B., V. 859, "Clan" mad.

ları, kuyuları (su menbaları), tanrıçaları müşterek olan ve birlikte göçüp konan bir nevi müşterek mülkiyete sahip gruplardı. Her hay, Benî Temim, Benî Esed... diye anılıyordu. Hay'lar, İyâl, fasîle, fahz, batın, imâre denilen aile gruplarından oluşuyordu. "İyâl", karı-koca ile onların küçük çocuklarından meydana gelen en küçük aile topluluklarıdır. İyâl'den Âl-i Ebî Talib, Âl-i Abbas gibi "fasîle" (âl) ler oluşur. Fasîle, aynı obada oturan dede, oğullar ve torunlarla bunların çocuklarından mürekkeptir.¹ Âl-i Ebî Talib ve Âl-i Abbas, hepsi Benî Hişam'dan olmak üzere birtakım aileleri havi birer fasîlelerdir. Fasîlelerden Benî Hişam, Benî Ümeyye gibi "fahz" lar teşekkül eder. Fahz, fasîlelerden mürekkep, ama fasîleye nispetle daha uzak akrabalığı muhtevi bir ailedir. Benî Hişam ve Benî Ümeyye, Benî Abdimenaf'tandır. Fahzlardan Benî Abdimenaf, Benî Mahzum gibi "batın" lar teşekkül eder. Bunların her ikisi Kureys'tendir. Batınlardan da Benî Kureys, Benî Kinane gibi "imâre" (hay) ler hasıl olur. Bunlar Mudar kabilesindedir. İmârelerden ise Rebfa, Mudar gibi kabileler meydana gelir. Kabilelerden "şa'b"-büyük kabile- teşekkül eder ki bu; Adnan ve Kahtan şa'bları gibi soyun en uzak kaynağı sayılırdı.² Bütün bu ailevi oluşumu küçükten büyüğe doğru şöyle şematize etmek mümkündür:

- (1) Günaltay, "İslâm'dan Önce Araplar Arasında Kadının Durumu, 697 vd; İslâm Ansiklopedisi, c.I, M.E.B., İst., 1965, s.482, "Arabistan" mad.
- (2) C. Zeydan, Medeniyet-i İslâmiye Tarihi, IV. 16 vd.; Günaltay, M. Şemseddin, "Kabile'l-İslâm Araplarda İçtimaf Aile", D.İ.F.M., yıl I, S.4, İst., 1926, s.79; Esad, Tarih-i Dînsî İslâm, 181

Görülüyor ki İslâm öncesi devir Arap toplulukları biri içtimaf aile, diğeri tabif aile diye tasnif edebileceğimiz iki kısımdan müteşekkil bir klân halindeydiler. Filân oğulları (Benî Filân) diye isimlendirilen hay'lar, dinî ve hukukî bir mahiyete haiz klânlardı. Bunlar karşılıklı yardım veya büyük bir işe girişmek kastıyla bir araya gelen kabilelerden oluşurdu. Âl ve iyâller ise, dinî ve hukukî bir müeyyidesi yani içtimaf bir mahiyeti olmayan, toplum fertleri arasında evlenme yoluyla kurulan tabif ailelerdi.¹ Bütün bunlardan anlaşıldığına göre, "kabileler (klân aile şekli olarak) cemaatvari bir hayatı teşvik etmiştir. Bu arada her kabile içinde evlenme yoluyla kurulan ve ailenin biyolojik fonksiyonunu ifa eden bir aile tipi de aynı zamanda mevcut olmuştur."²

III- AİLENİN TEŞEKKÜLÜ ve EVLENME BİÇİMLERİ

Daha önce evlenme, "bir kadınla bir erkeğin, inançlar, töreler veya kanunlara uygun olarak her türlü hayat şartları içinde sürekli bir birlik vücuda getirmek üzere birleşmesi" olarak tarif edilmişti.³ Aileler ancak evlenmeyle teşekkül eder. Şüphesiz cahiliye dönemi aileleri de evlenmeyle oluşuyordu. Ancak, cahiliye de öyle evlenme şekilleri vardı ki, bunlardan bazılarında -aşağıda görüleceği üzere- nikâhın hiç bir değeri olmayıp kadın aileye bile alınmazdı. Dolayısıyla bunlar, bir evlilikten çok, cinsel arzuları tatmin edebilmek için baş vurulan birer gayri meşru birleşme yolları idi. Kadın çoğu defa çocuk doğurduktan sonra aileye girebilirdi. Çocuk doğurmadan ölen kadının kocasına baş sağlığı bile dilenmezdi. Bütün bunların yanında, aile kurmaya yönelik normal evlenmeler de vardı.

H.z.Aişe (r.anha) cahiliye evlenme şekillerini şu şekilde anlatmıştır: "Cahiliye devrinde dört çeşit evlenme vardı."⁴

1. Bu günkü nikâhla aynı idi. Bir kimse diğeri birinden kızını veya kız kardeşini ister, mehrini öder, sonra da evlenirdi.⁵

- (1) Günaltay, "İslâm'dan Önce Araplar Arasında Kadının Durumu", 698
- (2) Bilgiseven, A.Kurtkan, Din Sosyolojisi, İst., 1985, s.389
- (3) Bkz., Bu çalışma, s.
- (4) Buhari, Nikâh, 36.
- (5) Bu çeşit nikâh için, cahiliye döneminde de tarafların icap ve kabulü ile şahitlerin bulunması şartı aranıyordu. Bkz., Seyyid Sabık, Fıkhu's-Sünne, c.II, Kahire, ts., s.7

2. Kadın hayızdan temizlenince, kocası ona: "Falan şahsın evine git; (ondan döl almak için) cinsî münasebette bulun!" derdi. Sonra kadının münasebette bulunduğu adamdan hamile olduğu belli oluncaya kadar kocası ondan ayrı kalırdı. Hamile kaldığı anlaşılınca, isterse hanımıyla yaşamaya devam ederdi. Bu iş asil bir evlât sahibi olmak için yapılır; adına da "istibda' nikâhı" denirdi.

3. On kişiden az olmak üzere birtakım erkekler toplanıp bir kadının yanına varır, her biri onunla cinsel ilişkide bulunurdu. Kadın hamile kalıp çocuğunu doğurduktan sonra beraber olduğu kimselere haber salardı. Bunlardan hiç birisi gelmemelik edemezdi. Kadının yanında toplandıkları zaman kadın onlara: "Yaptığınızı biliyorsunuz; çocuğu doğurdum." der, sonra da dilediği adama dönerek, "bu çocuk senindir." diye çocuğu ona nispet ederdi. Artık kadının çocuğu o adama ait olur, kendisine böyle denilen kişi kabul etmeme imkânı bulamazdı.

4. Birçok kimse toplanıp bir kadına varır, onunla münasebette bulurlardı. Kadın fahişe olduğu için gelenlerin hiç birini reddedemezdi. Böyle kadınlar ayrıca kapılarına işaret olacak evsafda bayrak asarlardı. O kadına gelenlerden dileyen yanına girer işini görürdü. Eğer kadın çocuk doğurursa, daha evvel münasebet kurduğu erkekler bir araya gelir; çocuğun nesebini tayin için "kaif" denilen bilirkişi çağırırlardı. O da çocuğun eşkâlini inceler ve onlardan herhangi birine nispet ederdi. Çocuk da artık nispet edilenin ismiyle anılırdı. O adam çocuğu katiyen almamazlık edemezdi."

Çocukların nesebini tayinde ciddi müşküllere sebep olan son iki nikâh şekli, ilkel topluluklarda görülen "polyandrie" tipi evliliği andırır.

Ayrıca, bedel, hıdn, şığar, makt ve mut'a denilen nikâh şekilleri de vardı. Şimdi bunları ele alalım:

1. Bedel nikâhı: İki erkeğin karılarını değiştirmeleridir.¹

2. Hıdn nikâhı: Hür olduğu için zina yapamayan bir kadının bir erkekle metres hayatı yaşamasıdır. Cariyeler açıktan zina edebildiği halde, hür kadınlar bu işi gizli dost edinmek suretiyle yaparlardı. Böyle kadın-

(1) Günaltay, "İslâm'dan Önce Araplar Arasında Kadının Durumu", 702

lara "müttehizat-ı ahdan" derlerdi.¹

3. Şiğar nikâhı: İki erkeğin mehir vermeden karşılıklı olarak birbirlerinin velisi oldukları kadınlarla evlenmeleridir.²

4. Makt nikâhı: Babası ölen bir kimse, üvey anasını mehirsiz alma hakkına sahiptir. Bu da cahiliye Araplarının, ölünün karılarını da bir mal telâkki ederek onun terekesinden saymaları yolundaki örflerinin bir neticesiydi. Bir kimse ölünce en büyük oğlu dilerse elbisesini analığının üzerine atar, "malına vâris olduğum gibi karısına da vâris oldum" der, sonra da kadını kendi için alıkor yahut ta mehrini alarak bir başkasına satardı. Daha kötüsü de, kendisi evlenmediği gibi -malı başkasına gider endişesiyle - başkalarıyla evlenmesine müsaade etmemesiydi.³ Bu şekilde akdedilen nikâha da "nikâhü'l-makt", üvey anasını almış olan adama "dayzen", bu izdivaçtan doğan çocuğa da "makti" ve "makit" denilirdi.⁴ Ashabdan Sa'id b. Zeyd'in babası olan Zeyd b. Amr, Rasûlullah'ın risaletinden evvel putperestliği terkeden haniflerdendi. Zeyd'in dedesi Nüfeyl öldüğü zaman geride bir karısı ve iki oğlu kalmıştı. Biri eski karısından olan Amr, diğeri de ölümünden sonra dul kalan karısından olan Hattab. Amr, babası Nüfeyl ölür ölmez bir örtüyü üvey annesinin başına geçirerek onunla evlendi. Zeyd b. Amr, bu izdivaçtan dünyaya gelmiştir.⁵ Cahiliye devrinin meşhur adamlarından Eş'as b. Kays ve Kinane b. Huzeyme de bu şekilde vuku bulan evlilikten doğan kimselerdir.⁶

5. Mut'a nikâhı: Daha çok anaerkil aile biçiminin özelliklerini yansıtan bu uygulamada, velisinin muvafakatına lüzum olmaksızın bir kadının kendini muayyen bir müddet bir erkeğe kiralaması söz konusudur. Bu nikâhta kadın kendi kabilesinde kalır, kocasına bir mızrakla bir çadır verirdi.

-
- (1) Günaltay, "İslâm'dan Önce Araplar Arasında Kadının Durumu", 702; Nisa (4), 25; Maide (5), 5
 - (2) Neseî, Nikâh, 60
 - (3) İbnu Kesir, Ebu'l-Fadl İsmail el-Kureşî, Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm, c.I, Mısır, ts., s.465; Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ani'l-Azîm, c.V, Kahire, 1967, s.94; Günaltay, a.g.m., 703 vd.
 - (4) Esad, Tarih-i Din-i İslâm, 320
 - (5) İbnu Kesir, Ebu'l-Fidâ İsmail, es-Sifretü'n-Nebeviyye, c.I, Kahire, 1964, s.153 vd.
 - (6) Günaltay, a.g.m., 704

Erkek, evlilik sürsince eşinin kabilesinde kalır ve anlaşmalı (half) sayılırdı. Kadın nikâha son vermek istediğinde çadırın kapısını başka tarafa çevirir; bunu gören kocası da kendi kabilesine dönerdi. Bu izdivaçtan dünyaya gelen çocuk anasına nispet edilirdi.¹

Cahiliye örfüne göre muahat²denilen usulle suni kardeş olan iki erkeğin malları gibi karıları da ortak sayılırdı.³

Bazen mülkiyetin dağılmasını önlemek için yalnız büyük kardeşin evlendiği, diğer kardeşlerin serbestçe ağabeylerinin karısıyla ilişkide bulunduğu polyandrie âdeti de carf idi. Ancak bu tip evlenme umuma şamil olmayıp sadece Yemen'de görülmüştür.⁴

Bütün bunların yanında köle kadınları (cariyeleri), odalık olarak kullanma da geçerli bir evlilik olarak kabul ediliyordu.⁵

Görüldüğü gibi bölgede hâkim olan evlenme polygynie idi.⁶ Üvey analarla evlenme olduğu gibi, ölen kardeşlerin hanımlarıyla evlenme (levirat) âdeti de carf idi.⁷ Ayrıca, Araplar iki kız kardeşle birden evlenebiliyorlardı.⁸ Cinsler arası ilişkiler gevşek olup kadın boşamalar sık ve yaygındı.

Bununla beraber İslâm öncesi Arap topluluklarında kız kardeş, teyze, hala gibi yakın akrabalarla evlenme görülmez.⁹ Bir kadının usul ve furûu, amca ve dayılarıyla evlenmesi vakıasına da rastlanamaz. Bu konuda evlâtlık, öz evlât gibi kabul edilmiştir.¹⁰ Ayrıca "rada'" (süt hısımlığı) da evlenme manilerinden sayılırdı.¹¹ Anlaşıldığına göre bu şekilde yakın akrabalarla

(I) Günaltay, "İslâm'da Önce Araplar Arasında Kadının Durumu", 704

(2) Muahat, bir Arab'ın yabancı bir Arapla kardeşleşmesidir.

(3) Günaltay, a.g.m., 705

(4) Günaltay, a.g.m., 705

(5) Schacht, Joseph, İslâm Hukukuna Giriş, çev. Mehmed Dağ, Abdülkadir Şener, Ank.Ün.İ.F.Yay., Ank., 1977, s.18

(6) İbnu Mace, Nikâh, 40; Hamidullah, "Hz.Peygamber (s.a.s.) Zamanında Medine'nin Sosyal Yapısı", 68

(7) Uğur, Mictaba, Hicri Birinci Asırda İslâm Toplumu, İst., 1980, s.20

(8) İbnu Mace, Nikâh, 39

(9) Esad, Tarih-i Din-i İslâm, 319

(10) Uğur, a.g.e., 22

(II) Ansay, S. Şakir, "Aile Hukuku", Ank.Ün.İ.F.Dergisi, S.II-III, Ank., 1952, s.26

evlenmemek, toplumda kan hısımlığına verilen değerin önemli bir tezahürüdür.

IV- EVLENME TÖRENLERİ

Rasûlullah'ın Hz. Hatice ile izdivacı, toplumun ileri gelen kimse-leri olmaları hasebiyle her ne kadar umuma şamil olmasa da, o dönem düğün törenleri hakkında bilgi edinmemizi sağlayacaktır.

Hz. Muhammed, Hz. Hatice ile evlenmeye karar verdikten sonra bazı yakın akrabaları ve amcası Ebu Talib ile birlikte sözlüsünün evine geldi; bütün davetliler bu büyük düğün için hazır bulunuyorlardı. Hatice'nin babası hayatta olmadığından, hukuken amcası Amr b. Esed'in bu evlilik için rıza göstermesi gerekmektedir.

Hatice, Muhammed (s.a.v.)'in fakirliğinden dolayı amcasının nikâha muhalefet edebileceğini düşünerek onun rızasını almaya cesaret edememişti. Merasimin asıl gayesini amcasına açıklamaksızın diğer yakınlarıyla beraber onu da davet etmişti. Ziyafet başladığında Hatice bilhassa kendi amcasının içkisine itina gösteriyordu. Tamamen sarhoş olunca üzerine bir kaftan geçirdi ve onu safrandan hazırlanan halûk denilen bir koku ile kokuladı. Örf ve âdetlere göre Muhammed (s.a.v.)'in amcası söz alarak yeğenin yüksek vasıflarından bahsetti. Daha sonra Hatice'nin amcasının oğlu ve yakın dostu Varaka b. Nevfel ayağa kalkarak bir konuşma yaptı ve teklifi desteklediğini belirtti. Bu sırada Hatice'nin sarhoş olan amcası kımıldamadı ve sükûtunun tekrardan geldiği kabul edildi. Alkışlar ve tebrikler arasında davetliler, geleneğe göre yeni evlilerin başları üzerinden atmak üzere kuru hurma ve şeker yığınlarına koşuştular. Bütün bu olanlardan sonra yaşlı amca kendine geldiğinde; "bu kokuların, kokulu tütsülerin, merasim kaftanlarının ve musikinin nereden geldiğini ve sebebinin ne olduğunu sordu." Hatice durumu izah etti: "Fakat bugün beni Abdullah'ın oğlu Muhammed'le şehrin ileri gelenleri huzurunda evlendiren sensin.." Yaşlı amca ile yeğeni arasında bazı sert münakaşalar oldu. Hatta her iki taraftan bazı gençlerin silâhlarına sarıldıkları fakat kullanmalarına lüzum kalmadan yatıştıkları görüldü. Neticede Amr, damadın yüksek sınıftan asil bir genç, yeğenin de bundan asla vazgeçmek istemediğini anlayınca sükûtu muhafaza etmenin ve bu

evliliğe razı olmanın gerekliliğine inandı.¹

Nikâhı müteakip amcasının evinde birkaç gün kaldıktan sonra Hz. Muhammed (s.a.v.) artık orada ikamet etmek üzere karısının evine geçmiştir.²

Bu olayda da görüldüğü gibi, herkes kendi sosyal seviyesine denk biriyle evleniyor,³ ancak kadınlar evlenebilmeleri için velilerinin izinlerini almaları gerekiyordu. Bununla birlikte rüştüne ermiş kadınların da evlenme akdine rıza göstermeleri şartı aranıyordu.⁴

Yukarıda bahsedilen nikâh şekillerinden sadece birincisinde (İslâmî dönemde de kabul edilen nikâh), bir şahıs evleneceği kadına (sadak, mehir, ecir v.s.denen) bir şeref ücreti veriyordu. Şöyleki, bir kimse evlenmek istediği kadının babası ya da başka bir velisine müracaat ederek onu nikâhlamak istediğini söylerdi. Kadının velisi razı olursa erkek, kadına mehrini vererek onu nikâhlar ve evlilik akdi bu suretle tamamlanmış olurdu.⁵ Erkeğin karısına verdiği bu mehir kadının emrinde oluyor babası bile ona dokunmuyordu.⁶ Nitekim Hz. Muhammed Hz. Hatice'ye 20 deve,⁷ diğer bir rivayete göre 480 gümüş dirhem mehir vermişti.⁸

Ancak bazı nikâhlarda mehir kızın ya da kadının kendisine değil, velisine veriliyordu. Onda evlenen kadının hiç bir şekilde tasarruf hakkı yoktu. Arapların bir kısmı kızlarını diri diri toprağa gömerken bir kısmı da, bu şekilde, onlardan gelir elde etmeyi düşünüyordu. Bundan dolayı kızı doğan kimseye "henîen leke nâficetü" diyorlar, bununla kızını evlendirirken mehrini alır, mal ve mülkünü çoğaltırsın manasını kastediyorlardı.⁹

- (1) İbnu Sa'd, Tabakat, I.132vd. ; krş., Hamidullah, Muhammed, İslâm Peygamberi, çev. M. Said Mutlu, c.I, İst., 1980, s.68
- (2) Hamidullah, a.g.e., I.69
- (3) İbnu Habib, Ebu Ca'fer Muhammed, Kitabu'l-Muhabber, Haydarabat, 1942, s.310
- (4) Hamidullah, "Hz. Peygamber (s.a.s.) Zamanında Medine'nin Sosyal Yapısı", 68
- (5) İbnu Habib, a.g.e., 310
- (6) Hamidullah, a.g.m., 68
- (7) İbnu Hişam, Cemalüddin Ebu Muhammed, es-Sifetü'n-Nebeviyye, c.I Beyrut, 1971, s.201
- (8) Hamidullah, a.g.e., I.69
- (9) Bursavî, İ. Hakkı, Ruhu'l-Beyan, c.II, İst., 1320, s.163; Seyyid Sabık, Fıkhu's-Sünne, c.II, Kahire, ts., s.135

V- BOŞANMA ve BOŞANMA ŞEKİLLERİ

Cahiliye Araplarının kadını bir meta telâkki edişi, ona lâyık olduğu değeri vermeyişi nikâhta olduğu gibi boşanmada da görülür. Bu devirde kadını kocasından ayıran boşanma şekilleri talâk, hul, ilâ ve zâhardır.

Bunlardan talâk, erkeğin hanımını boşayıp ondan ayrılmasıdır. Araplarda üç talâk yürürlükte idi.¹ Cahiliyede boşanan bir kadının iddeti konusundaki rivayetlerde bir açıklık olmamakla birlikte genel kanaat, boşanan kadının iddetinin olmadığı şeklindedir.² Sadece kocası ölen kadın en kötü elbiselerini giyerek bir kulübeye kapanır, yıkanmadan, tırnaklarını kesmeden, perişan bir halde bir yıl yas tutar; sene tamam olduğunda evinden çıkar, eline verilen bir deve tezeğini fırlatıp atar ve böylece matede son verirdi.³ Bununla birlikte yeni kocasının yatağında eskisinden çocuk doğuran kadınlar da olurdu.⁴ O takdirde çocuk, kadının yeni kocasına nispet edilirdi.⁵

Kadın haklarına riayet etmeyen bu toplumda beklenmeyen şu durum da vardı: Bazı kabilelerde kadınlar kocalarını boşama hakkını elde edebiliyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in dedesi Abdulmuttalib'in annesinin⁶ ve

- (1) İbnu Habîb, Kitabu'l-Muhabber, 309; es-Sâbunî, Abdurrahman, Medâ Hürriyeti'z-Zevceyn fi't-Talâk fi's-Şeriatî'l-İslâmiyye, c.I, Beyrut, 1968, s.50
- (2) İbnu Habîb, a.g.e., 338
- (3) eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, Neylü'l-Evtâr fi Şerh Münteka'l-Ahbâr, c.VI, Kahire, ts., s.328 vd.; Müslim, Talâk, 58; Neseî, Talâk, 55,63
- (4) İbnu Habîb, a.g.e., 338; İ.A., V.932, "İddet" mad.
- (5) İ.A., V. 932, "İddet" mad.
- (6) Abdulmuttalib'in zengin bir tüccar olan babası Hâşim, bir seferinde Medine'de birkaç gün gecikince, ev sahibinin genç bir dul olan kızı onun hoşuna gitti ve onunla evlenmeye karar verdi. Dul kadın boşama hakkının kendisine ait olma şartını koştu. Balayı haftasından sonra, Hâşim Filistin'e kadar yoluna devam etti ve Gazze'de öldü. Genç kadın yeniden dul oldu; ne varki bu seferki evlilikten hamile kalmıştı. Birkaç sene sonra müteveffanın kardeşi Medine'ye gelecek, annesinin büyük acısına rağmen, çocuğu yani yeğenini kaçırarak ve onu Mekke'ye getirerek orada yetiştirecektir. Bkz., Hamidullah, "Hz. Peygamber (s.a.s.) Zamanında Medine'nin Sosyal Yapısı", 68

Mâviye binti İfriz'in¹ durumları bunun örnekleridir. Ne varki böyle bir durum, kocanın istediği zaman karısını boşama hürriyetine bir hanel getirmiyordu.

Mut'a nikâhı bahsinde de görüldüğü gibi, bedevî bir kadın kocasını boşamak istediğinde çadırın kapısını başka tarafa çevirirdi. Bedevî olmayan bir kadın ise, nikâha son vermek istediğinde sabahleyin kocasına yemek yapmazdı. Onun bu davranışı kocasından hoşnut olmadığına ve beraberliklerinin sona ereceğine delâlet ediyordu.²

Diğer bir boşanma şekli olan hul, kadının muayyen bir mal karşılığında kocasından boşanmasıdır. Kadın veya velisi maddî bir bedel karşılığında erkekten ayrılmayı talep eder. İki taraf anlaşırca boşanma vaki olur.³

İlâ ise, bir erkeğin her hangi bir sebeple karısına yaklaşmamak üzere yemin etmesidir. Yemin müddeti çoğunlukla, bir veya iki yıl sürer. O süre içinde yakınlık olmazsa, erkek kadını boşanmış sayılır.⁴

Zihara gelince; bir erkeğin karısını ebediyen mahremi olan bir kadının bakılması caiz olmayan bir uzvuna benzetmesidir. Birisi karısına: "Sen bana anamın sırtı gibisin" dediğinde eşi boşanmış sayılırdı.⁵

VI- ARAPLARDA ASABİYET (AKRABALIK)

Asabe, bir kimsenin baba tarafından akrabalarına verilen addır. Asabiyet ise, bir kabileyi teşkil eden fertlerin kendi kabilelerine mensup olan birini, haklı haksız mutlak surette ve kayıtsız şartsız başkalarına karşı korumayı, ona destek olmayı temin eden kabilecilik his ve gayretini-

- (1) Mâviye binti İfriz'in, aşırı derecedeki cömertliğinden dolayı elde avuçta bir şey bırakmayan kocası Hatemu't-Taf'yi boşadığı rivayet edilir. Bkz., es-Sâbunî, Medâ Hürriyyeti'z-Zevceyn, 51
- (2) es-Sâbunî, a.g.e., 50 vd.
- (3) Uğur, Hicrî Birinci Asırda İslâm Toplumunu, 22; es-Sâbunî, a.g.e., 51
- (4) Muvatta, Talâk, 343; Uğur, a.g.e., 22
- (5) Buharî, Talâk, 23

dir.¹

Kabile fertlerinin birleşmesini, yardımlaşmasını, dayanışmasını, birbirlerini ve kabilelerini müdafaa etmelerini ve düşmanlarına birlikte saldırmalarını temin eden bu histir. Bir kabile ve fertleri, asabiyet hissi sayesinde can ve mal güvenliğine kavuşur. Bu hissin şevkiyle savaşır, öldürür veya öldürülürler.²

Asabiyet anlayışına göre, himaye ve müdafaada aslolan, kişilerin zalim veya mazlum olmaları değil, hâmi ve müdafilerin kabilesine mensup olup olmamalarıdır.³ Aynı telâkki bir arap şiirinde şöyle ifadesini bulur:

"İster zalim olsun ister mazlum, kandaşın ve soydaşın olan kişinin yardımına ve savunmasına koş."⁴

Burada şuna da işaret etmek gerekir ki, kabileleri oluşturan fasfle, fahz, batın ve imâreler arasındaki bağlar gayet gevşektir. Fertler kendilerini, kabilelerinden daha çok fasfle, fahz ve batınlarına yakın bilirler. Tarihde, batın ve kabileler arasındaki soy asabiyetinin, neseben birbirlerine yakın olanları uzak bulunanlar aleyhine birleştirdiğini, hatta bir batından olmalarına rağmen bir fahzın iki fasfilesinin asabiyet saikiyle diğer fahz aleyhine birleştiğini gösteren vakıalar vardır. Buradan hareketle Arapların, nesep yakınlığına göre önce fasfilelerine, sonra sırayla fahzlarına, batınlarına, imârelerine ve daha sonra da kabilelerine bağlı olduklarını, fasfilelerden uzaklaştıkça kabile ve batınlar arasındaki düşmanlığın da arttığını söylemek mümkündür.⁵

- (1) Uludağ, Süleyman, İbn Haldun, c.I, İst., 1982, s.119. Aseb, vünettaki sınırlara, bir kavmin eşrafına ve hayırlı kişilerine denir. İsabe, usbe, sargı, kırka kadar olan topluluk demektir. Asabe, bir kimsenin babası tarafından olan akrabalarıdır. Aynı zamanda fıkıhta bir feraiz istilâhıdır. Taassup, asabiyet davası gütmek, kavim ve akrabaya veyahut da bir mazluma yar ve yaverlik kaydında bulunmaktadır. Ta'sib ise bir kimseyi seyyit ve reis kılmak manasına gelir. Bkz., Mütercim Asım Efendi, Kâmus-ı Okyanus, c.I, İst., ts., s.387 vd.
- (2) Uludağ, a.g.e., 119
- (3) Uludağ, a.g.e., 119
- (4) el-Meydanî, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ahmed b. İbrahim, Mecmua'l-Em-sal, neşreden, Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, c.III, Mısır, 1978, s.373
- (5) C. Zeydan, Medeniyet-i İslâmiye Tarihi, IV.22 vd.; Günaltay, "Kabile'l-İslâm Araplarda İctimaî Aile", 80

Klânlarda görülen müşterek mesuliyet ve müşterek hak arama keyfiyetinin Araplarda da görülmesi şaşırtıcı olmamalıdır. Araplardaki kuvvetli asabiyet duygusu, kabileler arasında şiddetli kan davalarına ve kavgalara sebep olmuş, buradan diyet usulü doğmuş ondan da "âkile" müessesesi meydana gelmiştir. Âkile, öldürülen bir kimsenin diyetini vermek anlamında olan "akl" kökünden gelir. Terim olarak âkile, diyet vermek zorunda olan cemaat demektir. İstilah olarak da, fertleri arasında kan davası tesanüdü bulunan cemaat anlamına gelmektedir.¹ Kan davası töresine göre, bir kabileye mensup olan fertlerden birinin intikamını almak yalnız onun kandaşlarına değil bütün âkilesine teveccüh ediyordu. İntikam mutlaka saldırgandan değil, onun âkilesinin her hangi bir ferdinden de alınabiliyordu. İntikam yerine diyet mevzu bahis olunca, diyeti vermek gibi, diyeti almak hakkı da bütün âkileye ait oluyordu.²

Fertlerin kendilerini ailelerine ya da kabilelerine bağlı saymaları, bölgeden bölgeye farklılık gösterir. Meselâ Arap yarımadasının doğusunda ve orta kesimlerinde klân ve aşiret duyguları gelişmemiştir. Diğer bir ifadeyle, bu bölgelerde klân ailesi hâkimdir. Fakat Mekke'deki Kureyş'le Taif'deki Araplar, bunlara nispetle klânlıktan kurtulmuş "aşiret toplumu" haline gelmişlerdir. Kureyş, çeşitli batınları ihtiva etmekle beraber kendi varlığı ve birliğinin şuuruna daha fazla malikti. Kureyşliler'e merkez olan Mekke, Kusay'dan itibaren bir belde, Kureyş kabilesi de batınlardan mürekkep bir aşiret toplumu halini almıştır. Kureyş'i idare eden Darunne'dve şûrası her batnın ileri gelenlerinden mürekkep bir senato idi.³ Bu senatonun ilk kurucusu ve idarecisi Kusay'dı.⁴ Abdulmüttalib'in zamanında senatoyu Kusay hanedan (batnı)ının reisleri teşkil ediyordu.⁵

Araplar, baba tarafından olan asabiyete olduğu kadar anne tarafından akrabalığa da önem veriyorlardı. Ailede kadınlar anne oluncaya kadar, hiç bir mevki sahibi olamazlardı. Fakat anne olduklarında önem kazanarak bir birleşme bağının meydana gelmesine sebep olurlardı. Araplar, anneyi

(1) Âsım Efendi, Kâmus-ı Okyanus, III,1447 vd.; krsş., Günaltay, "İslâm'dan Önce Araplar Arasında Kadının Durumu", 699

(2) Günaltay, a.g.m., 699

(3) Günaltay, "Kabile'l-İslâm Araplarda İctima' Aile", 80

(4) Esad, Tarih-i Dîn-i İslâm, 114

(5) Günaltay, a.g.m., 80

zevceden daha vefakâr kabul ettiklerinden annelerini hanımlarına tercih ederlerdi.¹

Aile içinde annenin mevkiinin bu kadar önemli olması, ister istemez onun akrabalarına da değer verilmesine sebep oluyordu. Nitekim Hz. Muhammed (s.a.v.), Medine'ye hicret ettiğinde Medinelilerin kendisine yardım etmelerinin bir sebebi de budur. Onun annesi bir Kahtan kabilesi olan Neccar'dan, pederleri ise bir Mudar kabilesi olan Kureyş'dendi. Babasının vefatından sonra annesi onu, küçük bir çocukken Medine'de bulunan dayıları Benî Neccar'a götürmüştü. Mekke'ye dönüşleri sırasında, yolda annesini kaybetmişti. Yıllar sonra Mekke'den ayrılmak zorunda kalınca, Medine'de oturan dayılarının yanına hicret etmiş ve orada büyük bir hüsnü kabul görmüştü. Zira Benî Neccar'ın dayılığı bütün Hazreçlileri ona dayı yapmıştı. Medine'de İslâmı ilk kabul edenler ve Rasûlullah'a canları pahasına destek verenler dayıları ile onların yakınları olmuştu.²

Özetle ifade etmek gerekirse, anne tarafından asabiyetin önem kazanması, kadınların yüksek bir mevki işgal etmelerinden değil, anne olması itibariyle sıhrî yakınlıktan kaynaklanıyordu.

Daha çok kabileler halinde yaşayan cahiliye Araplarında bir aile çatısı altında, eşler ve çocukları, kocanın ana-babası yahut yakın akrabaları ve köleler değil, aynı zamanda o aileye istilhak, hilf ve muahat yollarıyla giren yabancılar da bulunuyor ve aralarında sebebi bir akrabalık meydana geliyordu. Çünkü cahiliye âdetine göre bir adam, istediği bir yabancıyı kendi nesebine katabilir ve onu kendi aile efradından sayabilirdi. Bu şekilde bir yabancıyı nesebe katmaya "istilhak" denirdi. Aileye katılan kimse hür ise "daiy" adını alır, köle veya esir ise, nesebine katıldığı adamın "mevlâ"sı olurdu. Araplar böyle kimseyi ailenin öz evlâdı gibi saydıklarından ölmesi halinde onun mirasçısı olurlardı. Aileye dahil edilen şahıs da, nesebine katıldığı adamın mirasçısı olurdu. Emevîlerin atası olan Ümeyye, Zükvan adlı kölesini istilhak suretiyle kendi ailesine almış, ona Ebu Amr künyesini vermişti. Hz. Osman'ın ana bir kardeşi olan Velid b. Ukbe onun neslinden idi.³

(1) C. Zeydan, Medeniyet-i İslâmîye Tarihi, IV.24

(2) Hamidullah, "Hz. Peygamber (s.a.s.) Zamanında Medine'nin Sosyal Yapısı", 68

(3) C. Zeydan, a.g.e., IV.30 vdd. ; Günaltay, "Kabile'l-İslâm Araplarında İçtimaf Aile", 70 vdd.

"Hilf" yoluyla istilhak bundan biraz farklı idi. Esir olup kurtulmak için gerekli fidyeyi verememek, hilf yoluyla istilhak sebeplerinden biriydi. Bu gibi esirler kendisini esir eden adamın mensup olduğu kabilenin damgasıyla damgalanır ve bundan sonra o topluluğun fertlerinden sayılırdı. Böyle olan kimselere "halif" denilirdi. Halif, daiy'den farklı idi. Halif de mirasa dahil olur; fakat halif öldürülürse, bunun diyeti kabilenin asıl fertlerinin diyetinin yarısı kadar olurdu.¹

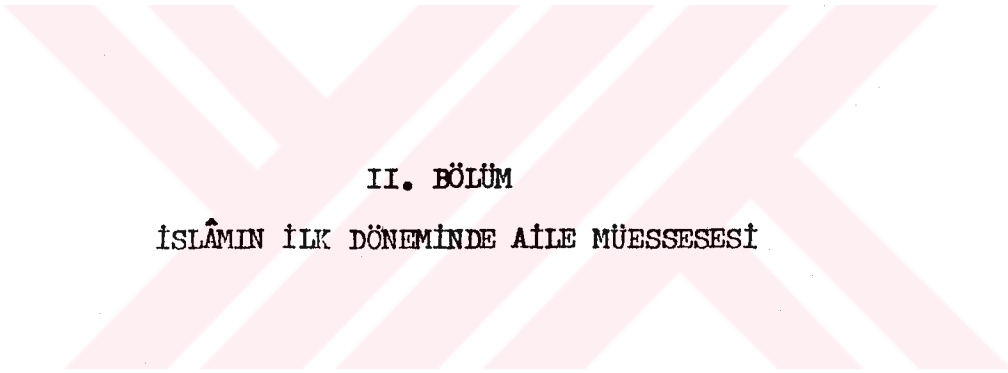
"Muahat" ise, bir Arabın yabancı bir Arapla sunf olarak kardeşleşmesidir. Bu şekilde aralarında kardeşlik bağı kuranlar birbirlerine gerçek kardeş gibi bakarlar ve karşılıklı olarak birbirlerinin mirasçısı olurlardı. Kardeşlik iki kabilenin tüm fertleri arasında da olurdu.²

Araplarda, aileden olmayan bir kimsenin aile topluluğu arasına sokulması âdeti yanında, bunun tamamen tersi olarak aile üyelerinden birinin kötü bir durumu görüldüğünde, "hal" edilmesi de vaki idi. Böylece onun irtikap edebileceği kötü hareketlerin sorumluluğundan kurtulunmuş olunurdu. Bazen bir kabile de kendi efradından birini bu şekilde hal etmek zorunda kalırdı. Hal edilen şahıs ne kötülük yapsa veya kendisine bir kötülük yapılırsa, kabilesi sorumlu olmadığı gibi onun adına da hiç bir hak aramazdı. Bazen hal'e ait bir beraetname de yazılırdı. Sahabeden Amr b. el-As'ın kendi kabilesi tarafından hal'i, İslâm'dan önce vuku bulan en önemli hal olayı idi.³

(1) C. Zeydan, Medeniyet-i İslâmiye Tarihi, 71

(2) C. Zeydan, a.g.e., 72

(3) Amr, Ammâre b. Velid Mahzumî ile beraber ticaret maksadıyla Habeşistan'a gitmişti. Yolculuk esnasında Ammâre, Amr'ın zevcesine göz diktiğinden aralarına düşmanlık girmişti. Bir gün Ammâre Amr'ı ansızın denize atarsa da, o yüzerek gemiye tekrar çıkar. Amr, intikam almaya karar verdiğinden babasına bir mektup yazarak mesuliyetten kurtulmak için kendisini hal etmesini ister. Bunun üzerine gerek Amr'ın, gerekse Ammâre'nin kabileleri her ikisini hal' ederek durumu Mekke'de bir tellâl vasıtasıyla ilân ettiler. Bkz., C. Zeydan, a.g.e., 31 vdd.

II. BÖLÜM
İSLÂMİN İLK DÖNEMİNDE AİLE MÜESSESESİ

I- AİLE

Toplumun temel taşı olan aileyi tanzim edici hükümler getiren İslâm, diğer konularda olduğu gibi, ailenin toplumdaki yerini tayin ve aile fertlerinden her birinin hak ve sorumluluklarını tespit etmiştir.

İslâm toplumunda aile reisi babadır.¹ Aileden o sorumludur. Aileyi temsil yetkisi de ona verilmiştir.² Ancak İslâm'a göre erkeğin aile reisi sayılışı, kadının toplumda ve ailede hiç bir değeri olmadığı anlamına gelmez. Cemiyetin iyiye yönelmesini hedef alan İslâmî sistem içinde kadına yer verilmediğini söylemek mümkün değildir. Nitekim Kur'an, kadının pek çok hakkından bahseder. Orada öncelikle evlenme, boşanma, miras, mehir, iddet, emzirme, kazf gibi kadınlarla ilgili açık hükümler yer alırken yüzen fazla âyette de sırf kadın ve aile hukuku ele alınmaktadır.³

Hz. Ömer (r.a.)'in şu sözleri, kadın hakları hususunda cahiliye ve İslâmî dönem arasında bizlere mukayese yapabilme imkânı verecektir: "Valahi, biz, cahiliye devrinde kadınları hiç bir işte hesaba katmazdık. Yü-

- (1) Kur'an-ı Kerim'in şu ayetleri buna işaret eder: "Erkekler kadınlar üzerine yöneticidirler." (Nisa (4), 34). "Erkeklerin kadınlar üzerindeki (hakları) bir derece fazladır." (Bakara (2), 228)
- (2) "Ey inananlar! Kendinizi ve ailenizi ateşten koruyun." (Tahrîm (66), 6). Ayrıca "Hepiniz birer çobansınız..." hadîsinin bir bölümü aile reisinin sorumluluğuna dairdir. "Erkek, ev halkı üzerinde çoban mesabesinde, idare ettiği ev halkından sorumludur." Bkz., Buhârî, Vesâ'î, 9, Cum'a, 11
- (3) Bu âyetlerden bazıları şunlardır: Ahzâb (33), 35; Âl-i İmran (3), 195; Nisa (4), 124; Ahzâb (33), 58

ce Allah, indirdiklerini indirinceye; onlara haklarını verinceye kadar biz Kureyşliler kadınlara karşı hâkim bir kavim idik. Medine'ye geldiğimizde, kadınları erkeklerine hâkim olan bir kavim bulduk. Bir müddet sonra, bizim kadınlarımız da onların kadınlarından öğrenerek bize tahakküme başladılar... Bir gün karıma kızdım. Bir de baktım bana kafa tutuyor! Onun bana böyle davranmasını istemediğimden kendisini azarlayarak bana karşı söz söylemesini men ettim. Bana: "Ey Hattâb oğlu! Sana hayret! Doğrusu sen kendine karşılık verilmesinden hoşlanmıyor beni azarlıyorsun ama, vallahi Peygamber (a.s.)'ın kadınları bile, ona karşılık veriyor, söyleniyorlar. Hem onlardan her hangi biri o gün, geceye kadar kendisinin yanına da uğramıyor. Hatta senin kızın bile Hz. Peygambere karşı bir şeyler geveleyip duruyor, o gün onu öfkelendirebiliyor" dedi.¹

Mekke'de iken ailede mutlak hâkim olan erkeklere, Medine'ye hicretten sonra kadınların karşılık vermelerinin sebebi, sadece İslâm'ın, kadınlara böyle bir hak vermesinden değil, hadisten de anlaşılacağı üzere Medineli Ensar kadınlarının etkisinden dolayıdır. Mekke'de erkekler ailede mutlak hâkimdiler. Onlar, Kâbe'nin muhafızlığını yapmaları, hacıları ağırlamaları, dolayısıyla ekonomik yönden güçlü olmaları sebebiyle gururlu kimselerdi ve onların bu gururu aileye de yansiyordu. Halbuki Medine küçük bir yerd. Hatta o devir Taif şehri kadar bile önemi yoktu. O, müslümanların hicretinden sonra ehemmiyet kazanmıştı. Küçük bir kasaba olması sebebiyle kadınları daha serbest ve hürdü. Hayat kavgasında erkekler kadar onlar da rol aldıklarından ailede erkeklere hâkim olabilecek kadar söz sahibydiler.

Kur'an'ın, kadınlara iyi davranılmasına dair emirleri², ve Hz. Peygamberin tavsiyeleri³ sebebiyle, müslümanlar kadınlar hususundaki hal ve hareketlerine o kadar çok ihtimam göstermişlerdir ki, Abdullah b. Ömer bu konuda şöyle diyebilme noktasına gelmiştir: "Biz Rasûlullah (s.a.v.)'in zamanında, hakkımızda âyet nazil olur korkusuyla onlara hiç bir şey diyemez olduk. Rasûlullah'ın vefatından sonra onlara karşı söz ve fiillerimizde kendimizi daha serbest hissettik."⁴

(1) Buharî, Libas, 31; Müslim, Talâk, 34

(2) Nisa (4), 19

(3) İbnu Mâce, Nikâh, 50; Tirmizî, Radâ, 11

(4) Buharî, Nikâh, 80

İslâm,kadını özelliklerine bağlı farklar dışında erkeğe eşit kılmış, aile ve toplum hayatı içinde yerini almasını sağlamıştır. İleride tafsilâtlı olarak görüleceği üzere kadın, istemediği bir kimse ile zorla evlendirilemez,¹ istemezse -evlenirken şart koşmak suretiyle- kocasının ikinci bir kadınla evlenmesine mani olabilir.² Gerektiğinde camiye giderek ibadet eder, öğrenim görür. Bunlardan onu kimse mahrum bırakamaz. Çünkü Kur'an'a göre farklı rollerine rağmen, insan olarak kadınlar erkeklerle eşit kabul edilir.³ Allah'ın huzurunda onların temel görevleri aynıdır. İslâm, cuma, cenaze namazı ve cihat müstesna, erkeğe neyi farz kılmışsa kadına da onu farz kılmıştır.⁴ Yükümlü olduğu ibadetleri ifa eden müslüman kadın, erkeğin elde ettiği kadar sevaba nail olur. Cinsiyet farkı sevabın eksik olmasına sebep olmaz. Nitekim bunları terketmekte erkek ne kadar günahkâr olursa o da o kadar günahkâr olur.⁵

Evin geçimi ve nafakası kocaya ve erkek yakınlarına ait olduğu için kadının geçim endişesi yoktur; ev işlerini gücü yettiği kadar yapar, kocası ve çocuklarından başkasına hizmet etmeğe mecbur değildir,⁶ mirasta erkek kardeşinin aldığı yarısı kadar pay alır.⁷ Seçme (bey'at) ve danışmaya katılma hakkı vardır,⁸ toplum içinde dinin emrettiği istikamette kendi özellikleriyle bağdaşacak görevler alır ve hizmete katılır.

İslâm'da boşama hakkı prensip olarak erkekte bulunmakla beraber bazı durumlarda kadın da bu hakkı kullanabilir.⁹

- (1) Buharî, Nikâh, 41, 42; Hamidullah, Muhammed, İslam'a Giriş, çev. Kemal Kuşçu, Ank., s.220
- (2) Hamidullah, İslâm Peygamberi, II. 719
- (3) Ahzâb (33), 35; Âl-i İmran (3), 195
- (4) Münâvî, Muhammed Abdurrauf, Feyzû'l-Kadir Şerhu'l-Camii's-Sağır, c.IV, Beyrut, 1972, s.320
- (5) Çâviş, Abdülaziz, Anglikan Kilisesine Cevap, çev. Mehmed Akif, Ank., 1975, s.173
- (6) Schact, Joseph, İslâm Hukukuna Giriş, çev. Mehmet Dağ, Abdülkadir Şener, Ank.Ün.İ.F.Yay., Ank., 1977, s.173
- (7) Nisa (4), II. Fakat kendisi cihatla yükümlü olmadığı, evin masraflarına ve evlenme harcamalarına katılmadığı için aldığı yanında kalır, sonunda erkek kardeşinin aldığına eşit hale gelir. Bkz., Çâviş, a.g.e., 177
- (8) Mümtetine (60), 12; Hamidullah, a.g.e., II. 933
- (9) Hamidullah, a.g.e., II. 720

Kurtkan'a göre,¹ kadınlar ve onların hakları konusunda meydana gelen bu sosyal değişmeler, kendiliğinden serpilme niteliğinde olmayıp, cahiliye teamüllerine karşigelen bir hareket özelliğini taşıyordu. Fakat yine de bir uzvf gelişme niteliğindediydi.² Zira bir kısım ailevi hususiyekleri tamamen kaldırılırken bir kısmı da yeni bir düzenleme içersinde muhafaza edilmekteydi. Aşağıdaki bölümlerde bunun müşahhas örnekleri görülecektir.

II- AİLE TİPİ

Batılı müellifler, genellikle, İslâmî aileyi, iki-üç neslin bir arada yaşadığı geniş aile olarak nitelendirmektedirler.³ Fakat, İslâmî aile, yapısı ve fonksiyonları açısından -batılı sosyologların kanaatinin aksine- ne geniş ne de çekirdek ailedir. Poligam bir evlilik durumunda çekirdek aileden bahsetmek zordur. Monogam bir evlilik durumunda dahi, anne-baba ve çocuklardan oluşan çekirdek aile, dikey ve yatay düzende dağılmış bulunan çok sayıda akraba ile yakın bir ilişki içindedir. Gerektiğinde bir kimse, akrabalarının nafakasını temin ile de yükümlü olabilir.⁴ Kur'an, ebeveynlerin ve diğer akrabaların fert_t üzerinde birtakım hakları olduğunu ifade eder.⁵ Bununla birlikte İslâmî aile, bilinen tipte geniş aile de değildir. Din, aile de dahil olmak üzere her şeyden önce gelir. Binaenaleyh İslâm'ın emirleriyle çatışması durumunda kişi, ailesiyle tüm ilişkilerini koparmak mecburiyetinde kalabilir.⁶ Eşlerden biri kâfir olur

- (1) Bilgiseven, A. Kurtkan, Din Sosyolojisi, İst., 1985, s.392
- (2) Yabancı bir müdahale olmaksızın kültürün kendiliğinden gelişmesine "uzvf gelişme", böylelikle kültüre yeni ilâveler yapılması ve birtakım değişmelerin vücuda gelmesine "uzvf" veya "serbest kültür değişmesi" de denir. Bkz., Kurtkan, Amiran, Sosyoloji, M.E.B., Ank., 1976, s.66
- (3) Waddy, Charis, The Muslim Mind, London and New York, 1982, s.55; Nieuwenhuijze, C.A.O. Van, Sociology of the Middle East, Leiden-E.J., Brill, 1971 s.384
- (4) İlyas Ba Yunus, Ferid Ahmed, İslâm Sosyolojisi: Bir Giriş Denemesi, çev.Rıdvan Kaya, İst., 1986, s.78
- (5) Bakara (2), 83
- (6) Hatta aile fertleri bu konuda birbirlerine karşı uyarılmıştır: "Ey inananlar! Eşleriniz ve çocuklarınızdan size düşmanlık edenler olur, onlardan sakının; ama, siz affeder, suçlarını örter ve bağışlarsanız bilin ki Allah da bağışlar ve acır. (Teğâbun: (64),14

veya biri iman eder de, diğeri etmezse evlilik geçersiz sayılır.¹

İslâm, inanç ve itikatlarla ilgili olmayan birçok konularda halkın örfüne değer vermiş, bazı hususları onların gelenek ve göreneklerine bırakmıştır. Nitekim bu konuda da kesin bir nass olmayıp örfe göre aile yapıları ortaya çıkmıştır. Bunlar içersinde hem çekirdek aile, hem de geniş aile tipine benzer olanlar görülmüştür. Meselâ, Hz. Ali (r.a.), Hz. Fatma (r.anha) ile evlendikten bir müddet sonra, daha önce kaldığı Hz. Peygamberin evinden ayrılarak eşiyle birlikte ayrı bir eve taşınmış ve onun sağlığında başka bir kadınla evlenmemiştir. Böyle olmakla birlikte Rasûlullah (s.a.v.) sık sık onların evine gider, hal ve hatırlarını sorar, onlarla sohbet eder,² âdeta onları murakabesi altında tutardı. Diğer taraftan, Allah'ın³ ve Rasûlü'nün⁴ ebeveyne iyilik yapıp onlara karşı gelmekten sakınmaya dair emirleri ve aşıhın tatbikatından, bazı müslümanların anne babalarıyla beraber, küçük "beyt"lerden müteşekkil "dâr" denilen geniş evlerde oturdukları anlaşılmaktadır.⁵ Mamafih, hiç bir müslüman, anne-baba sıyyla aynı evde oturmaya mecbur değildir. Bu konuda onun yükümlülüğü, ebeveyninin nafakasını temin etmek,⁶ ayrı evlerde de olsa onlara bakmak ve rızalarını almaktır.

Evvelce işaret edildiği gibi, ailenin reisi babadır. Fakat bu, ailenin babaerkil bir aile tipi olduğu anlamına gelmez. İslâm ailesi babaerkil aileden oldukça farklıdır. Babaerkil ailenin evin dışında erkek üzerinde hiç bir kontrolü olmadığı halde İslâm, erkek ve kadını aile şerefinden aynı derecede sorumlu tutar. Cinsî ahlâka riayeti yalnız kadınlardan değil, aynı şekilde erkeklerden de bekler.⁷

İslâm dîni, babaerkil bir aile teşkilâtına sahip olan cahiliye dönemi Arap ailesinde birtakım değişiklikler yapmıştır. Her şeyden önce, pat-

(1) Ba Yunus, Ferid, A., İslâm Sosyolojisi, 78

(2) İbnu Sa'd, Tabakât, VIII. 22 vd.

(3) İsra (17), 23,24; Lokman (31), 14

(4) Buhari, Edeb, 3, İstifzan,35; Müslim, Itk, 25

(5) el-Mevsılî, Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd, el-İhtiyar li ta'li-li'l-Muhtar, c.II, Lübnan, 1975, s.6

(6) Schact, İslâm Hukukuna Giriş, 174

(7) Ülken, H. Ziya, Türkiye'de Kadın Hayatının Tekâmülü, Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu Yayınları, Ank., 1967, s.122

riyarkal ailenin temel karakteristiği olan atalara gösterilen aşırı sevgi ve bağlılığı kınamıştır.¹ İslâm'dan önce Arap yarımadasında başlıca dîni ibadet yerleri, sadece aile fertlerine tahsis edilmiş bulunan aile ocağı ile ataların kabirleri idi. İslâm bunları kaldırarak maâbetleri, her mü'mine aile farkı gözetmeksizin açtı. Evvelce sadece kendi evinin imamı olan erkekleri, eşi ve çocukları ile beraber kendi ailesinden olmayan başka bir imama iktida ettirdi. Aynı zamanda devlet, ailelerin üstünde siyasi bir kuvvet olarak teessüs edince, aileler arasında sonu gelmeyen kan davaları ortadan kaldırılmış, diyet usulü getirilmiş ve böylece hâkimin hükümlerine itaat etmeye mecbur edilen patriyarkal aile reisinin kazaf istiklâli kırılmıştır.²

Netice itibariyle İslâmi aile ne çekirdek ne de geniş ailedir. O, çekirdek aileyle geniş ailenin sakıncalarını gideren avantajlarını bünyesinde toplayan orjinal bir ailedir, denilebilir.

III- AİLENİN TEŞEKKÜLÜ ve EVLENME BİÇİMLERİ

İslâm'da evlilik, "bir erkek ile ona dînen helâl olan bir kadın arasında, ortak bir hayat ve nesil için gerekli bağı meydana getirmek gayesiyle yapılmış bir akittir."³ Buna göre evlilik, yalnızca damat ve gelin arasında gerçekleşen bir sözleşmedir. Gelinin satılması ya da bu hususta söz hakkının olmaması gibi uygulamalar yoktur. Evlenmenin muteber bir şekilde yapılabilmesi bizzat evlenecek kimselerin veya rızaf temsilcilerinin, iki erkek veya bir erkekle iki kadından ibaret hür şahitler huzurunda, evlenmek istediklerini açıklamalarına bağlıdır.⁴

Daha evvel, İslâm öncesi Arap toplumunda, çeşitli nikâhların varlığından bahsedilmişti.⁵ Bu nikâhlardan en muteberi ve evlenecek olan erkek ile kızın velisi arasında bir anlaşmaya dayanan evlenme şekli İslâm tarafından kabul edilmiş diğerleri kaldırılmıştır.

(1) Bakara (2), 200; Elmalılı, Hak Dini Kur'an Dili, II. 724

(2) Mehmet İzzet, Yeni İctimaiyat Dersleri, 153

(3) Karaman, Hayreddin, Mukayeseli İslâm Hukuku, c.I, İst., 1982, s.233

(4) Cin, İslâm ve Osmanlı Hukukunda Aile, 137; Schact, İslâm Hukukuna Giriş, 167

(5) Bkz., Bu çalışma, 25

İslâm dini, bir çok konularda olduğu gibi aile müessesesine taallük eden hususlarda da halkın örfüne değer vererek onların menfaatine uygun olan hususlara dokunmamıştır. Bununla beraber bazı uygulamalar, vahiyle veya Rasûlullah'ın bizzat müdahalesiyle yasaklanmıştır. Nitekim, babası ölen kimsenin üvey annesini nikâhına alması demek olan "makt nikâhı"nın yasaklandığı görülür. Şu iki hadise bize bu hususta çok açık bilgi verir:

Ensardan Ebu Kays b. el-Eslet ölünce, oğlu Hisn, cahiliye devri geleneğine göre üvey anası Kebşe'nin üzerine elbisesini atarak onun nikâhına varis olur. Fakat onunla evlenmez, hatta malından bir miktar almak için kadını sıkıştırmaya başlar. Kadın Peygambere müracaat ederek üvey oğlunun baskısından şikâyet eder. Bu olay üzerine; "Ey inananlar, kadınları miras yoluyla zorla almanız size helâl değildir..."¹ âyetinin nazil olduğu rivayet edilir.²

Diğer bir hadise de el-Berâ b. Âzib'in haberine dayanır. el-Berâ şöyle diyor: "Elinde bir bayrak olduğu halde dayımla karşılaştım. "Nereye gidiyorsun?" diye sordum. "Rasûlullah (s.a.v.) beni, babasının karısını nikâhlayan bir adama gönderdi. Boynunu vurup mallarını almamı emretti." dedi."³

Cahiliye döneminde yaygın olarak uygulanan mut'a nikâhı, İslâm'ın ilk yıllarında zinayı önlemek maksadıyla tatbik edilmişse de, Veda Haccı'nda yasaklanmış ve uygulamada bu, yalnız Şiiler arasında kalmıştır.⁴

Yasaklanan nikâhlardan biri de, iki erkeğin mehir vermeden karşılıklı olarak birbirlerinin velisi oldukları kadınlarla evlenmeleri demek olan şığar nikâhidir.⁵

- (1) Nisa (4), 19. Ayrıca şu âyet de bu konuyla ilgilidir: "Babalarınızın evlendikleri kadınlarla sakın evlenmeyin. Cahiliye devrinde olanlar artık geçmiştir. Çünkü bu bir hayasızlık ve çirkin bir şeydi, ne kötü bir yoldu." (Nisa (4), 22)
- (2) el-Hâzin, Alâaddin Ali b. Muhammed, Lübâbu't-Te'vil, Meâni't-Tenzil, c.I, Beyrut, ts., s.338
- (3) Neseî, Nikâh, 58
- (4) ez-Zebidî, Zeynü'd-Din Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Lâtîf, Sahih-i Buharî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi, çev. Kâmil Miras, c.X, D.İ.B.Yay., Ank., 1984, s.273
- (5) Neseî, Nikâh, 60

İslâm'dan önce evlenmede bir sayı tahdidi yoktu. Herkes istediği kadar kadın alabilmekteydi. Kur'an çok kadınla evliliği sınırlandırarak erkeklerin dörtten fazla kadınla evlenmelerini yasakladı.¹ Gaylan b. Seleme es-Sekaff'nin cahiliye döneminde iken on tane karısı vardı. Daha sonra hanımlarıyla birlikte müslüman olduğunda Hz. Peygamber onlardan dört tanesini tercih etmesini emretti.² Aslında poligami, bazı hallerin ortaya çıktığı istisnaf bir durumdur.³ Bir emir mahiyetinde değildir. İslâm poligamiyi, ancak ailevi bütünlüğü sağlayacak şekilde eşler arasında adaleti temin şartıyla kabul etmiştir.⁴ Her hangi bir sebeple eşleri arasında adalet ve müsavat göstermeyecek bir erkeğin, birden fazla kadınla evlenmesi caiz olmayacağı gibi, bu tür evlilikte ailevi bütünlük bozulacak bir hal alabileceksene yine tercih edilmez.

Bununla beraber kadın, nikâh akdi yapılırken erkeğinki ile eşit ferdi bir hürriyet ve istiklâle sahiptir; akit esnasında poligam bir evliliğe razı olup olmamakta mutlak bir yetkisi vardır.⁵

- (1) "Eğer, velisi olduğunuz yetim kızlarla evlenmekle onlara haksızlık yapmaktan korkarsanız, onlarla değil, hoşunuza giden başka kadınlarla iki, üç ve dörde kadar evlenebilirsiniz; şayet, aralarında adaletsizlik yapmaktan endişe ederseniz bir tane almalısınız veya sahip olduğunuz ile yetinmelisiniz." (Nisa (4), 3)
- (2) Tirmizî, Nikâh, 9
- (3) İslâm bilginleri birden fazla kadınla evliliği gerekli kılacak zarurî halleri şöyle sıralamışlardır:
1. Kadının yaratılıştan cinsî iktidarsızlığa ve isteksizliğe maruz bulunması
 2. Kadının müzmin ve tedavisi imkânsız bir hastalığa yakalanması
 3. Kadının çocuk yapmaması
 4. Lohusalık, hamilelik, yaşlılık sebebiyle nesilden kesilmek gibi arızalar
 5. Yıkıcı harplerin sonucunda ekonomik, sosyal ve ahlâkî bunalmaların birden fazla kadınla evlenmeyi sosyal bir zaruret olarak ortaya çıkarması mümkündür.
- Görüldüğü üzere bu durumlar, kadının aile içinde kendinden beklenen fonksiyonları yitirdiği veya tek başına yaşama güçlükleri sebebiyle ailevi bütünlüğün, dolayısıyla sosyal entegrasyonun bozulabileceği hallerdir. Geniş bilgi için bkz., Bilmen, Ö. Nasûhî, Hukuk-i İslâmiyye ve İstilahat-ı Fıkhiyye Kamusu, c.III, İst., 1976, s.113; Hamidullah, İslâmâ Giriş, 221; Tabbara, A. Abdülfetah, İslâm'da Kadın ve Aile, çev. Mustafa Öz, İst., 1981, s.392
- (4) Nisa (4), 3
- (5) Hamidullah, İslâm Peygamberi, II. 719 vd.

A - EVLENMEYE HAZIRLIK ve EVLENME

Ailenin evlenmeyle teşekkül ettiği daha önce ifade edilmişti. Ancak bundan önce aileden beklenen birlik ve beraberliğin, huzurun temini için bazı işlemler vardır. Öncelikle bunların bilinmesinde fayda vardır.

1. Eşlerde Aranılan Özellikler

Rasûlullah (s.a.v.) evlenme konusunda tâbilerini uyarmış; geçici dünya güzelliklerine aldanmamalarını daima tavsiye etmiştir. Bu konuda, "Kadın, malı, güzelliği ve dindarlığı için nikâhlanır. Sen dindar olanını tercih et."¹ diyerek bir eşte aranılacak vasıflardan dindarlığın tercihe sayan olduğunu ifade etmiş, bunu dikkate almayanlar için de; "kadını sırf malı ve güzelliği için nikâhlayan kimse, onun mal ve güzelliğinden mahrum edilir."² buyurmuştur.

Hız. Peygambere, "hangi kadın daha hayırlıdır?" denilince o: "Kocasını baktığında onu neşelendiren, bir şey istediğinde ona itaat eden ve kocasının mal, can ve namusunu emniyetle teslim edebileceği kadındır."³ şeklinde cevaplandırmıştır.

Evlenmede tercihe sebep ikinci bir husus da kadının bakire olmasıdır.⁴

Kadında olduğu gibi erkekte de aranacak ilk vasıf onun dindarlığıdır.⁵

İslâmi evliliklerde göz önünde bulundurulacak bir nokta da, evlenecek çiftlerin, Hanefilere göre, din, ahlâk, soy, meslek, mal ve hür olma

- (1) Müslim, Rada, 54
- (2) el-Heysemî, Ali b. Ebî Bekr, Mecma'uz-Zevaid ve Menbau'l-Fevid, c.IV, Beyrut, 1967, s.254 vd.
- (3) Neseî, Nikâh, 14
- (4) Dul bir kadınla evlenen Cabir b. Abdillâh'a Rasûlullah "Bakireler ve onların cilveleri varken sen nerede geziyorsun." Ekz., Müslim, Rada, 56
- (5) Rasûlullah (s.a.v.): "Dininden ve ahlâkından hoşnut olduğunuz birisi size geldiği zaman ona kızınızı nikâhlayınız. Eğer böyle yapmazsanız, yeryüzünde fitne ve fesat çıkar" buyurdu. Bunun üzerine ashabın: "Ya Rasûlallah, şayet onda fakirlik ve asaletsizlik varsa?..." şeklindeki sorularına, aynı sözü tekrarlayarak, "Dininden ve ahlâkından hoşnut olduğunuz birisi size gelirse kızınızı ona nikâhlayınız" buyurdu ve bunu üç defa tekrar etti. Ekz., Tirmizî, Nikâh, 3

yönlerinden birbirine denk olmalarıdır. Mezhepler, evlenecek çiftler arasında dindarlık bakımından eşitlik bulunmasının şart olduğunda birleşmişler, diğer konulardaki denklik hususunda görüş birliğine varamamışlardır.¹

İslâm'ın ilk yıllarındaki uygulamalarda, evlenecek eşlerin birbirlerine soy ve nesep bakımından denk olmasına umumiyetle itibar edilmemiştir. Yeni oluşan bir cemiyette sosyal bütünleşmeyi zedeleyecek olan bu davranışlar karşısında Rasûlullah bir dizi uygulama yapmıştır. Bu cümleden olarak halasının kızı Zeynep binti Cahş'ı azatlı kölesi Zeyd b. Harise'ye nikâhlamak istediğinde Zeynep ve kardeşi Abdullah buna ilk önceleri yanaşmamışlar. Fakat, "Allah ve Peygamberi bir şeye hükmettiği zaman, inanan erkek ve kadına artık işlerinde başka yolu seçmek yaraşmaz, Allah'a ve Peygambere baş kaldıran şüphesiz apaçık bir şekilde sapmış olur."² âyeti nazil olunca, Hz. Zeynep Hz. Zeyd ile evlenmeyi kabul etmiştir.³ Yine Hz. Muhammed, en şerefli kabile addedilen Kureys'ten zekâsının keskinliği ve güzelliği ile meşhur olan Kays kızı Fatıma'yı, babası azatlı bir köle olan Üsame b. Zeyd ile evlendirmiştir.⁴ Ayrıca o dönemde Abdurrahman b. Avf'ın kız kardeşi yine bir azatlı köle Habeşli Bilâl ile evlenmiş, Ebu Huzeyfe de, kardeşinin kızı Fatıma'yı kölesi Salım'e nikâhlamıştır.⁵ Ancak bütün bu uygulamalar hasep konusunda hassas olan Arap toplumunda arzu edilmeyen ve aile bütünlüğünü sarsan hadiselerin ortaya çıkmasını önleyemiyordu. Hz. Zeyneb'in eşinden ayrılma hadisesi ve buna inzimam eden diğer hadiseler konunun bariz örnekleridir.

Eşlerin arasında ülfete vesile olması muhtemel olan yaş denkliği veya yakınlığına da dikkat edilirdi. Nitekim Peygamberimiz kızı Fatıma'yı Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in isteklerine rağmen bu taleplere evet dememiş, bilâhare talip olan Hz. Ali'ye, yaş yakınlığı vesilesiyle müspet cevap vermiştir.⁶

- (1) İbnü'l-Hümmam, Kemalüddin Muhammed b. Abdilvahid, Şerhu Fethi'l-Kadir, c.II, Beyrût, 1315, s.418; eş-Şevkânî, Neylü'l-Evtâr, 145 vd.
- (2) Ahzab (33), 36
- (3) İbnu Haceri'l-Askalânî, el-İsabe fi Temyizi's-Sahabe, c.VII, Kahire, 1970, s.667
- (4) İbnu Hacer, a.g.e., VIII. 69
- (5) İbnu'l-Hümmam, a.g.e., II. 418; Seyyid Sabık, Fıkhu's-Sünne, II. 128
- (6) Neseî, Nikâh, 7

2. Kız İsteme ve Dünür Olma

Kız isteme konusunda oldukça serbest hareket edilirdi. Hz. Ömer, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ali, değişik zamanlarda Hz. Fatıma'yı Rasûlullah'dan bizzat istemişler, o da kızını Hz. Ali'ye nikâh etmişti.¹ Bunun yanında ashab evlenme durumundaki kızlarını ve hemşirelerini münasip kimselere teklif ederlerdi. Meselâ Hz. Ömer kızı Hafsa (r.anha)'yı önce Hz. Osman'a, sonra da Hz. Ebu Bekir'e teklif etmiştir. Daha sonra kendisine bir teklif gelmediği halde, Hz. Peygamberin, Hafsa'yı bizzat Hz. Ömer'den istemesi² dikkat çekicidir.

Elçi gönderme, kızı bizzat babasından isteme ve velinin kızını bir başkasına teklif etmesinin yanında bazı kadınlardan bizzat evlenme teklifi yapanlar olurdu. Nitekim Hz. Peygambere böyle bir evlenme teklifinde bulunulmuştur.³

Birtakım sosyal huzursuzluklara ve kargaşalıklara vesile olacağı için bir kimsenin istediği kızın, hadise olumsuz neticelenmeden bir başkası tarafından talep edilmesi hoş karşılanmamıştır.⁴

Kadınlar nikâhına talip olma konusunda üç kısma ayrılmaktadır⁵ :

a) Bekârlarla iddet müddetini tamamlamış olan kadınlar. Böyle olanlara evlenme teklifini açıkça veya üstü kapalı olarak bildirilmesinde her hangi bir sakınca yoktur.

b) Evli olan kadınlar. Bunlara açıkça veya üstü kapalı olarak

(1) Neseî, Nikâh, 7

(2) Tirmizî, Nikâh, 25

(3) Neseî, Nikâh, 25; Esad, Tarih-i Din-i İslâm, 813

(4) Rasûlullah, "Sizden hiç bir kimse (din) kardeşinin üzerine varıp aynı kızı istemesin." Bkz., Müslim, Nikâh, 38 buyurarak başkasının nikâh talebinde bulunduğu bir kadına o sırada talip olmayı yasaklamıştır. Ancak kadın kendisini isteyen önceki şahsa, açıkça evlenemeyeceğini bildirir ya da önce talip olan kimse, talebinden vazgeçtiğini söylerse, bundan sonra diğerlerine isteme hakkı doğar. Bkz., er-Râzi, et-Tefsirü'l-Kebir, VI. 139; Müslim, Nikâh, 56

(5) es-Sâbüni, Muhammed Ali, Revâiu'l-Beyan Tefsiru Âyâti'l-Ahkâm mine'l-Kur'an, c.I, Şam, 1977, s.376 vd.

evlenme teklifi yapmak kesinlikle uygun görülmemiştir.

c) Kocasını ölmüş ve boşanmış olup henüz iddet bekleyen kadınlar. Bunlara, iddet müddeti içerisinde açık olarak değil de üstü kapalı olarak izdivaç teklifi münasip görülmüştür.

3. Evlenecek Adayların Birbirini Görmesi ve Rıza Meselesi

Rasûlullah, evlenecek adaylara bizzat birbirlerini görüp tanıyarak evlenmelerini tavsiye etmiş, evlilikten önce kadını görmenin izdivacın başarılı olmasını daha iyi sağlayacağını ifade etmiştir.¹ Hiç bakmadığı halde Ensar'dan bir kadınla evlenmek isteyen bir sahabiye, "Git ona bak. Çünkü Ensar kadınlarının gözünde bir şey vardır" diyerek² daha sonra farkedilecek bazı kusurlardan dolayı aile saadetinin bozulmasını önlemek istemiştir.

Bazı müfessirler, Rasûlullah'a hitabeden: "Bundan sonra kadınları alman ve bunları her hangi bir zevcenle değiştirmen -güzellikleri hoşuna gitse bile- sana helâl olmaz³..." âyetindeki "güzellikleri hoşuna gitse bile" sözünün, bir şahsın evlenmek istediği kadına bakabileceğine işaret ettiğini ileri sürmüşlerdir.⁴

Müslümanlar gıybet olacağı düşüncesiyle, birbirlerinin aleyhinde konuşmaktan -doğru olsa bile- sakındıkları halde, evlilik ile ilgili istişarelerde bu kurala riayet etmeyip doğruyu söylemekle bir sakınca görmemişlerdir. Kays'ın kızı Fatıma Hz. Muhammed'e gelerek, Ebu Cehm b. Huzeyfe ile Muaviye b. Ebf. Süfyanın kendisine evlenme teklifinde bulduklarını ve hancisi ile evlenmesinin daha iyi olabileceği konusunda istişarede bulundu. Rasûlullah da: "Ebu Cehm'e gelince, o, sevasını kadınların üzerinden kaldırmayan bir adamdır. Muaviye ise, parasız pulsuz bir züğürttür. Lâkin sen, Üsame ile evlen" dedi.⁵ Rasûlullah'ın bu konuda bu kadar açık ve net konuşma-

(1) Tirmizî, Nikâh, 5

(2) Müslim, Nikâh, 74

(3) Ahzab. (33), 52

(4) Elmalılı, Hak Dini Kur'an Dili, VI. 3916. Yalnız, evlenecek adaylar, halvet halinde olmaksızın ve el, yüz ve göz haricinde kalan uzuvlarına bakmaksızın birbirleriyle görüşüp konuşabilirler. Bkz., Abdullah, N. Ulvan, Terbiyetü'l-Evlâd fi'l-İslâm, Beyrut, 1981 s.505

(5) Tirmizî, Nikâh, 36

sı, söz konusu tavır ve davranışlarla maddî sıkıntının ileride ailevi bütünleşmeyi tehdit edeceğini görmesinden dolayıdır, diyebiliriz.

İslâm, evlenme konusunda kadının da fikrinin alınmasını gerekli görmüştür. Yapılan uygulamalarda evlenecek kadın dul ise, açık muvafakatı olmadıkça, bakire ise, açık veya kapalı izni alınmadıkça nikâh edilemez,¹ istemediği bir kimse ile zorla evlendirilemezdi.² Aksi takdirde Rasûlullah müdahale eder, akdi feshederdi. Nitekim ensardan Halid (r.a), dul olan kızı Hansa'yı istemediği bir adama nikâhlayınca, Hansa'nın şikâyeti üzerine nikâhı geçersiz saymıştır.³

Netice itibariyle İslâm'a göre izdivaç, evlenecek adayların hür iradesine dayanan iki taraflı bir sözleşmedir. Ebeveyn kendi tecrübeleri ve tavsiyeleriyle evlâtlarına hayat arkadaşını aramada ve seçmede şüphesiz yardım ederler, bununla beraber bu hususta son sözü söyleyecek olan yine kız ve erkektir. Bu bakımdan kadın ile erkek arasında hukukî yönden hiç bir fark yoktur.⁴

4. Nişan, Nikâh ve Düğün Törenleri

İslâm'da nişanlanma, evlenme vadinden ibaret olup bu günkü anlamda bir nişanlılık ilişkisi söz konusu değildir. Evlenmeden önce mutlaka bir nişan merasimine yahut başka bir muameleye ihtiyaç yoktur. Ancak erkek, yukarıda görüldüğü gibi, evleneceği kadına, onunla evlenmek istediğini açık veya kapalı bir şekilde anlatır.⁵

Hız. Aişe (r.anha)'dan rivayet edilen bir hadiste, Rasûlullah'ın kendisini altı yaşında nikâhladığı ve dokuz yaşında iken evlendiği nakle-

(1) Buharî, Nikâh, 41

(2) Neseî, Nikâh, 37

(3) Buharî, Nikâh, 42

(4) Hamidullah, İslâma Giriş, 220; Hanefilere göre kadın, bakire olsun dul olsun eşini seçmekte hürdür. Hatta İmam-ı Azam, velisinden izinsiz olarak evlenen âkil baliğ bir bakirenin nikâhının sahih olacağına hükmetmiştir. İmam Şafi'ye göre ise kadın, evleneceği erkeği gereği veçhile seçemeyeceğinden velisinin izni olmaksızın evlenemez. Bkz., el-Kasaf, Ebu Bekr b. Mes'ud el-Hanefî, Kitabu Bedâiyü's-Sanâyi Tertibu's-Şerâf, c.II, Beyrut, 1971, s.241 vd.

(5) Aydın, M. Akif, İslâm-Osmanlı Aile Hukuku, Mar.Ün.İ.F.Yay., İst., 1985, s.14

dılmektedir.¹ Bu hadisten Rasûlullah'ın Hz. Aîşe ile üç yıllık bir nişanlılık dönemi geçirdiği anlaşılmaktadır. Bu süre içerisinde Hz. Aîşe Mekke'de ebeveyninin yanında kalmış, bülûğ çağına erdikten sonra Medine'ye zevcinin yanına gitmiştir.²

Asr-ı Saadette nişanyüzüğünün, evlenenlere takılıp takılmadığına dair kaynaklarda her hangi bir malumatın bulunmayışı, onun bir nişan âleti olarak uygulanmadığını göstermektedir.

Nikâh ve düğün törenlerine gelince; İslâm'da düğün sünnettir. Peygamber Efendimiz yeni evlenen Abdurrahman b. Avf'a, "düğün yap, bir koyunla da olsa ziyafet ver"³ diyerek bir eğlence tertip etmesini istemiştir.

Nikâh vesilesiyle tertiplenen düğün ve törenlerde şarkı söyleyen kadınlar, musiki âletleri (def ve davul) çalan müzisyenler de bulunur ve sanatlarını icra ederlerdi.⁴ Düğün esnasında söylenen şarkılar genellikle eğlendirici, övme ve tebrik edici olduğu kadar, millî his ve duyguları çöşürücü bir nitelikteydi. Meselâ bir düğünde iki küçük kız def çalıp Bedir günü şehit edilen atalarının kahramanlıklarını dile getiren şarkılar söylüyorlardı. İçlerinden birisi, o sırada oraya gelen Rasûlullah'ı görünce, güftesi: "Aramızda yarının ne olacağını bilen bir Rasûl var..." şeklinde bir şarkıyı icra etmeye başlayınca, Hz. Peygamber, onun şarkıya devam etmesini engellemiş ve bu kıza hitaben şöyle buyurmuştur: "Bir savaşın öyküsünü dile getiren ve yiğit insanları yüceltip kıymetlerini ortaya koyan daha önceki şarkıyı söyle!"⁵

İslâm toplumunda meşru çerçevede eğlenceye izin verilmiştir. Bir gün Hz. Aîşe'ye, onun akrabalarından birinin nikâh töreninden döndüğünde hayret içinde şunları söylemiştir: "Ey Aîşe! Sizde ne musiki ve ne de eğlence vardı. Halbuki Medineliler bunu severler."⁶

- (1) Nesef, Nikâh, 78. İslâm Hukukunda evlenme için bir yaş sınırlaması yoktur. Bir kız ya da erkeğin evlenebilmesi için fiilen yahut da takdirene -ki o da 15 yaşında değildir- bülûğ çağına girmesi yeterlidir. es-Sibaf Mustafa, el-Mer'etü beyne'l-Fıkıh ve'l-Kanun, el-Mektebü'l-İslâmî, ts., s.59
- (2) Hamidullah, İslâm Peygamberi, II. 732
- (3) Buhari, Nikâh, 67
- (4) Buhari, Nikâh, 48
- (5) Buhari, Nikâh, 48; İbnu Mace, Nikâh, H.1897; krş., Hamidullah, a.g.e., II. 1113
- (6) Buhari, Nikâh, 63

Kadınların kendi aralarında yaptıkları törenlerde gelin süslenir ve o devre has "düzgün", "sürme" veya "allık"larla yüzüne makyaj yapılır, saçları itina ile taranır ve kendisine güzel kokular sürülürdü.¹ Hz. Aişe Rasûlullah ile evlenirken, üzerine Bahreyn'den getirilen, kırmızı çizgili kumaştan bir elbise giymişti² ve Medine'de kadınlar kendi düğünleri için bu elbiseyi ondan ödünç alırlardı.³ Damat da sarı bir leke bırakan bir koku (haluk, sufra veya za'feran) sürülürdü. Nitekim Hz. Peygamber, Abdurrahman b. Avf'in evlenmesinden bir kaç gün sonra, üzerinde sufradan mütevellit lekeler görmüştü.⁴

Düğün törenlerine kadınlar ve çocuklar da dahil olmak üzere pek çok kimse iştirak eder ve Hz. Muhammed (s.a.v.) bilhassa kadın ve çocukların düğüne gelişlerini görünce minnet ve şükran duygusu içersinde ayağa kalkar; "doğrusu siz bana insanların en sevimlisisiniz"derdi.⁵

Hamidullah'ın verdiği malumata göre, nikâh asla camide icra edilmeyip⁶ merasim için nikâhlanacak olan kızın evine gidilir ve nikâh şu şekilde kıyılırdı: "Mahallenin ileri gelenlerinden biri, (hatta bazen bizzat Hz. Muhammed) kısa bir hutbe irad eder, bu hutbesinde Allah'a hamd ve senâlar ettikten sonra, her iki eşin üzerindeki vazifelerden ve sahip oldukları haklardan bahseder ve bu anlaşmanın tam ve mükemmel olması, aralarında asla zorluk ve sertlik çıkması ve bu arada doğacak çocuklar için de hayır duada bulunur, bundan sonra evliler tebrik edilirdi.⁷ Bu nikâh merasimlerinde gelinin kendisi bizzat bulunmaz ve fakat nikâh hususunda onun

- (1) Hamidullah, İslâm Peygamberi, II. 1113
- (2) İbnü'l-Esir, Mecdu'd-Din Ebu's-Sa'âdât Mübarek b.Muhammed el-Cezerî, en-Nihaye fi Ğaribi'l-Hadis, c.IV, el-Mektebetü'l-İslâmiye, ts., s.80
- (3) Buharî, Hibe, 34
- (4) Buharî, Nikâh, 7
- (5) Buharî, Nikâh, 75
- (6) Ancak, bir hadisde, Rasûlullah'ın, nikânın mezcitlerde yapılmasını istemesi, o devirde nikâhın sadece evlerde icra edilmediğini göstermektedir. Bkz., Tirmizî, Nikâh, 6
- (7) Ebu Hureyre'nin naklettiği bir hadise göre, Rasûlullah yeni evlenenleri şu şekilde tebrik ederdi: "Bârake'llahu ve bârake aleyk ve cemea' beynekuma fi'l-hayr" (Allah mübarek etsin, üzerinize bereketini artırsın, bir arada mesut olasınız.) Bkz., Tirmizî, Nikâh, 75

rızası ekseriyetle yakın akrabası iki şahit vasıtasıyla alınır ve nikâhı kıyan kimseye bildirilirdi. Gelin hazır bulunmadığı halde iki şahit vasıtasıyla beyan edilen bu rıza ve irade, sadece fiilen damat ile evlenmeyi kabul ettiğine dair değil, aynı zamanda varsa nikâh akdinin meşru "şartları"nın ne olduğu, bizzat gelinin şahsına ödenecek olan (bir nevi şeref mükâfat ve tazminatı, yerine geçen) mehr'in ne miktar olduğu v.s. hususları da içine alabilirdi. Bu duruma göre, tarafların irade ve rıza bildirimleri "tam ve karşılıklı" düşmüş ise yani rızalar karşılıklı olarak müspet bir şekilde teşekkül etmiş ise, nikâhı kıyan kimse, akdin tamam olduğunu hazır bulunanlara "ilân" ederdi. Bu ilân üzerine, gelin ve damadın başı üzerinden kuru hurmalar ve diğer kuru yiyecekler saçılır, etrafta bulunan çoluk-çocuk ve diğer insanlar, etrafa saçılan bu yiyecekleri kapıp yemek üzere neş'e ve sevinç çılgınlıkları arasında âdeta bir "yağma" işine girişirlerdi. Nikâh akdine çağrılanlara "düğün yemeği" (çorbası) ikram edilirdi. Böylece artık zevcesi olan kızı yaşayacakları eve götüren koca, kızın evinde icra edilen bu nikâh ve düğüne mukabil, bu defa kendisi ertesi gün, dost ve yakınları ile semtin fakir fukarasını evine davet eder ve "velime" adı verilen ayrı bir düğün -ziyafet sofrasına oturturdu. Rasûlullah bu geleneğin yaşatılması üzerinde ısrarla durmuştur.¹ Bu arada damat, nikâhtan sonra gelini alıp yaşayacakları eve götürdüğünde, burada yalnız ve başbaşa bırakılmazdan evvel, kendilerine o evin kapısına kadar refakat edenlerin de iştirakiyle ayrı ve küçük bir tören daha yapılırdı. Ailenin en yaşlılarından biri, içimlik az bir miktar temiz suyu damat ile gelinin üzerine serper ve Allah'ın onları her türlü kötülük ve şerlerden muhafaza etmesini yakarırdı."²

5. Mehir ve Başlık

İslâm hukukunda hikâh akdi sebebiyle erkek tarafından bizzat evlenen kadına verilen mala "mehir" denir.³ Eşler arasında mal birliği olmadığından mehir, velinin yahut bir başkasının değil sadece kadının hakkıdır. Ancak kadın isterse mehirden vazgeçebilir veya kocasına bağışlayabilir.⁴

(1) Hamidullah, İslâm Peygamberi, II,1114; Buharî, Nikâh, 54,56,57

(2) Hamidullah, a.g.e., II. 1115

(3) Topaloğlu, İslâm'da Kadın, 52

(4) Schacht, Joseph, İslâm Hukukuna Giriş, 173

Mehir bir mal ile olabileceği gibi, mal ile değiştirilebilen bir menfaat da olabilir. Nikâh yapılırken mehir söylensin veya söylenmemiş bulunsun nikâhtan önce veya sonra muhakkak verilmesi gerekir.¹

Mehrin miktarı kesin olarak tayin edilmemiştir. Azamî sınırı için bir tahdid olmamasına rağmen² en az miktarında ihtilâf edilmiştir.³ Ancak takdir edilen miktarın hepsi de caizdir diyenler olmuştur.⁴ Rasûlullah (s.a.v.) bir çift nalın, bir yüzük, Kur'an öğretmek⁵ hatta Kur'an'dan ezber edilen sureler karşılığında nikâh akdetmiştir.⁶ Rasûlullah kızı Fatıma ile evlenmek isteyen Ali'ye, "mehir olarak ne vereceksin?" diye sormuş, o da hiç bir şeyinin olmadığını ifade etmişti. Bunun üzerine Hz. Muhammed (s.a.v.), sırhını sormuş, Ali "yanımda" deyince, "hiç olmazsa onu ver", buyurmuş ve bu kadar mehir karşılığında onları evlendirmişti.⁷ Mehrin bu kadar düşük oluşu, fakir müslümanlara tanınan bir kolaylıktı. Normal olan durumlarda kadının sosyal seviyesine uygun bir mehir tayin edilirdi. Mehrin miktarı az olduğunda itiraz eden kadınlar da vardı. Hz. Ömer bir gün Medine'de, minbere çıkıp cemaate hutbe irad etmiş, hutbesinde müslümanlara, evlenirken mehri fazla vermemelerini söylemişti. Oradaki kadınların içersinden uzun buylu bir hanım ayağa kalkıp: "Ey Ömer, bunu söylemeye hakkın yoktur" demiş ve Nisa 20-21. âyetlerini delil göstermişti.⁸

Ancak İslâm, neslin çoğalması ve fuhşun ortadan kalkması için evlenmeyi kolaylaştırmış ve mehrin az olmasını daha makbul kabul etmiştir.⁹

Mehir, kadının değerini yükselten, ihtiyaçlarının teminini kolaylaştıran, ona istikbale matuf emniyet duygusu veren küçük bir ekonomik güvencedir. Yoksa hiç bir zaman kadının değeri ve pahası değildir. İslâm'da

- (1) Bilmen, İstılahatı Fıkhiyye, II. 115
- (2) Bilmen, a.g.e., II. 116
- (3) Hanefilere göre mehrin en azı, on dirhem (32gr) gümüş veya bunun kıymetidir. Bkz., Bilmen, a.g.e., II. 116
- (4) es-Sabunî, el-Ahkâm, I. 452 vd.
- (5) Buharî, Nikâh, 50
- (6) Buharî, Nikâh, 37
- (7) Nesefî, Nikâh, 76
- (8) İbni Kesir, Tefsir, I. 466. "Bir eşin yerine başka bir eş al- mak isterseniz, birincisine bir yük altın vermiş olsanız bile ondan bir şey almayın... Nasıl alırsınız ki siz birbirinize ka- tılmıştınız ve onlar sizden sağlam teminat almışlardı." (Nisa (4), 20, 21)
- (9) eş-Şevkanî, Neylü'l-Evtar, VI. 190

erkek olsun kadın olsun, her ikisi de hürmete lâayık varlıklardır. Nikâh-
da kadın, cahiliyede olduğu gibi, akdin mevzuu olmayıp akidde bizzat ta-
raftır.¹ Binaenaleyh hiç bir kimsenin alınıp satılması asla söz konusu
değildir. Bu sebeple, dünyanın birçok ülkelerinde görülen, evlenme ile il-
gili en yaygın kültür kültür kalıplarından biri olan ve kızın velisi ta-
rafından alınan ve adına "başlık", "ağırlık" ya da "bahşiş" denilen para-
nın İslâmla alakası yoktur. Başlık ve benzerleri, evlenecek erkeğin ya da
velisinin kız babası veya velisine yaptığı bir ödemedir. Bu ödemenin şek-
li ve miktarı yöreden yöreye veya evlenecek kıza verilen mehir gibi bedel-
ler ise başlık kavramı içersine dahil değildir.²

6. Cihaz (Çeyiz)

Cihaz, evlenen kadının hazırlayıp kocasının evine getirdiği ev eş-
yasıdır.³

Mehir koca tarafından kadına verildiği halde, cihaz kadın tarafın-
dan getirilir. Ancak her ikisi de kadının mülküdür. Kadının izni olmadan,
kocasını onlardan faydalanamaz. Aslında baba reşit kızına cihaz yapmaya mec-
bur olmadığı gibi, kadın da bu cihazı kocasının evine getirmeye mecbur de-
ğildir.⁴ Kadınların cihaz yapması örf ve adetten dolayıdır, dıfı bir mahi-
yeti yoktur. Bilindiği gibi evin hazırlanmasından ve gerekli eşyanın tec-
hizinden mesul olan kocadır.⁵ Burada, Asr-ı Saadet döneminde bu konudaki
uygulamalara örnek olması bakımından Hz. Peygamberin kızı Fatıma (r.anha)'
nın çeyizinin dökümünü yapacağız. Onun çeyizi şunlardan ibaretti:

3 adet minder,

1 adet saçaklı halı,

1 adet içi hurma lifi ile doldurulmuş yüz yastığı,

2 adet el değirmeni,

(1) Ansay, "Aile Hukuku", 23

(2) Özgen, Eralp, "Erken Evlenme, Başlık, Kadın Kaçırma", Türkiye'-
de Ailenin Değişimi (Yasal Açından İncelemeler), T.S.B.D., Ank.,
1984, s.32

(3) es-Sibaf, Fıkhu's-Sünne, II. 145

(4) Bilmen, İstilahat-ı Fıkhiyye, II. 147 vd.; Cin, İslâm ve Osman-
lı Hukukunda Evlenme, 257

(5) es-Sibaf, a.g.e., II. 146

- 1 adet su tulumu,
- 1 adet su t stisi,
- 1 adet meşin su bardağı,
- 1 adet elek,
- 1 adet havlu,
- 1 adet koç postu,
- 1 adet alaca kilim,
- 1 adet sedir (divan),
- 2 adet Yemen işi alaca elbise,
- 1 adet kadife yorgan olmak üzere toplam on sekiz parça eşya.¹

7. Evlenme Engelleri (Muharremat)

Düzenli bir aile teşkilâtını öngören İslâm, nesəbin sağlam olmasını ve yakınlarla gösterilmesi gereken hürmet ve tazimi sağlamak amacıyla fertlere birtakım evlenme engelleri vazetmiştir. Kendileriyle evlenilmeleri yasak olanları iki grupta incelemek mümkündür²:

a) Devamlı Evlenme Engelleri

aa) Kan Hısımlığı: Kan hısımlığı sebebiyle usul, fürû, kardeş, amca, yeğen, hala, dayı ve teyzelerle evlenmek yasaktır.

ab) Sıhrî Hısımlık: Evlilik neticesinde meydana gelen hısımlık sebebiyle evlenilmesi yasak olanlar, usulün eşleri, fürûun eşleri, eşin usulü, eşin fürûdudur.

ac) Süt Hısımlığı: "Nesep yönünden nikâhı yasak olanlar, süt emme sebebiyle, aynı şekilde yasaktır."³

b) Geçici Evlenme Engelleri

ba) Din Farkı: Müslüman bir erkeğin ehl-i kitap olmayan gayr-i müslim bir kadınla evlenmesi haramdır. Müslüman bir kadının ise her nevi gayr-i müslim ile evlenmesi memnûdur.⁴

(1) Köksal, M. Asım, İslâm Tarihi, Medine Devri, c.II, İst., 1981, s.258

(2) Karaman, Mukayeseli İslâm Hukuku, I. 258 vdd.

(3) Tirmizî, Rada, 1

(4) Bakara (2), 221

bb) Üç Kere Boşama: Karısını üç defa boşayan erkek gerekli şartlar oluşmadıkça onunla evlenemez.¹

bc) Beşinci Kadın: Dört kadınla evli olan bir erkek, beşinci bir kadınla evlenemez.

bd) Başkasının Eşi: Başkasının nikâhlısı veya iddet bekleyen kadınla evlenmek yasaktır.

be) Yakın İki Hısımla Aynı Anda Evli Olmak: Birini erkek kabul ettiğimiz takdirde diğerine haram olan iki kadını nikâhta bir araya getirmek haramdır; bir kadınla onun kız kardeşini, halasını aynı anda nikâhı altında bulundurmak gibi.²

İslâm'ın ilk yıllarında Nur suresi, 3. âyetine³ istinaden zinakâr bir kimse ile evlenmek yasaklanmıştı.⁴ Ancak alimlerin çoğunluğu mezkûr âyetin sadece o dönem müslümanlarını bağladığı, ümmetin hepsini kapsamadığı görüşündedirler. Bunun yanında aynı surenin 32. âyetiyle⁵ önceki âyetin neshedildiğini dolayısıyla zinakârların da bu neshin içine girdiğini söyleyenler olmuştur.⁶

Yine İslâmın ilk yıllarında cahiliye devri geleneğine uyularak başkasına ait birçocuk aileye alınıyor ve öz evlât muamelesi görüyordu. Yeni ailenin fertlerine mahrem sayılıyor, o ailenin çocuğu diye çağrılıyor ve evlât edinene varis olabiliyordu.⁷ Bilâhare evlâtlıkların öz evlât gibi olmadığını ifade eden âyet⁸ nazil olunca evlât edinilen çocuğun da mahremiyeti ortadan kalkmış oluyordu. Bundan dolayı onunla veya yakınlarıyla evlenmekte İslâmî bakımdan bir sakınca yoktur.⁹

(1) Bakara (2), 228,229

(2) Nisa (4), 23; Müslim, Nikâh, 34; Buharî, Nikâh, 28

(3) "Zina eden erkek, ancak zina eden veya müşrik bir kadınla evlenebilir. Zina eden kadınla da, ancak zina eden veya müşrik olan bir erkek evlenebilir."

(4) Geniş bilgi için bkz., Tirmizî, Tefsir, 25

(5) "İçinizdeki bekârları, kölelerinizden ve cariyelerinizden iyi olanları evlendirin."

(6) el-Hâzin, III. 314. Bununla birlikte Hz. Aişe, İbni Mes'ud ve Bera b. Âzib böyle bir nikâhı caiz görmemişlerdir. Elmalılı'ya göre ise, böyle bir nikâh geçerli olmakla birlikte iffetli bir mü'minin, başında hiç nikâh geçmediği halde zina eden bir kadını nikâhlanması tahrimen mekruhtur. Bkz., Elmalılı, V. 3478

(7) İbnu Hacer, el-İsabe, II. 598

(8) Ahzâb (33), 4, 5

(9) Ahzâb (33), 37

B- EVLİLİĞİN GETİRDİĞİ SOSYAL GÖREV ve SORUMLULUKLAR

Toplumun temel taşlarından birisi olan ailenin devamı, üyelerinin kendilerine düşen görevleri hakkıyla yapabilmelerine bağlıdır. Aile fertleri kendilerine düşen vazifeyi yapmadıkları takdirde, huzursuzluk başlar, aile birliği sarsılabilir. İslâm önemli gördüğü aile birliğinin devamını sağlamak maksadıyla üyelerin birbirlerine karşı vazifelerini tespit etmiştir. Şimdi bu görevlerin neler olduğu işlenecektir.

I. Eşlerin Karşılıklı Görev ve Sorumlulukları

Daha önce de görüldüğü gibi, erkek, ailenin idarecisi ve temsilcisidir. Ailenin masrafları ona aittir. Yaratılış ve kabiliyeti sebebiyle aile içinde ve dışındaki mesuliyeti kadından daha fazladır.¹ Fakat erkek, idarecilik ve temsil fonksiyonunu kötüye kullanamaz. Bir amir gibi maiyetindekilere adaletle ve en güzel bir şekilde davranmak için gayret eder. Çünkü eşi, kendisinin hayat arkadaşı ve muavinidir; ilâhî bir emanettir. O emanete iyi davranmak gerekir.² Yerine göre onunla eğlenmeli, meşru eğlencelere katılmalıdır. Kaynaklar Peygamberimizin bu tür davranışlarından bahseder.³

Erkeğin hanımını dövmesi yasaktır. Rasûlullah kendisine gelen şikâyetler üzerine hanımlarını döven erkeklere müdahale ederdi. Meselâ, Zeyd'in kızı Habibe kocası Sa'd b. Rebia'ya bir meselede itaatsizlik edip isyan ettiğinde kocası kendisine bir tokat atmıştı. Babası ile birlikte Hz. Peygambere şikâyete geldiklerinde Rasûlullah, Sa'd'a kısas yapmak istemiş, fakat hemen bu olayın akabinde "... Serkeşlik etmelerinden endişelendiğiniz kadınlara önce öğüt verin, dinlemezlerse kendilerini yataklarında yalnız bırakın, bu da fayda vermezse dövin. Size itaat ediyorlarsa aleyhlerine yol aramayın."⁴ âyeti nazil olduğundan kısastan vazgeçmiştir.⁵

- (1) Nisa (4), 34. Ancak erkek bu bahsedilen fonksiyonları yapmaktan aciz olursa temsil ve idarecilik yetkilerini kaybeder. Ekz., Elmalılı, II. 1350
- (2) Müslim, Hacc, 147
- (3) İbnu Mace, Nikâh, 50; Buharî, Nikâh, 114. Mevzubahis uygulamalar ailede bütünlüğü takviye eden ve geliştiren faktörler cümlesindedir.
- (4) Nisa (4), 34
- (5) Elmalılı, II. 1350

Görüldüğü gibi kadına, son çare olarak ve sırf terbiye için hafifçe vurulabilir.¹ Ancak erkek, terbiye ölçüsünün ötesinde acıtıcı, yaralayıcı, kan akıtıcı, bir uzvu zedeleyici tarzda dövürse cezalandırılır.² Kadının dövülmesi boşanma sebebi bile olabilir.³

Erkeğin uzun bir yolculuk dönüşü, suizanda bulunarak geceleyin ansızın, eşini teftiş edencesine habersiz olarak gelmesi yasaklanmıştır. Böyle bir durum, ailevi ilişkilerde karşılıklı sevgi ve saygı konusunda şüphe uyandırmaktan başka⁴, kadının kocasına karşı düzgün ve hoş olmayan bir kılık ve kıyafetle görülmesi neticesini de doğurur ki, hiç bir kadın böyle bir şeyle karşılaşmak istemez.

İnce ve zarif yapısıyla ailenin ikinci unsuru kadına gelince; o iffet ve namusunu muhafazayla birlikte⁵ kocasının malını korumak ve çocuklarına bakmakla yükümlüdür. Ailedeki görev ve sorumluluklarını yerine getiren kocasına itaatle mükelleftir.⁶ Zaruret olmaksızın kocasına itaatten geri duramaz.⁷

- (1) Bu durumda kadın, misvak ve benzeri hafif şeylerle, kırbaç, sopa ve demir gibi sert cisimler kullanılmadan, sadece kaba yerlerine vurularak dövülebilir. Bkz., el-Kurtubî, el-Cami', V.172
- (2) Topaloğlu, İslâm'da Kadın, 83
- (3) Sabit b. Kays b. Şemmas karısı, Cemile'yi dövüp elini kırınca kardeşi Rasûlullah'a gelerek şikâyetinde bulundu. Bunun üzerine Hz. Muhammed (s.a.v.) Sabit'e birini gönderip çağırttı ve "onda neyin varsa al ve kendisini serbest bırak" diyerek her ikisinin de rızasıyla nikâhlarını feshetmiştir. Bkz., eş-Şevkânî, Neylû'l-Evtar, VI. 277
- (4) Ashabdan Hz. Abdullah b. Revaha (r.a.) uzun bir sefer dönüşü geceleyin evine gelmişti. O sırada bir kadın karısının saçını tarıyordu. Abdullah, gece karanlığında onu bir erkek sanarak kılıcını çekip kadının üzerine yürümüş, bir müddet sonra gerçeği öğrendiğinden bir facianın önüne geçilmişti. Bkz., Zebidî, Tecrid-i Sarîh, XI. 327
- (5) Kadın gözünü haramdan sakınarak, ırzını koruyarak, örtünmesi gerekli olan yerlerini örterek bu görevini yerine getirir. Bkz. Ahzâb (33), 59. Rasûlullah bu konuda şöyle buyurmuştur: "...sizin kadınlar üzerinde hakkınız, onların da sizin üzerinizde hakları vardır. Sizin kadınlar üzerindeki hakkınız; yatağınızı başkalarına çiğnetmemeleri, hoşlanmadığınız kimseleri evlerinize almamalarıdır. Onların sizin üzerinizdeki hakları ise, (onları zamanın şartlarına göre) yedirip içirmenizdir. Bkz., Müslim, Hacc, 147
- (6) İbnu Mace, Nikâh, 4; Mehmed Zihmi, Meşahiru'n-Nisa, sad. Bedredin Çetiner, c.1, İst., 1982, s.46 vd.
- (7) İbnu Mace, Talak, 21

2. Ebeveynin Çocuklara Karşı Görev ve Sorumlulukları

Anne ve babanın ailede üçüncü unsur olan çocuklara karşı birtakım görev ve sorumlulukları vardır. Çocukları "dünya hayatının süsü" ¹ olarak tavsif eden Kur'an-ı Kerim'de çocuk isteme arzusu, Hz. Zekeriyya ve oğlu Hz. Yahya örneklenerek müşahhaslaştırılmıştır. ² Çocuk, ebeveynine müjdelemeye değer bir varlık olarak görülmüştür. Hz. İsmail'in, Hz. Yakub'un ve Hz. Yahya'nın verilişlerin müjdelenmesi, bu değer verişin bariz örnekleridir. ³

Rasûlullah zamanında yeni doğan çocuklar için her kabiledede bulunan yaşlı kadınlar "hâkime" (ebe) olarak iş görüyorlardı. ⁴ Bir çocuk dünyaya gelir gelmez, ailenin bir ferdi, yahut bazen bizzat Rasûlullah gelerek çocuğun her iki kulağına da hafif bir sesle ezan okurdu. ⁵

Henüz anne yeni doğan çocuğuna daha ilk emzirmesini yapmadan önce, yavruya, ağızda çiğnenmiş hurma ezigi ⁶, o yoksa bal ya da ateş değmemiş bir şey tattırılırdı. Bu, çocuğu yemeye alıştıırıp takviye etmek için yapılırdı. ⁷ Bu muameleyle birlikte çocuğa hayır duada bulunulurdu. ⁸ Doğum, müslümanlar için büyük bir sevinç vesilesi olur, bu sebeple eşe dosta ziyafet verirlerdi. ⁹ Sevinç gösterileri kız ve erkek ayırımı olmaksızın yapılırdı.

Bu arada çocuğa ismi de verilirdi. Ancak bir kimseye hitab edilirken onun öz adı kullanıldığı gibi, sadece babanın veya çok nadir olarak ananın adı zikredilerek "Ey filâncanın oğlu (veya kızı)!.." tarzında bir "isim tamlaması" ile seslenilirdi. Daha küçük yaşlardan itibaren çocuk, ilerde sahip olabileceği bir yavrunun adı ile zikredilerek: "Ey filâncanın babası (yahut kız ise anası)!.." şeklinde yine bir "isim tamlaması" içinde adlandırılırdı ki bunu Araplar "künye" terimi ile ifade ederler. Ancak bu kimsenin

(1) Kehf (18), 46

(2) Hz. Zekeriyya: "Rabbim! Bana katından temiz ve mübarek bir çocuk ihsan et." diye dua etmişti. (Âlû İmran (3), 38; Kehf (19), 5)

(3) Saffat (37), 101; Zâriyat (51), 28; Hâd (11), 69, 75

(4) Hamidullah, İslâm Peygamberi, II. 1108

(5) Tirmizî, Edahi, 17

(6) Müslim, Taharet, 101

(7) İbnu Hacer el-askalânî, Fethu'l-Barî Şerhu Sahihi'l-Buharî, c.IX, Beyrut, ts., s.507

(8) Ebu Davud, Edeb, H.5106

(9) Buharî, Ebu Abdillah Muhammed b. İsmail, el-Edebü'l-Müfred, c.II, Kahire, 1377, s.653

ilerde gerçekten de bir çocuğu dünyaya geldiğinde o doğan çocuğa, babasının kendi çocukluğundan beri künyesinde taşımakta olduğu isim değil de daha başka bir isim de verildiği olurdu.¹

İslâmî dönemde de isimler aynı usullere göre verilmiştir. Şu farkla ki, putperestlikle ilgili adlar tamamen terk edilerek bir puta veya cene izafe edilen isimler, Abdullah, Abdurrahman gibi Allah Teâlâ'ya izafe edilmek suretiyle değiştirilmiştir.²

Çocuğun dünyaya gelişinden birkaç gün sonra veya çoğunlukla doğumun yedinci gününde, bir eğlence tertiplenir, bu eğlence sırasında çocuğun erkek ya da kız oluşuna bakılmaksızın ilk defa saçı tıraş edilir ve kesilen saçın ağırlığınca gümüş para fakirlere tasadduk edilirdi. Bilhassa bu eğlenceler esnasında bir de "akfka" denilen koyun kurban edilerek bir kısmı yenir, diğer bir kısmı da fakirler arasında dağıtılırdı. Bu çeşit törenlerin icrasında Rasûlullah'ın tatbikatı esas alınmış olup Müslümanların da öyle yapmaları tavsiye olunmuştur.³

Akfka kurbanı cahiliye Arapları arasında da yapılagelen bir âdetti. Onlar, kesilen kurbanın kanını, çocuğun tıraş edilmiş başına sürerlerdi; Hz. Peygamber bunu yasaklamış, onun yerine "za'feran" (safranlı su) sürülmesini emretmiştir.⁴ Yurdumuzda çeşitli vesilelerle kesilen kurbanın kanından ilgili şahısların alınma sürülme âdetinin menşei de İslâmî olmasa gerektir.⁵

İslâm'dan çok önceki devirlere kadar uzanan ve İslâm tarafından da benimsenip devam ettirilen bir diğer tören, çocuğun sünnet edilmesi (hıtan) dir.⁶ Hıtan Yahudilerde de vardır. Ancak İslâm'da bu tatbikat, Yahudilerde olduğu gibi Allah ile akdedilen bir anlaşma olmaktan çok bir sağlık koruma (hijyen) meselesidir.⁷

(1) Hamidullah, İslâm Peygamberi, II. 1109vd.

(2) Hamidullah, a.g.e., II. 1110

(3) Hamidullah, a.g.e., II. 1111

(4) Ebu Davud, Edahî, H.2843

(5) Canan, İbrahim, Hz. Peygamberin Sünnetinde Terbiye, İst., 1982, s.88

(6) Hz. Peygamber, sünneti ilk defa Hz. İbrahim (a.s)'ın teşri ettiğini bildirir. Bkz., Muvatta, Kitabu Sıfatı'n-Nebiyyi, H.4

(7) Hamidullah, a.g.e., II. 1112

Rasûlullah (s.a.v.) zamanında sünnet ameliyesi ile ilgili olarak bir ziyafet verilmediğini ifade eden rivayetlerin yanında,¹ Ahabdan bir çoğunun sünnet vesilesiyle eğlenceler tertipleyip ziyafet verdiklerini kaydeden rivayetler de vardır.²

Bütün bu merasimlerde olduğu gibi diğer hususlarda da kız ve erkek çocuk ayırımı söz konusu değildir. Cahiliye devrinde kız çocuklarını öldürme şeklinde görülen vahşet kesinlikle yasaklanmıştır.³ Gerek erkek ve gerekse kız çocuklar aynı ölçüde yaşama hakkına sahiptirler.

Çocuklar, sevgi ve şefkat gösterilmeye lâyık varlıklardır.⁴ Hz. Enes'in, evlâdü iyaline karşı insanların en şefkatlisi olarak tavsif ettiği Hz. Peygamber⁵ zaman zaman çocukları sever, onlarla ilgilenirdi. Bir gün torunları Hasan'ı öpüp okşarken kendisini gören Akra b. Hâbis bunu yadırgayarak: "Benim on çocuğum var hiç birini de öpmüş değilim" deyince, evlât şefkatinden mahrum olan bu adama Hz. Peygamber hayretle baktı ve "Şefkatli olmayana merhamet edilmez" buyurdu.⁶

Çocukların nafakasına gelince, küçük erkek çocukların nafakası, emsali kazanmaya başladığı çağa gelinceye kadar babaya aittir. Talebe, mecburi asker oluş da küçüklük gibidir. Büluğ çağına veya kazanacak hale gelince babasının nafaka yükümlülüğü sona erer.⁷

Kız evlâdın nafakası, evleninceye kadar babaya, evlendikten sonra kocaya aittir.⁸

Kız olsun erkek olsun torunlar ve onların çocukları da nafaka hakkına sahiptir.⁹

(1) Ahmed b. Hanbel, Müsned, c.IV, Beyrut, ts.,s.217

(2) Buharî, el-Edebü'l-Müfred, 645

(3) Kız çocuklarını diri diri toprağa gömme âdeti, İslâm'ın gelişine kadar tamamen ortadan kalkmamıştı. Peygamber Efendimiz risaletinin on ikinci senesinde ilk Akabe Biatında, İslâm'a giren Medineliler'den, bazı cahiliye âdetlerinin terki yanında kız çocuklarını öldürmemelerine dair taahhüt aldığı gibi, İsra suresinin 31. âyetiyle de mü'minler çocuklarını öldürmekten kesinlikle menedilmişlerdir. Bkz., Köksal, İslâm Tarihi, Mekke Devri, 377

(4) Tirmizî, Birr, 16

(5) Müslim, Fedail, 63

(6) Buharî, Edeb, 18

(7) Karaman, Mukayeseli İslâm Hukuku, I. 349

(8) Karaman, a.g.e., I.349

(9) Karaman, a.g.e., I.349

Nafaka ile mükellef olan yalnız babadır. Baba kazanamıyacak durumda ise mükellefiyet bakımından o yok farzedilir ve babadan sonraki en yakın akraba nafakayı temin eder. Nafakaya muhtaç kimsenin zengin bir hısımlı olmadığı takdirde onun nafakasını devlet karşılar.¹

3. Çocukların Ebeveynlerine Karşı Görev ve Sorumlulukları

Kur'an, Allah'a ibadetten sonra anne ve babaya iyiliği emretmiş, onları iyilik ve yardım edilmesi gerekenlerin en başında saymıştır.² Orada bir müslümanın ebeveynine karşı davranış esasları şöyle belirlenmiştir: "Anne ve babaya güzel davranın. Eğer onlardan biri veya her ikisi, sizin yanında iken ihtiyarlıyacak olursa, onlara "öf" bile deme, azarlama da. İkisine de hep tatlı söz söyle. Onlara acıyarak tevazu kanatlarını ger ve şöyle de: "Rabbim! Onlar küçükken beni nasıl büyütüp beslemişlerse, sen de onlara öyle merhamet et."³

Fıtraten zayıf olması, karnında uzun zaman çocuğu taşıması ve çocuk yetiştirme hususunda katlandığı sıkıntılar sebebiyle iyilik ve ihsanda annin babaya önceliği vardır. "İyi davranmama en çok lâyık olan kimdir ya Rasûlallah" diye soran sahabiye Hz. Peygamber, üç defa "annendir" dedikten sonra, dördüncüsünde "babandır" diye cevap vermiştir.⁴

İslâm, kâfir de olsa Allah'a şirk koşmayı emretmedikçe, anne babaya itaati emretmiştir.⁵

Cennetin annelerin ayağı altında olduğuna⁶ inanan bir toplumda ebeveyn gösterilen ilgi ve ihtimam her şeyin fevkindedir. Böyle bir cemiyette huzur evlerinin varlığı ancak, hayatta kendisine bakabilecek her hangi bir yakını bulunmayan, devletin bakmakla mükellef olduğu kimsesizler için düşünülebilir. Çünkü, ebeveyn muhtaç olduğu zaman nafakaları çocuklarına ya da torunlarına aittir. Onlar çalışabilecek durumda olsalar dahi muhtaç iseler, çocuklar yine nafaka temini ile mükelleftirler.⁷

- (1) Karaman, Mukayeseli İslâm Hukuku, I. 350 vd.
- (2) Nisa (4), 36; Bakara (2), 215
- (3) İsra (17), 23,24
- (4) Buharf, Edeb, 3
- (5) Ankebut, (29), 8
- (6) Münâvf, Feyzû'l-Kadir, III. 361
- (7) Karaman, a.g.e., I. 350

C- EVLİLİĞİN SONA ERMESİ

1. BAŞLICA AYRILMA ŞEKİLLERİ

a) Talâk, b) muhalâa, c) lian, d) ölüm, e) kayıplık'tır.

a) Talâk (Boşanma)

Boşanma tüm toplumlarda, ailenin çocuk yapma, yetiştirme ve en önemlisi sosyalle etme işlevlerine zarar verdiği için, şu ya da bu yolla denetlenmek ve kısıtlanmak istenmektedir. Dinin, boşanmanın düzenlenmesi ve evliliğin sürdürülmek istenmesinde büyük etkileri vardır. Hindu dini ve Katoliklik gibi bazı dinler boşanamaya kesinlikle karşı çıkarken¹ İslâm bunu bir hak olarak görmüş fakat "mübahların en kötüsü"² olarak vasıflandırmıştır.

Kur'an-ı Kerim'de kadınlarla iyi geçinilmesi emredilmiş, onlardaki hoşlanılmayan bir şeye Allah'ın çok hayır takdir etmiş olabileceği bildirilmiştir.³ Hz. Peygamber ise aile bütünlüğünün korunması üzerinde önemle durmuş; kadının kaburga kemiğinden yaratıldığını, tamamen doğrultulmağa kalkıldığında kırılma tehlikesi bulunduğunu, ondan bu haliyle faydalanılmasını açıklamış ve "onun kırılması da boşanmasıdır." buyurmuştur.⁴

Ancak, eşler arasında karşılıklı anlaşma, sevgi ve saygıya dayanması gereken aile birliği sarsılır, bütün çabalara rağmen⁵ aile, huzur yuvası olmaktan çıkıp birtakım sosyal rahatsızlıklara vesile olursa usulüne uygun olarak eşlerin ayrılmasına müsaade edilmiştir.

İslâm'da boşama yetkisi prensip olarak erkekte bulunmakla beraber,

(1) Bottomore, Toplumbilim, 195

(2) Ebu Davud, Talâk, H.2178

(3) Nisa (4), 19

(4) Müslim, Rada, 59

(5) Eğer geçimsizlik kadından geliyorsa, İslâm, erkeğin boşama hakkını kullanmadan önce, ona güzelce öğüt vermesini, bundan müspet bir netice alamazsa onu yatakta yalnız bırakmasını, hafifçe döğmesini bunda da muvaffak olamazsa her iki tarafın da sözlerine itaat edeceği ailelerinden hakemlere müracaat edilmesini emretmiştir. (Nisa (4), 35)

nikâh akdi esnasında kadın, bu hakkı elinde bulunduracağı şartını koyabilir ki buna "tefviz-i talâk" adı verilir.¹ Ayrıca kocanın vazifelerini yapmamasından kaynaklanan geçimsizlik ve yetersizlik, bazı ciddi hastalıklar, gaybubet vb. sebeplerle, mahkemeye başvurmak suretiyle kadına da evlilik hayatını sona erdirmeye salâhiyeti tanınmıştır.²

İslâm, aile müessesesinin sağlam esaslara oturması, boşama hakkının kötüye kullanılmaması için boşayıp tekrar evlenme sayısını iki olarak sınırlamış, ikinci boşamadan sonra bir kadının ya iyilikle tutulması ya da güzellikle salınması esasını getirmiştir.³

b) Muhalâa

Kocasından ayrılmak isteyen bir kadının muayyen bir bedel karşılığında evlilik bağından kurtulmasına "muhalâa" ya da "hul" denir.⁴

Cahiliye döneminde olduğu gibi Asr-ı Saadette de zaman zaman bu şekilde ayrılıklar görülürdü. Bir gün Sabit b. Kays'ın karısı, Rasûlullah (s.a.v.)'a gelerek; "Ya Rasûlallah, Sabit b. Kays'ın ne dinine, ne de huyuna bir diyeğim var; fakat müslümanlıkta küfran-ı nimetten (veya küfür derecesinde bir hata işlemekten) çekiniyorum. (Bu sebeple Sabit'ten ayrılmak istiyorum.)"dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, kadına, mehir olarak aldığı bahçeyi kocasına geri vermesini söylemiş, Sabit'e de; "bahçeyi al ve onu boşa"buyurmuştur.⁴

c) Lian

Erkek karısını zina yapmakla suçlar bunu da dört şahit ile ispat edemezse hâkim huzurunda hususî şekilde eşiyle karşılıklı yemin etmelerine "lian" ya da "mülâane" denir.⁵

Ensardan bir adam Rasûlullah (s.a.v.)'a gelerek şöyle demiştir: "Ya

-
- (1) Hamidullah, İslâm Peygamberi, II. 720
 - (2) Hamidullah, İslâm'a Giriş, 223vd.
 - (3) Bakara (2), 229
 - (4) Karaman, Mukayeseli İslâm Hukuku, I. 311
 - (5) Karaman, a.g.e., I.322

Rasûlallah şuna ne dersiniz? Bir adam karısıyla beraber bir adamı zina halinde yakalıyor; öldürse, onu-kısasen- öldürüyorsunuz, gördüğünü söylese - iftira diye - had vuruyorsunuz, sükut etse kalbinde bir kin düğümlenip kalıyor; Allahım bunu aç! " Bunun üzerine şu âyet nazil olur¹:

"Zevcelerini itham edip kendilerinden başka şahitleri de olmayanların şahitliği, kendisinin doğru sözlülerden olduğuna Allah'ı dört defa şahit tutmasıyla olur. Beşincisinde, eğer yalancılardan ise, Allah'ın lânetinin kendisine olmasını diler. (Kadına gelince) Kocasının yalancılardan olduğuna Allah'ı dört defa şahit tutması, cezayı kadından savar. Beşincisinde kocası doğrulardan ise, kendisinin Allah'ın gazabına uğramasını diler."²

Ashabdan Uveymir ve Hilâl b. Ümeyye eşleriyle bu şekilde mülâne yaparak boşanmışlardır.³

d) Ölüm

Ölüm, evliliği sona erdiren en tabii sebeptir.

e) Kayıplık

"Kaybolup kendisinden haber alınamıyan; ölü mü sağ mı olduğu bilinemiyen kimseye "mekûd"; evini terkedip giden, hayatta olduğu halde evine gelmeyen kimseye "gâib" denir."⁴

Mekûdun ölümüne hükmetmek için Ebu Hanife ve Şafî'ye göre; karısı ve malı için emsalinin hayatı kadar bir müddet beklemek gerekir.⁵

Gâiblikte ise, erkeğin ölümüne hüküm bahis mevzuu olmayıp kadının terkedilmiş olmaktan dolayı uğradığı zarar göz önüne alınmıştır.⁶

Bunlardan başka cahiliye döneminde birer boşanma çeşidi iken İslâmî dönemde yeni bir hüviyete bürünen "ilâ" ve "zihar" vardır.

(1) Müslim, Lian, 10

(2) Nur (24), 6, 8

(3) Müslim, Lian, 11

(4) Karaman, Mukayeseli İslâm Hukuku, I. 315

(5) Karaman, a.g.e., I. 316

(6) Karaman, a.g.e., I. 316

Bir kimsenin muayyen bir zaman için karısına yaklaşmayacağına dair yemin etmesi demek olan ilânın cahiliye dönemindeki süresi bir veya iki yıldır. Bu süre içersinde yakınlık olmazsa erkek kadını boşanmış sayılırdı. İslâm dini bu müddeti dört aya indirmiştir. Bu süre zarfında koca yemininden dönerse kefaret vererek nikâhını muhafaza eder, yemininde durursa bir talâk ile boş olur, geriye iki talâk hakkı daha kalır.¹

Evliliği sona erdirmenin cahiliye Araplarına mahsus bir diğer şekli olan zihar ilk yıllarda Müslümanlar tarafından da uygulanıyordu. Ashabdan Evs b. Samit bir şeyden dolayı karısı Havle binti Salebe'ye kızıp "sen bana anamın sırtı gibisin" demişti. Kadın halini Rasûlullah'a arzettiğinde o: "Sen kocana haramsın" cevabını verdi. Çok geçmeden Mücadele suresinin ilk âyetleri nazil oldu.² Bu âyetlerde Allah Teâlâ o geleneğin, yalnız bir zandan ibaret olduğunu, böyle bir sözle kadının kocasının anası olamayacağını bildirdi. Ancak böyle bir söz söyleyene de, bir köle azadı veya 60 gün oruç ya da 60 fakiri doyurmaktan ibaret olan keffaret cezası verildi.³

Burada şuna da işaret etmek gerekirdi, İslâm, üçüncü boşamadan sonra ayrılan eşlerin tekrar bir araya gelebilmesini bazı şartlara bağlamıştır; kocasından boşanan bir kadın, başka biriyle evlenip boşanmaksızın ilk kocasına dönemez.⁴ Aynı zamanda ikinci evliliğin anlaşmalı değil, ciddi bir izdivaç olması gerekir. Bu konunun kötüye kullanılmasını önlemek maksadıyla Hz. Peygamber'in müdahaleleri de olmuştur:

Kocasını Rifâa el-Kuraziyy'den böyle bir boşanmadan sonra ihtiyar ve iktidarsız biriyle evlenen bir kadın bundan da boşanıp eski kocasına dönmek istediğini Rasûlullah'a bildirince "sen onun (ilk kocanın), o da senin balcağızını tatmadıkça olmaz" cevabını almıştır.⁵

Böyle bir maksat için anlaşmalı kimselerin kullanılmasını önlemek için de şöyle buyurmuştur: "Kadını -üç defa boşanmış kocasına- helâl kılmak

(1) Ansay, S. Sabri, Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku, Ank., 1946, s.93

(2) Neseî, Talâk, 34; Elmalılı, VII. 4775 vd.

(3) Mücadele (58), 2,4

(4) Bakara (2), 229, 230

(5) Müslim, Nikâh, 112; Neseî, Nikâh, 44

için evlenen kişiye de, o kocaya da Allah lânet etsin."¹

"Size iğreti tekeyi haber vereyim mi? Evet ya Rasûlallah dediler. Buyurdu: Helâl kılmak için evlenen kimsedir. Allah buna ve o kocaya lânet etsin!"² Bütün bunlara rağmen "hulle" denilen anlaşmalı ve hileli evlenmeler Asr-ı Saadette de yapılmış ve bunlardan birisini müşahade eden Hz. Ömer kiralanana ikinci kocaya kadını boşamamasını emretmiştir.³

Netice itibariyle, bazı kimselerin hulle denilen hileli bir yola başvurması onun İslâmî bir müessese olduğunu göstermez. İslâm'a göre, üç talâkla boşanmış bir kadın, başka biriyle cidd olarak ikinci bir evlilik denemesi geçirdikten sonra, ilk kocasıyla evlendiği takdirde mutlu olacağını aklı keserse ve dilerse onunla evlenebilir.⁴

İslâm dininin boşama konusunda getirdiği mühim yeniliklerden birisi "iddet"tir. İddet, kocası ölen veya boşanan kadının, evlilikle ilgisinin tamamen kesilmesi ve başkasıyla evlenecek hale gelebilmesi için beklemesi gereken müddettir.⁵

İddetin gayelerinden birisi, boşanmadan sonra doğacak çocuğun babasını tespit etmek, diğeri ise, koca, boşanmada acele davranmış ise, ona talâkı geri almak suretiyle vaziyeti tashih etmek fırsatını vermektir.⁶

Cahiliye döneminde boşanan kadının iddeti yoktu. Sadece kocası ölen kadın, dışarıya çıkmaksızın evinde bir yıl matem tutardı. İslâm, bu hususda da kadınların lehine bazı değişiklikler yaparak boşanan kadının iddetinin, üçüncü hayızdan temizlenmesiyle⁷; hamile kadınının doğurmasıyla; âdetten kesilmiş olanla, henüz âdet görmemiş olanınkinin üç ayı doldurmasıyla⁸; kocası ölen kadının iddetinin ise, 4 ay 10 gün beklemesiyle sona ereceğini tayin etti.⁹

- (1) Tirmizî, Nikâh, 26
- (2) eş-Şevkânî, Neylü'l-Evtar, VI. 157
- (3) eş-Şevkânî, a.g.e., VI. 149
- (4) Karaman, Mukayeseli İslâm Hukuku, I. 328
- (5) Karaman, a.g.e., I. 328
- (6) İ.A., XI. 684, "İddet" mad.
- (7) Bakara (2), 228
- (8) Talâk (65), 4
- (9) Bakara (2), 231

Buna ilâveten İslâm, cahiliye döneminde, kocası ölen kadınların en kötü elbiselerini giyerek bir kulübeye bir yıl müddetle kapanıp sene sonunda deve tezeği atmaları suretiyle matemden çıkmaları âdetini kaldırdı ve bunun yerine dört ay on günlük bir yas getirdi.¹

Rasûlullah (s.a.v.)'ın hadislerinden anlaşıldığına göre, yas halinde; siyah giymek gerekli olmamakla beraber ipekli, yeni ve süslü elbiseler giyilmez, zinet takılmaz, makyaj yapılmaz, güzel kokular kullanılmazdı. Yalnız, temizlendiklerinde, adına kust veya ezfar denilen bir nevi buhur sürünen kadınlar olurdu.²

2. AİLENİN PARÇALANMASI HALİNDE SOSYAL VE İKTİSADÎ SORUMLULUKLAR

İslâm öncesi Arap toplumunda mirasa ancak eli silâh tutabilen kişiler hak kazanır, kadınlar ve küçük çocuklar mirasdan mahrum edilirdiler.

Kadınlara ve kız çocuklarına miras vermeme âdetinin İslâm'ın ilk yıllarında da devam ettiği şu olaydan anlaşılmaktadır: Ümmü Kahle, ahabdan Evs b.Sabit el-Ensari'nin eşi idi. Kocası Evs, Uhut muharebesinde şehit olduğundan üç kızı ile beraber dul kaldı. Cahiliye devri âdetlerine göre Evs'in amcasının oğulları bütün mirası alarak Ümmü Kahle ile kızlarını mahrum ettiler. O durumunu Rasûlullah'a bildirmesi üzerine mirasdan kadınlara da pay verilmesinin gerekli olduğuna dair âyet nazil oldu³ ve Hz. Peygamber Evs'in malına el koymamaları için amca oğulların haber gönderdi. Bilâhare miras hisseleriyle ilgili âyet nazil olunca Ümmü Kahle'ye sekizde bir, kızlara üçte iki ve kalanı da amca oğullarına verildi.⁴

Kadın bekleme süresini açık bir hayasızlık yapmadıkça veya meşru bir mazeret bulunmadıkça kocasının evinde geçirir.⁵ Bu hüküm, evi barkı olmayan kadınların perişan olmamaları, birçok hallerde yeniden aile hayatına dönme hususunun teşviki, çocukların yeni hayata intibakı gibi hikmetlere bağlı

(1) eş-Şevkânî, Neylü'l-Evtar, VI. 328 vd.; Müslim, Talâk, 58

(2) Müslim, Talâk, 58, 66; Karaman, Mukayeseli İslâm Hukuku, I. 331

(3) Nisa (4), 7

(4) Nisa (4), 11; Elmalılı, II. 1294 vd. Bu âyet nazil olmadan evvel vefat eden koca geride bıraktığı eşinin ihtiyaçlarının bir sene karşılanmasını varislerine vasiyet ederdi. (Bakara (2), 240) Daha sonra bu hüküm, mezkûr miras âyetiyle neshedilmiştir. Bkz., Elmalılı, II. 817

(5) Talâk (65), 1

olsa gerektir.¹

Evlilik hayatı boyunca karısının nafakasını teminle mükellef olan kocadan, boşanmayı takip eden iddet müddetinden sonra bu mükellefiyet kalır. Kadınla erkek arasında mal birliği olmadığından kadın kendi hakkı olan mal ve eşyasını alır. Erkek bunların dışında ona bir şey vermeye mecbur değildir. Bununla beraber kadının gönlünü hoş etmek için ona bir hediye verir ki, buna "müt'a" denilir.²

Parçalanmış ailelerin çocuklarının durumuna gelince; çocuğun belli bir yaşa kadar bakımı önce anaya verilmiştir. Nitekim kendisine gelerek; "Ya Rasûlallah, şu oğluma karnım yuva, göğsüm pınar ve kucağım kundak olmuştur; halbuki babası beni boşadı ve çocuğu benden çekip almak istiyor." diyen kadına Hz. Peygamber: "evlenmediğin müddetçe o sana aittir." buyurmuştur.³

Çocukları bulunan bir kadın, başka biriyle evlendiğinde, bakım hakkı kendisinden sakıt olacağından, çocuklar babalarının aileleri tarafından kendi evlerine alınırlar. Aynı âdetin cahiliye döneminde de geçerli olması muhtemeldir. Hz. Peygamberle evliliğinden önce, Hz. Hatice'nin ilk iki kocasından dünyaya gelen çocukları vardı. Rasûlullah ile evlendikten sonra muhtemelen bu çocuklar babalarının aileleri tarafından alınmıştır. Fakat ara sıra annelerini görmeye gelmişlerdir.⁴

Ana yoksa çocuğun bakımı İslâm'da, ananın akrabalarına ve kadınlara öncelik verilerek diğer akrabalara verilir. Kadınlar içinden bir akrabası yoksa bakım, başta baba olmak üzere erkeklere intikal eder.⁵

(1) Karaman, Mukayeseli İslâm Hukuku, I. 331

(2) Bakara (2), 236; Karaman, a.g.e., I. 285

(3) eş-Şevkânî, Neylû'l-Evtar, VI. 369

(4) Hamidullah, İslâm Peygamberi, I. 70

(5) Bu akrabaların sırası için bkz., Karaman, a.g.e., I. 341. Çocuğun bakım ve terbiyesi kendisine verilen kimsenin hür, âkil-bağlı, çocuğa bakmaya muktedir ve çocuğu hem ahlâki hem de sağlık açısından korumada güvenilir kimse olması gerektiği gibi, kadınsa çocuğa yabancı olan bir kimseyle de evli olmaması gerekir. Ayrıca erkekte müslümanlık şartı da aranır. Bkz., Karaman, a.g.e., I. 341

Çocuğa bakma müddeti için, önceleri kendi kendine yiyip içene ve giyinene kadar devam eder denmiş, daha sonra, bu süre erkek çocukta 7 ve 9, kızda 9 ve 11 yaşlar nihai sınır olarak kabul edilmiştir. Bakım müddetinden sonra çocuk babanın yanında kalır.¹

IV- AİLENİN OLUŞTURDUĞU SOSYAL GRUP- ASABİYET

"Yaratılış kanunu gereğince insana en yakın olanlar neslinden geldikleri ile kendi neslinden gelenlerdir; yani baba, dede gibi usûl ile oğul, kız, torun gibi cüzler ve ferflerdir (fürû). Bunlardan sonra yan hısımlar; yani baba ve ananın cüzü olan kardeşler ile dede ve ninenin cüzü olan amcalar gelir."² Yakın akrabalarından oluşan aile, İslâm'ın kabul ettiği kan birliğine dayanan bir topluluktur.³ Ancak aynı çatı altında bulunmasalar bile nesep veya sebep yoluyla aile bütünlüğü içersine katılan bir kısım yakınlar da vardır ki aşağıda temas edilecektir.

Bununla birlikte dini bütünleşme, asabiyet duygusuna üstün tutulduğundan kabilecilik ya da onun izlerini taşıma düşüncesi siyasî ve dîni bakımdan men edilmiştir. Kabileden ancak miras hukukunda, diyetle ve nafaka mükellefiyetinde izler görülür. Mevcut olan kabile birliği de ancak ailenin genişlemiş bir şeklidir; yoksa düzenli, müstakil bir grup değildir.⁴ Artık cahiliyedeki asabiyet duygusunun yerini, mü'minlerin birbirine olan bağlılığı almıştır.

Kur'an'da asabiyet kelimesine rastlanmaz. Sadece "usbe" tabiri geçer.⁵ Fakat kavmiyetçiliği reddeden âyetler vardır.⁶ Asabiyet kelimesi bazı hadislerde görülmektedir. Bunlardan birinde asabiyet, "bir kimsenin kavmine zulümde yardım etmesidir."⁷ şeklinde tanımlanmış ve bu şekilde zulümde yardımlaşmayı sağlayan asabiyet şiddetle yasaklanmıştır.⁸

(1) Karaman, Mukayeseli İslâm Hukuku, I. 342

(2) Karaman, a.g.e., I. 365

(3) Schact, İslâm Hukukuna Giriş, 167

(4) Ansay, Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku, 79

(5) Yusuf (12), 8,14; Nur (24), 11; Kasas (28), 76

(6) Feth (48), 26; Hucurat (49), 13

(7) Ebu Davud, Edeb, H. 5119

(8) Bu konudaki diğer hadisler için bkz., Buhari, Mezalim, 4; Müslim, İmare, 57; Ebu Davud, Edeb, H. 5121, 5117; Neseî, Tahrim, 27; İbnu Mace, Fiten, 7

Ashab, "Mazlum da olsa zalim de olsa din kardeşinize yardımcı olunuz" şeklindeki Hz. Peygamber'in ifadesini açıklamasını isteyince, "zalimi zulümden alakoymak ona yardımcı olmaktır" buyurmuştur.¹ Kişinin kendi kavmini sevmesi asabiyet olmayıp², asabiyet yukarıda ifade edildiği üzere, bir kimsenin kendi kavmine zulümde yardım etmesidir.

Konuyla ilgilenenlerden biri olan İbni Haldun asabiyeti, tarihî hadiselerin meydana gelmesinde mühim rol oynayan âmillerden biri olarak kabul etmiştir. Ona göre, insanlar arasında karşılıklı yardım, nesep birliğinden veya velâ ve hilf gibi sebebf akrabalıktan hasıl olur. Çünkü bir insanın akrabasına yapılan zulüm, onun ağırına gider. Keşke akrabamın maruz kaldığı haksızlıkları ve tehlikeleri önleyebilsem, diye arzu eder. İnsanın kendisine yakın olan hüküm ya da sebebf akrabalarını düşünmesi, onların meselelerini kendi meselesi gibi telâkki etmesi asabiyet duygusundan kaynaklanmaktadır. Asabiyet, bilhassa nesep birliğine istinat ettiğiinden, tabif olarak, nesepin karışmamış veya çok az karışmış olduğu bedevler arasında daha çok muhafaza edilmiştir. Şehirlerde, gerek nesep ihtilâtlarının fazlalığı gerekse hukukî ve inzibatî işlere bir hâkimin ya da vâlinin bakması sebebiyle, asabiyet azalmış veyahut hiç kalmamıştır.³ Büyük devletler, medeniyetle teması az olduğu için safiyetlerini, cevvaliyet ve aktivitelerini muhafaza eden göçebeler tarafından kurulmuştur. Devletler kuran milletlerin enerji kaynağı, kavimlerin bünyesinde mündemiç "dinamik kuvvet"tir-ki, o bunu asabiyet kelimesi ile ifade eder. Ona göre bu asabiyet, kendisini en çok kavimî tesanüt, aynı zamanda ideoloji ve din tesanüdü şeklinde gösterir.⁴

Yine ona göre, dinî davet, asabiyete dayanmadan tamamlanamaz. Peygamberlik işlerinde de asabiyetin büyük bir rolü vardır. Zira toplumlarda, meydana gelen sosyal değişmelere karşı, tabif bir muhalefet ve mukavemet mevcut olduğundan, peygamber bunu kıracak kadar asabiyet sahibi güçlü bir kabileden değilse, şüphesiz muvaffak olamayacaktır. Nitekim Rasûlullah bir hadisinde, "Allah, bir peygamberi, sadece kavminin metin ve bahadır (şerefli ve güçlü)

(1) Buharî, Mezalim, 4; Ahmed b. Hanbel, Müsned, III. 201

(2) İbnu Mâce, Fiten, 7

(3) İbnu Haldun, Abdurrahman Muhammed, Mukaddimetü'bnî Haldun, Kahire, ts., s.117 vd.

(4) Togan, A. Zeki Velidî, Tarihte Usûl, İst., 1985, s.160

taifesinden gönderir." buyurmuştur.¹ Bundan dolaydır ki, âdet-i ilâhiye, peygamberler ve sultanların en şerefli kabilelerden zuhur etmesi suretiyle carî olmuştur.²

Asabiyetin gayesinin mülk (hâkimiyet, iktidar) olduğunu söyleyen İbni Haldun, asabiyeti yeren hadisleri şu şekilde telif eder³: Şârf nazârında dünya ve dünya işleri ahiret için bir binek ve vasıtaadır. Vasıttadan mahrum olan, maksada ulaşmaktan da mahrum olur. Şârf, insanın bir fiilini zemmeder veya ondan nehyeder yahut onun terkedilmesini teşvik ederse, bundan muradı ve maksadı, söz konusu fiilin külliye ihmal edilmesi veya kökünden sökülüp atılması, fiilin vücuda gelmesine esas teşkil eden tabii huyların, vasıfların ve kuvvetlerin muattal hale getirilmesi değildir. Maksadı, o fiilleri ve kuvvetleri hak olan hedeflere yöneltmek için son haddine kadar gayret sarfetmektir. Ta ki, bütün maksatlar hak ve hedef bir olsun.

Şârf, insandan sökülüp atmak maksadıyla "gadab" ı kötülemiş değildir. Zira insandan "gadap kuvveti" zail olacak olsa, ondaki Hakk'a yardımcı olma duygusu ortadan kalkar, bunun akabinde de cihat muattal olur. Çünkü cihat yapma sadece gadap kuvvetinin var olması sayesinde mümkün olmaktadır. Şârf, sadece kötü maksatlar uğrunda kullanılan gadabı yermiştir. Eğer gadap böyle şeyler için olursa, şüphesiz ki, kötü olur. Şayet gadap Allah rızası için olursa, iyi bir şey olur.

Şârf'nin asabiyeti kötülemesi de aynen bunun gibidir. "Akrabalarınızın ve evlâtlarınızın size bir faydası olmaz"⁴ âyetinden maksat, cahiliye döneminde olduğu gibi asabiyetin, batıl ve batılla ilgili haller üzerine olması; bir kimsenin diğerine karşı övünmesi ve asılsız yere hak iddia etmesidir. Bunlar da akıllı kimselerin vasıfları olmayıp faydasız şeylerdir.

Fakat asabiyet hak olan hususlarda ve Allah'ın emrini yerine getirmede olursa, bu arzu edilen bir şey olur. Bu gibi yerlerde asabiyet bulunmaz ve batıl olursa, bütün şer'î ahkâm muattal olur. Zira şer'î ahkâmın kıvamına ermesi asabiyetle mümkün olur.

(1) Ahmed b. Hanbel, Müsned, II. 533

(2) İbnu Haldun, Mukaddime, 180

(3) İbnu Haldun, a.g.e., 180 vdd.

(4) Mümtahine (60), 3

Cahiliye devri Araplarında, kandaş olan aile gruplarına istilhak, muahat ve hilf yollarıyla aynı kanı taşımayan kimselerin girmesi gibi, İslâm'da da velâ yoluyla sebep asabiyetinden hasıl olan akrabalıklar teşekkül ediyordu.¹

Biri diğerine yabancı olan iki kişinin sunf olarak kardeşleşerek birbirlerine mirasçı olmaları demek olan muahat, cahiliye döneminde olduğu gibi Hicretin birinci yılında da bir ara uygulanmış fakat daha sonra bu şekildeki mirasçı olma kaldırılmıştır.²

Aile ile ilgili bulunan bir başka grup da "âkile" dir. Âkile, kas-
df olmaksızın, bir müslümanın ölümüne sebebiyet veren bir şahıs için, di-
yet ödemekle mükellef olan erkek akrabaya verilen isimdir.³ Bu usul, Hz.
Peygamber'in verdiği bir hüküm üzerine teessüs etmiştir.⁴

İslâm öncesi Arap toplumunda, katl fiilini işleyenin kasıtlı veya kasıtsız olarak hareket ettiğine bakılmaksızın, diyeti bütün kabilenin ödemesi gerekiyordu. İslâm'da ise, katl halinde diyet ancak katilin usul ve fürû ile bunların fürûndan ibaret olan akrabasından istenebilir. Bu hı-sımlar (asabe), daha yakını bulunduğu için vâris olamasa dahi diyete işti-rak eder.⁵

- (1) İslâm'da iki türlü velâ vardır: Mevle'l-atâka ve mevle'l-muvalât. Bunlardan "mevle'l-atâka", bir köle veya cariyeyi azat eden şahıstır. Mirasçı bırakmaksızın ölen azatlı kölenin eski efendisi, bu köleye mirasçı olduğu gibi, bu eski efendi de şayet geride nesebinden hiç bir kimseyi bırakmaksızın ölecek olsa, o azatlı köle eski efendisine mirasçı olurdu. "Mevle'l-muvalât" (Mevlây-ı hilf) ise, bir şahıs bir kimseye "sen benim mevlâm ol, eğer ben bir cinayet işlersem âkilem olarak üzerine gereken diyeti öde" diyerek teklifte bulursa, o şahıs da bunu kabul etse aralarında mevâl-i muvalât hasıl olur. Bu iki müessese aynı şekilde cahiliye döneminde de mevcuttu. Bkz., Hamidullah, İslâm Peygamberi, II. 1116; Uludağ, İbn Haldun, I. 443
- (2) Köksal, İslâm Tarihi, Medine Devri, I. 108, 113
- (3) Bilmen, İstilahat-ı Fıkhiyye, III. 53 vd.; İ.A., I. 248, "Âkile" mad.
- (4) Hüzeyl kabilesinden iki kadın arasındaki kavgada birinin, hamile olan diğerine attığı taş, hem kadının hem de ceninin ölümüne sebebiyet vermiştir. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.), onun akrabasının (âkilesinin), öldürülen kadın tarafına, düşürülen cenin için erkek köle ya da câriye, kadın için de diyet vermesi gerektiğine hükmetmiştir. Bkz., Buhari, Diyat, 26
- (5) Karaman, Mukayeseli İslâm Hukuku, I. 154

Âkilenin diyete iştirak etmesi, tecziyeden çok sosyal ve ailevi tesanüdü, çok ağır ve ferdin gücünün üstünde olan diyetin tahsilini, akrabasının aile fertlerini iyi terbiye etmesini temin gibi maksatlara dayandır.¹

Fakat bugün aileler çok küçülmüş olup eski aşiret ve kabile hayatı tamamen sona ermiş durumdadır. Bu gibi teşkilâta sahip olmayan İslâm toplumlarında meydana gelen cinâyetlerden dolayı tediyesi icab eden diyetleri, suçluların bizzat kendileri ödeye gelmişlerdir. Hatta, günümüzde aşiret hayatının sona ermiş olması sebebiyle diyeti suçlunun ödemesi gerektiğine hükmedilmiştir.²

(1) Karaman, Mukayeseli İslâm Hukuku, I. 154
(2) Bilmen, Istılahat-ı Fikhiyye, III. 57

SONUÇ

Cahiliye dönemi Arap ailesi, yer yer düzenli bir müessese olma özeliğinden mahrum olsa da, Arapların kan hısımlığına verdikleri değer onların sağlam bir aile yapısına sahip oldukları izlenimini vermektedir. Gerçi bazı evliliklerden meydana gelen çocukların nesebi şüpheliydi. Fakat bu günkü normal nikâhla kurulan aileler de vardı. Bazı istisnaların dışında kadınların hiç bir değeri yoktu. Onlar alınıp satılan bir mal gibi telâkki ediliyorlardı. Mirasçı olamadıkları gibi bir başkasına miras olarak devrediliyorlardı. Bazı kabileler çeşitli sebeplerle kız çocuklarını diri diri toprağa gömüyorlardı. İffet ve namusunu muhafaza eden kadınların yanında gayri meşru hayat yaşayanların sayısı oldukça fazla idi.

Genel bir değerlendirmeyele cahiliye ailesi, babaerkil bir yapıya sahip olan klân ailesiydi. Ama Mekke'deki Kureş'le Taif'deki Araplar, klânlıktan aşirete dönüşmüşlerdi ve aşiret şuurunu taşıyorlardı.

Evlenmelerde, umumiyetle kadının rızası alınmıyordu. Çok kadınla evlilik sınırsız olarak tatbik ediliyordu. Buna ilâveten üvey analarla evlenme olduğu gibi, iki kız kardeşle birden evlenenler de bulunuyordu. Bununla beraber anne, evlât, kardeş, hala, dayı gibi yakın akrabalarla evlenme görülmez. Bu konuda evlâtlık öz evlât gibi telâkki edilirken süt hısımlığı evlenme manilerinden kabul edilmişti.

Boşanan bir kadının iddeti bulunmayan cahiliye toplumunda, kocası

ölen bir kadın, evinden dışarı çıkmaksızın bir sene beklemek zorunda idi.

Bir aile çatısı altında, sadece karı-koca ve çocukları ile aynı kanı taşıyan yakın akrabalar değil, o aileye çeşitli yollarla giren yabancılar da bulunuyordu. Aileler arasında asabiyet duygusuna çok önem verilir, ister zalim, ister mazlum olsun, hısım-akrabanın yardımına koşmak kutsal bir görev sayılırdı.

Böyle bir toplumda zuhur eden İslâm, aile ile ilgili bazı uygulamaları aynen kabul etmiş, bazılarını ıslah ederek yeni topluma adapte etmiş, bazılarını da tamamen kaldırmıştır.

İslâm, ailede temel unsurlardan biri olan kadını bir meta değil, erkekle aynı yaratılış kaynağına sahip bir insan olarak görmüştür. Her ne sebeple olursa olsun kız çocuklarının öldürülmesi yasaklanmış, kız-erkek ayırımı ortadan kaldırılmıştır.

İslâm'a göre kadın, cemiyetin devamı için ailede erkek kadar lüzumlu, önemli bir unsurdur. İstikbalin büyükleri olan çocukların ilk yetiştiricisi, öğretmeni ve mimarıdır. Zayıf, ince, nazik yapısıyla terkedilmesi, kurtulması gereken bir varlık değildir. Bilakis himayeye muhtaçtır. Erkek gibi biyolojik ve fizyolojik yapısına uygun iş ve ibadetlerle mükelleftir. Evin geçiminden beyi sorumludur. Mal-mülk sahibi olabilme ve işletebilme, mirastan pay alma hakları vardır. Kadın, istemediği bir kimse ile zorla evlendirilemez. Boşama hakkı kocaya aittir. Ancak kadın bazı durumlarda bu hakkı kendi tekeline alabilir.

Evlenme teşvik edilmiştir. Buna mukabil cemiyette nifak unsuru olan, sosyal bütünleşmeyi engelleyen ve nesep konusunda şüphe ve belirsizlik kaynağı olan gayri meşru evlenmeler yasaktır.

Nesebin sahih olmasını temin maksadıyla boşanan kadınlara iddet tanınmış, kocası ölen bir kadın için cahiliye dönemindeki gibi bir yıl değil, 4 ay 10 günlük bir iddet dönemi getirilmiştir.

Bütün bu tedbirlerle İslâm'ın, küçük birimden başlayarak sosyal bütünleşmeyi sağlamayı düşündüğü ailede reis in baba olması onun babaerkillikle nitelendirilmesini gerektirmez. Ailede herkesin görev ve sorumlulukları bellidir. Erkeğin hâkimiyetinin de bir sınırı vardır. Bu itibarla İslâmî a-

ile, ne çekirdek ne de geniş ailedir. Her ikisinin sakıncalarını gideren, faydalarını bünyesinde toplayan kendine has bir ailedir.

BİBLİYOGRAFYA

- Ahmed b. Hanbel, Müsned, I-VI, Beyrut, ts.
- Ansay, Sabri, Şakir, "Aile Hukuku", Ank.Ün.İ.F.Yay., S.II-III, Ank., 1952
- Ansay, Sabri, Şakir, Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku, Ank., 1946
- Aydın, Mehmet, Akif, İslâm-Osmanlı Aile Hukuku, Mar.Ün.İ.F.Yay., İst., 1985
- Ba-Yunus İlyas, Ahmed Ferid, çev. Rıdvan Kaya, İslâm Sosyolojisi, Bir Giriş Denemesi, İst., 1986
- Bilgiseven, A. Kurtkan, Din Sosyolojisi, İst., 1985
- Bilgiseven, A. Kurtkan, Genel Sosyoloji, Üçüncü Baskı, İst., 1982
- Bilmen, Ömer, Nasûhî, Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahat-ı Fikhiyye Kamusu, I-VIII, İst., 1976
- Bottomore, T.B., Toplumbilim, çev. Ünsal Oskay, Ank., 1977
- el-Buharî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, el-Edebü'l-Müfred, I-II, Kahire, 1377
- el-Buharî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, el-Camiu's-Sahih, I-VIII, İst., 1979
- Bursavî, İsmail, Hakkı, Ruhu'l-Beyan, I-X, İst., 1330
- Cin, Halil, İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme, Ank.Ün.Basımevi, Ank., 1974
- Corci Zeydan, Medeniyet-i İslâmiyye Tarihi, çev. Zeki Megamiz, I-V, İst., 1329
- Çâviş, Abdülaziz, Anglikan Kilisesine Cevap, Çev. Mehmet Akif, İkinci Baskı, Ank., 1975
- ed-Dârimî, Ebu Muhammed, Abdullah b. Abdirrahman, Süntün, I-II, Beyrut, ts.
- Durkheim, Din Hayatının İptidaf Şekilleri, çev. Hüseyin Cahit, I-II, İst., 1923
- C.B. ve J.R., Sosyolojinin Unsurları, çev. Kâzım N. Duru, M.E.B., İst., 1975

- Ebu Davud, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistanî, Sünen, I-IV, ts.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, I-IX, İst., 1979
- Encyclopedia Britannica, I-XXIII, Chicago, 1768
- Eş'ad, Mahmut, İslâm Tarihi, Tarih-i Dîn-i İslâm, sad. A. Lütfi Kazancı, Osman Kazancı, İst., 1983
- Fındıkoğlu, Z. Fahri, İçtimaiyat, İst.Ün.Yay., İst., 1947
- Fındıkoğlu, Z. Fahri, İçtimaiyat, Metodoloji Nazariyeleri, İst., 1961
- Freyer, Hans, İçtimaf Nazariyeler Tarihi, çev. Tahir Çağatay, Ank.Ün.D.T. C.F.Yay., Ank., 1977
- Freyer, Hans, Sosyolojiye Giriş, çev. Nermin Abadan, Ank.Ün.S.B.Yay., Ank., 1963
- Günaltay, Şemseddin, "İslâmdan Önce Araplar Arasında Kadının Durumu, Aile ve Türü Nikâh Şekilleri", Belleten, c.XV, S.60, T.T.K.B., Ank., 1951
- Günaltay, Şemseddin, "Kable'l-İslâm Araplarda İçtimaf Aile", D.İ.F.M., yıl I, S.4 İst., 1926
- Hamidullah, Muhammed, İslâma Giriş, çev. Kemal Kuşçu, Ank., 1965
- Hamidullah, Muhammed, İslâm Peygamberi, çev. M. Said Mutlu, Salih Tuğ, I-II, Dördüncü Baskı, İst., 1980
- Hamidullah, Muhammed, "Hz. Peygamber (s.a.s.) Zamanında Medine'nin Sosyal Yapısı", çev. İ. Süreyya Sırma, İlim ve Sanat Dergisi, S.5, İst., 1986
- Hançerlioğlu, Orhan, Toplum Bilim Sözlüğü, İst., 1986
- el-Hazin, Alâeddin Ali b. Muhammed el-Bağdadî, Lübabu't-Te'vil Me'ani't-Tenzil, I-IV, Beyrut, ts.
- Hess, Glaz, İçtimaiyat Dersleri, çev. Mehmet İzzet, İst., 1924
- el-Heysemî, Nureddin Ali b. Ebi Bekr, Mecmâu'z-Zevaid ve Menbau'l-Fevaid, I-V, Beyrut, 1967
- İbnu Abd-i Rabbih Ahmed b. Muhammed, el-İkdü'l-Ferid, I-VII, Kahire, 1956

- İbnü'l-Esir, Mecdü'd-Din Ebu's-Sa'âdât Mübarek b. Muhammed el-Cezerî, en-Nihaye fi Ğaribi'l-Hadis, I-V, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.
- İbnu Habib, Ebu Cafer Muhammed el-Bağdadî, Kitabu'l-Muhabber, Haydarabat, 1942
- İbnu Hacer, Şihabü'd-Din el-Askalânî, Fethu'l-Barî Şerhu Sahihî'l-Buharî, I-XIII, Beyrut, ts.
- İbnu Hacer'ül-Askalanî, el-İsabe fi Temyizi's-Sahabe, I-VIII, Kahire, 1970
- İbnu Haldun, Mukaddimetü'bni Haldun, Kahire, ts
- İbnu Hişam, Cemalü'd-Din Ebu Muhammed Abdülmelik, es-Siretü'n-Nebeviyye, I-IV, Beyrut, 1971
- İbnü'l-Hümmam, Kemalüddin Muhammed b. Abdilvahid, Şerhu Fethi'l-Kadir, I-VIII, Beyrut, 1315
- İbnu Kesir, Ebu'l-Fidâ İsmail, es-Siretü'n-Nebeviyye, I-IV, Kahire, 1964
- İbnu Kesir, Ebu'l-Fadl İsmail el-Kureşî ed-Dımişkî, Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim, I-IV, Mısır, ts.
- İbnu Mace, Ebu Abdillâh Muhammed b.Yezid el-Gazvinî, Sünen, I-II, Kahire, 1972
- İbnu Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî, et-Tabakâtü'l-Kübrâ, I-VIII, Beyrut, 1968
- İslâm Ansiklopedisi, İst., 1965
- Joseph Schacht, İslâm Hukukuna Giriş (An Introduction to İslâmic Law), çev. Mehmed Dağ, Abdülkadir Şener, Ank.Ün. İ.F.Yay., Ank., 1977
- Karaman, Hayreddin, Mukayeseli İslâm Hukuku, I-II, İst., 1982
- el-Kâsânî, Ebu Bekr b. Mesud el-Hanefî, Kitabu Bedâyi's-Sanâyi Tertibu's-Şerâf, I-VII, Beyrut, 1971
- Köksal, M. Asım, İslâm Tarihi, Hz. Muhammed (A.S.)ve İslâmiyet, Medine devri, I-XI, ist., 1981
- Kuran, Ercüment, "Türk Ailesinin Mahiyeti ve Terihi Gelişmesi", Millî Kültür Dergisi, S.53, Ank., 1986

- Kurtkan, Amiran, Sosyoloji, M.E.B., Ank., 1976
- el-Kurtubî, Ebu Abdîllah, Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'ani'l-Azim, I-X, Kahire, 1967
- Lundberg George A., Schrag Clarence C., Larsen Otto N., Sosyoloji, çev. Özer Ozankaya, Ülker Gürkan, Ank., 1970
- Mehmed İzzet, Yeni İctimaiyat Dersleri, İst., 1927
- Mehmed Zihni, Meşahiru'n-Nisa, sad. Bedreddin Çetiner, I-II, İst., 1982
- el-Mevsîlî, Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd, el-İhtiyar li Ta'lîli'l-Muhtar, I-V, Lübnan, 1975
- el-Meydanî, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ahmed b. İbrahim, Mecmua'l-Emsal, neş. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, I-IV, Mısır, 1398 (H), 1978
- el-Münavî, Muhammed Abdurrauf, Feyzü'l-Kadir Şerhu'l-Cami's-Sağir, I-VI, Beyrut, 1972
- Müslim, İbnu'l-Haccac el-Kuşeyrî, en-Nisabûrî, Sahih, I-V, Beyrut, 1955
- Mütercim Anım Efendi, Kâmûs-ı Okyanus, I-IV, İst., ts.
- en-Nesefî, el-Hafız Ebu Abdirrahman b. Şuayb, Sünen, I-VIII, Mısır, 1964
- Nieuwenhuijze, C.A.O. Van, Sociology of the Middle East, a stocktaking and interpretation, E.J. Brill-Leiden, 1971
- Ozankaya, Özer, Toplumbilime Giriş, Ank.Ün.S.B.F.Yay., Ank., 1977
- er-Râzî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Huseyn el-Kureşî, et-Tefsîrû'l-Kebîr, I-XXXII, Mısır, ts.
- es-Sâbûnî, Abdurrahman, Medâ Hürriyeti'z-Zevceyn fi't-Talâk fi's-Şerîati'l-İslâmiyye, I-II, Beyrut, 1968
- es-Sâbûnî, Muhammed Ali, Revâiu'l-Beyân Tefsîru Ayâti'l-Ahkâm mine'l-Kur'an, I-II, Şam, 1977
- Seyyid Sâbık, Fıkhu's-Sünne, I-III, Kahire, ts.
- es-Sibafî, Mustafa, el-Mer'etü beyne'l-Fıkh ve'l-Kanun, el-Mektebetü'l-İslâmî, ts.

- eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, Fethu'l-Kadir, I-V, Mısır, 1964
- eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, Neylü'l-Evtar fi şerh Munteka'l-Ahbar, I-VIII, Kahire, ts.
- Ulvan, Abdullah Nasih, Terbiyetü'l-Evlâd fi'l-İslâm, Beyrut, 1981
- Tabbâra, Afif Abdülfettah, İslâmda Kadın ve Aile, çev. Mustafa Öz, İst., 1981
- et-Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, Tarihu't-Taberî, I-XI, Beyrut, 1967
- Taplamacıoğlu, Mehmet, Din Sosyolojisi, Ank.Ün.İ.F.Yay., Ank., 1983
- Togan, A. Zeki Velidî, Tarihte Usûl, İst., 1985
- Topaloğlu, Bekir, İslâmda Kadın, İst., 1970
- et-Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa es-Sevre, Sünen, I-V, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.
- Türk Ansiklopedisi, Ank., 1966
- Türköz, Erder, Türk ye'de Ailenin Değişimi, Yasal Açıdan İncelemeler, T.S.B.D., Ank., 1984
- Uğur, Mücteba, Hicrî Birinci Asırda İslâm Toplumu, İst., 1980
- Uludağ, Süleyman, İbn Haldun, İst., 1982
- Unat, Nermin Abadan, Türk Toplumunda Kadın, T.S.B.D., İst., 1982
- Ülken, Hilmi Ziya, Sosyoloji, İst., 1943
- Ülken, Hilmi Ziya, Türkiyede Kadın Hayatının Tekâmülü, Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu Yay., (Kitap) No:9, Ank., 1967
- Waddy, Charis, The Müslim Mind, London and Newyork, 1982
- Yörükoğlu, Atalay, Çocuk Ruh Sağlığı, Üçüncü Baskı, T.İ.B.K.Yay., Ank., 1980
- ez-Zebidî, Zeynü'd-Din Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Lâtîf, Sahih-i Buharî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi, çev. Ahmed Naim, Kâmil Miras, I-XII, D.İ.B.Yay., Ank., 1984